

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASET FELSEFESİ

Oya ÇETİNTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI

Uşak

Mayıs, 2018

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASET FELSEFESİ

Oya ÇETİNTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs-2018

SAYFA**İÇİNDEKİLER**

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1
A. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI ve YETİŞTİĞİ ORTAM.....	3
B. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN ESERLERİ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	19
1. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDAKİ BAŞLICA KAVRAMLAR	19
1.1. İnsan ve Evrim	19
1.2. İnsan ve Eğitim	22
1.3. Kültür ve Uygarlık	26
1.4. Ahlak.....	30
1.5. Tarih	39
1.6. Kadın ve Aile	42
1.7. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Üçüncü Yol olarak İslam	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	57
2. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASET FELSEFESİ.....	57
2.1. Aliya İzzetbegoviç'in Siyasi Amaçları	58
2.2. Aliya İzzetbegoviç'in Liderlik Anlayışı.....	65
2.3. Aliya İzzetbegoviç'in Cumhuriyet Anlayışı	66

	<u>SAYFA</u>
2.4. Aliya İzzetbegoviç'in İktidar Anlayışı.....	67
2.5. Aliya İzzetbegoviç'in Demokrasi Anlayışı.....	68
2.6. Aliya İzzetbegoviç'in Siyasal Parti Anlayışı	70
2.7. Aliya İzzetbegoviç'in Seçim Anlayışı	71
2.8. Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı.....	72
2.9. Aliya İzzetbegoviç'in Eşitlik Anlayışı	76
2.10. Aliya İzzetbegoviç'in Özgürlük ve Direniş Anlayışı.....	81
2.11. Aliya İzzetbegoviç'in Savaş, Soykırım ve Barış Anlayışı	89
2.12. Aliya İzzetbegoviç'in Dram ve Ütopya Anlayışı.....	99
2.13. Aliya İzzetbegoviç'te Siyaset ve Ahlak İlişkisi	105
2.14. Aliya İzzetbegoviç'te Siyaset ve Din İlişkisi	106
2.15. Aliya İzzetbegoviç'in Totalitarizm'e Bakışı.....	107
2.16. Aliya İzzetbegoviç'in İdeolojilere Bakışı	109
2.16.1. Komünizm	109
2.16.2. Nazizm.....	111
2.16.3. Faşizm.....	111
2.16.4. Bolşevizm	112
2.16.5. Milliyetçilik	112
2.17. Aliya İzzetbegoviç'in Bürokrasi'ye Bakışı.....	113
2.18. Aliya İzzetbegoviç'in Kapitalizm'e ve Sosyalizm'e Bakışı	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	119

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASET FELSEFESİ

Oya ÇETİNTAŞ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI

Çalışmamızın amacı, Bosna-Hersek gibi farklı milliyetlerin ve dinî unsurların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir coğrafyada, Boşnakların bağımsız bir cumhuriyet kurma idealini gerçekleştiren Müslüman bir devlet adamı olan Aliya İzzetbegoviç'in siyaset felsefesini ortaya koymaktır. Çalışmamızda, İzzetbegoviç'in demokratik ve sivil cumhuriyet inancı ile ortaya koyduğu ve kendi ahlak anlayışı çerçevesinde temellendirdiği siyaset felsefesi, günümüzün faydacı siyaset yaklaşımlarına karşı alternatif bir siyaset paradigması olarak sunulmuştur.

Çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında, tezimizin konusu, amacı, yöntemi vb. gibi temel bilgiler dışında, bir felsefe disiplini olarak siyaset felsefesi konusuna değinilerek İzzetbegoviç'in siyaset felsefesine giriş yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde İzzetbegoviç'in hayatı ve entelektüel birikimi sonucu ortaya koyduğu eserleri yer almıştır.

Birinci bölümde, '*Bilge Lider*' olarak anılan İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında yer alan insan, evrim, kültür, uygarlık, eğitim, ahlak, tarih, kadın, aile ve İslam gibi çeşitli kavramlar siyaset ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü, İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinin detaylı olarak incelenmesine ayrılmıştır. İzzetbegoviç'in entelektüellikten devlet adamlığına giden yolda düşünce dünyasına yön veren ve siyaset felsefesinin temelinde yer alan ahlak, adalet, eşitlik, özgürlük, demokrasi, cumhuriyet, İslam nizamı gibi kavramları değerlendirilmiştir.

Çalışmamız, sonuç kısmında İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinin değerlendirilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Siyaset, Felsefe, İslam, Demokrasi, Adalet, Özgürlük, Ahlak

ABSTRACT**ALIJA IZETBEGOVIC'S POLITICAL PHILOSOPHY**

Oya ÇETİNTAŞ

Department of Philosophy ve Religious Sciences

Social Sciences Institutes Usak University, May 2018

Advisor: Assist Dr. Serdar SAYGILI

This study aimed to identify political philosophy of Alija Izzetbegovic who was a Muslim politician who had realized the goal of founding an independent Republic of Bosnians in polycultural area where different nationalities like Bosnians-Herzegovinian and different religious beliefs had lived together. In this study, Alija Izzetbegovic's political philosophy that he founded on his belief of a democratic and civil republic by his own moral philosophy is provided an alternative to pragmatist approach to politics in today's world.

This study is structured an abstract and two main parts. Not only basic information such as main the subject of thesis, its objectives, its methodology etc. but also Alija İzzetbegovic's political philosophy and political philosophy as a philosophical disciplines are mentioned in abstract of this study. Additionally, by considering the history of Bosnia-Herzegovina, his complete works which are the results of Alija Izzetbegovic's life and his intellectual capital are mentioned.

The first part of the thesis treats the conceptual approaches which are in Izzetbegovic's world of ideas. Nicknamed "the Wise King", Alija Izzetbegovic's world of ideas consists of these basic concepts: "human, evolution, culture, civilisation, education, morality, history, woman, family and Islam".

The second of the thesis treats political philosophy of Izzetbegovic in detail. The basic concepts which direct Izzetbegovic to be an intellectual statesman and are linked with his political philosophy consist of "morality, justice, equality, independence, democracy, republic, Islamic order".

This thesis is concluded by the assesment of Izzetbegovic's political philosophy.

Keywords: Alija Izzetbegovic, Politics, Philosophy, Islam, Democracy, Justice, Independence, Morality

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Oya Çetintaş'ın 'Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi' başlıklı tezi 04/05/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI

Üye : Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK

Üye : Prof. Dr. Nejdet DURAK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Denizer

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Öncelikle ‘Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi’ konulu tez çalışmam boyunca değerli desteğini benden esirgemeyen, hatalarımı nazikçe uyararak ve düzeltme sürecinde büyük yardımını gördüğüm Saygıdeğer Hocam ve Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI’ya sonsuz teşekkür ederim.

Zor şartlara rağmen gücü ve sevgisi ile beni bu günlere getiren emektar annem Y.Betül ER’e, hayat boyu kendisini örnek aldığım ağabeyim Onur HOŞNUT’a, başarabileceklerim konusunda beni her daim yüreklendiren ve onlara ayıracak zamanlarından çaldığım sevgili eşim Demir ÇETİNTAŞ ve sevgili oğlum Erdem ÇETİNTAŞ’a sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ailemin diğer üyelerinin ve arkadaşlarımdan bana verdikleri destek için minnettarım.

Uşak Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi’nde ders aldığım süre boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim Değerli Hocalarım Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK, Prof. Dr. Mehmet ŞEKER, Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI, Dr. Öğr. Üyesi Günnur AYDOĞDU, Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BULUT, Dr. Öğr. Üyesi Nurullah DENİZER ve Dr. Öğr. Üyesi Nazım BAYRAKDAR başta olmak üzere Tüm Hocalarıma sonsuz saygılarımı sunuyorum. Son olarak, tez savunmamda bulunarak değerli görüşleri ile tezime katkı sunan Sayın Prof. Dr. Nejdet DURAK’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Oya ÇETİNTAŞ

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

- Adı Soyadı : Oya Çetintaş
Doğum Yeri ve Tarihi : 04.02.1982
Lisans Öğretimi : Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Felsefe
Bölümü
Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe
ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri : Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi Yüksek Lisans
Tez Çalışması
İş Deneyimi : Büro memuru (2006-2007)
Çalıştığı Kurumlar : Ankara Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Daire
Başkanlığı Kamp Bürosu
Projeler : ---
İletişim
e-posta adresi : cetintas.o@gmail.com

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
bk.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CNN	: Cable News Network
E-Kitap	: Elektronik Kitap
Hız.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
Ön. Ver.	: Önce Verilmiş
s.	: sayfa
SDA	: Demokratik Eylem Partisi
vb.	: ve bunun gibi

GİRİŞ

Sokrates, felsefeyi ‘bilgelik sevgisi’ veya ‘bilgelik arayışı’ ile özdeşleştirmiştir. ‘*Sokrates’in Savunması*’ isimli eserde onun şu ifadesi yer almıştır: “...sınanmamış bir hayatın yaşamaya değer olmadığını söylesem daha da az ikna olursunuz. Beyler, anlattıklarım kesinlikle doğru, ama sizi ikna edebilmem kolay değil.”¹ Çalışmamızda siyaset felsefesini ele aldığımız Aliya İzzetbegoviç, Sokrates ile benzer bir düşünce ile bütün hayatını sorgulama ve anlam arayışı içinde geçirmiştir. Öyle ki İzzetbegoviç, ‘*Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*’ isimli eserine şu cümle ile başlamıştır: “*Hayatın anlamını kaybetmişsem ölmeliyim.*”² Gençliğinden itibaren entelektüel bir kişilik olan İzzetbegoviç’in bu eleştirel yönü, onun tarihte ‘*Bilge Lider*’ olarak tanınmasında etkili olmuştur.

Felsefenin alt disiplinlerinden biri olan siyaset felsefesi, siyasal örgütlenme biçimleri, siyasete ilişkin temel sorun ve problemler, siyasal sistem ve ideolojiler, devlet problemi, devlet-birey-toplum ilişkileri, insan doğası gibi temel problemleri incelemektedir.³ Siyaset felsefesi, bu yönü ile ideal toplum ve devlet düzeni için olması gerekenleri sorgulamaktadır. Günümüzde devlet ve birey arasındaki ilişkilerin farklılaşması, toplumsal yapıların karmaşıklaşması, teknolojik gelişmelerin devlet ve bireyler üzerindeki etkisi ve özgürlük çeşitlerinin artması siyaseten yeni problemleri ortaya çıkarırken; siyaset felsefesine olan ihtiyacı artırmıştır.

Bir tez çalışması olarak ‘Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi’ konusu, günümüz siyasetine yön veren faydacı düşüncelerin karşısına ahlak ve özgürlük ile temellendirilmiş bir siyaset felsefesi çıkarmak amacıyla seçilmiştir. Felsefenin varlık felsefesi, bilgi felsefesi ve değerler felsefesi alanlarından, değerler felsefesi kapsamında değerlendirilebilecek ahlak ve siyaset felsefesi, İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında geniş yer tutmuştur. Düşünürümüz, siyaset felsefesinin temeline

¹ Platon, **Sokrates’in Savunması**, Çeviren: Ari Çokona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), E-Kitap s.52.

² Aliya İzzetbegoviç, **Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar**, Çeviren: Hasan Tuncay Başoğlu (Yirmi dördüncü basım. İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017), s.1.

³ Yıldırım Torun ve M.Hanifi Macit, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Ankara: Orion Kitabevi, 2014), s.387.

özgürlük, ahlak, adalet, cumhuriyet, demokrasi ve İslam nizamı kavramlarını yerleştirmiştir.

İzzetbegoviç, Avrupalı bir Müslüman olarak yaşadığı ve siyasî, toplumsal ve dinî açıdan karışık bir görünüm sergileyen Bosna-Hersek coğrafyasında, kendi ideallerini siyaset hayatında pratiğe dökmeye çalışarak, farklılıkların barış içinde yaşayabileceği bir düzen kurmak istemiştir. O, Balkan toprakları başta olmak üzere tüm dünyadaki Müslümanların sorunlarını dert edinen ve bu sorunların aşılabilmesi için sorumluluk alan bir devlet adamı olmuştur. Düşünürümüz, İslam nizamı anlayışını demokratik ve sivil bir cumhuriyet yönetimi altında hayata geçirmek istemiştir. Bosna-Hersek'te kan dökmeden bir barış ortamı kurabilmenin yolunun eşitlikçi, özgürlükçü ve hukuk kuralları ile güvence altına alınmış bir devlet düzeninden geçtiğini ifade eden İzzetbegoviç'e göre demokratik olmayan bir çoğunluk yönetimi, süreç içinde tiranlığa dönüşecektir.⁴

'Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi' konulu tez çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde, İzzetbegoviç'in hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. '*Bilge Lider*' olarak anılan İzzetbegoviç'in düşünce dünyasındaki başlıca kavramların yer aldığı birinci bölüm, onun siyaset felsefesine zemin hazırlayan düşünsel yapıyı anlayabilmek açısından önemlidir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, İzzetbegoviç'in siyaset anlayışı, siyasi amaçları, siyaset-ahlak ve siyaset-din ilişkisine dair görüşleri ele alınmıştır.

Söz konusu çalışmamız literatür taraması yöntemi ile hazırlanmıştır. Çalışmamızda, İzzetbegoviç'in Türkçeye çevrilmiş eserlerinin yanı sıra İzzetbegoviç hakkında yazılmış Türkçe eserler, makaleler, bildiriler, akademik çalışmalar ile çeşitli sözlükler ve internet ortamından yararlanılmıştır.

---

⁴ Aliya İzzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, Çeviren: Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz (On yedinci basım. İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017), s.77.

A. ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI ve YETİŞTİĞİ ORTAM

Çalışmamızda siyaset felsefesini incelediğimiz Aliya İzzetbegoviç'in ailesi Belgradlıdır. Onun büyükdedesi İzet Yahıç ve büyükannesi Şakire Yahıç, Belgrad'ın yerlisidir. İzzetbegoviç'in 1860 yılında Belgrad'da doğan dedesi Aliya Yahıç, bir Türk olan Sedika Hanım ile evlenmiştir. Düşünürümüz, Müslüman bir aileden gelmiştir.⁵ O, anılarında aile kökleri hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “...*Ailemizin geçen yüzyılın sonunda Belgrad'dan gelmiş olduğuna ilişkin kanıtlarımız var. Büyükbabam orada, küçük amcamın bana anlattığına göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra bile ayakta duran bir evde doğmuş. Ev, bugün Fransız Sokağı diye bilinen bir noktadaymış...*”⁶ Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu ordusunun Batı'daki ana karargâhlarından biri olarak bilinen Belgrad şehrinde, 19. yüzyılda yoğun milliyetçi faaliyetler yaşanmıştır. Özellikle 1860'lı yıllarda artan Sırp baskısı nedeniyle bölgedeki Müslüman halkın bir bölümü Bosna'nın kuzeyine göç etmiştir.⁷ İzzetbegoviç'in ailesi de Belgrad'dan ayrılarak Kuzey Bosna'nın Posavina bölgesine yerleşen ailelerden biridir. Bu bölge, Bosna ve Sava nehirlerinin kesiştiği yerdedir. Sultan Abdülaziz'in bahşetmesi sebebiyle Aziziye olarak anılan bu bölgeye Belgrad'dan ilk gelen Müslümanlar Bosanski Samac (Yukarı Aziziye)'ı yurt edinmiş ve buraya Aziziye Camii'ni yaptırmışlardır. Öte yandan İzzetbegoviç Ailesi'ne, Samac'ta büyük bir toprak parçası verilmiştir. Sultan Abdülaziz, Boşnakların Dedo'su İzet Yahıç'e, 1863 yılında bir beratla 'Bey' unvanı vermiştir. Begoviç (beyzade) adı bu tarihten sonra kullanılmaya başlanmıştır.⁸

Düşünürümüz, Bosanski Samac'ta, Bosna ve Sava nehirlerini gören bir evde, 8 Ağustos 1925 yılında dünyaya gelmiştir. Onun zengin bir tüccar olan babasının işleri bozulunca, aile Saraybosna'ya göç etmiştir. İzzetbegoviç, '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eserinde, üvey kardeşleri ile birlikte geniş bir aileye mensup olduğunu, büyükbabasının İstanbul'da askerlik yaptığını ve büyükannesi Sedika Hanım'ın Üsküdarlı bir Türk olduğunu anlatmıştır. Düşünürümüzün babası I.Dünya Savaşı'nda

⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.11-12.

⁶ **Ayn.** s.12.

⁷ Hüseyin Yorulmaz, **Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç**, (İstanbul: Hat Yayınevi, Ekim 2015), s.15-16.

⁸ **Ayn.** s.17-18.

ağır yaralanmış ve hayatının son yıllarını yatağa bağlı olarak geçirmiştir. O, annesinin hasta babasına özenle bakan fedakâr bir insan olduğunu anlatmıştır. Diğer yandan annesinin dindar bir insan olması, İzzetbegoviç'i her zaman çok etkilemiştir. O, dinine olan bağlılığını bir ölçüde annesinin etkisine bağlamıştır.⁹ Öyle ki, annesinin sabah namazlarını ihmal etmeyişi, oğlu İzzetbegoviç'i sabah namazları için Hadzijska Camii'ne göndermesi ve camide okunan Rahman Sûresi'nin sesi, İzzetbegoviç için çok değerli anılar olmuştur.¹⁰

Düşünürümüz, çocukluğunu I.Yugoslavya olarak anılan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde geçirmiştir. Bu krallık döneminde Sırlar baskın bir milli unsur olarak yönetimde söz sahibi olmuşlar ve Müslümanlara baskı yapmışlardır. O dönemde Yugoslavyada'ki faşist düzene tepki olarak çeşitli komünist eylemler görülmüştür. İzzetbegoviç, '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eserinde, çevresindeki komünist propaganda ve ateizme teşvik edici yayınlardan etkilenerek on beş yaşında inanç dünyasında sarsıntılar yaşamaya başladığını ifade etmiştir. Ancak o, komünistlerin dini halkın uyuşturucusu olarak gösteren ve Tanrı'nın adaletine eleştiriler getiren propagandaları sonucu iki yıl süren bir buhran dönemi yaşasa da sonuçta dinin bir sorumluluk olduğu kabulü ile yeniden İslam inancına kavuştuğunu belirtmiştir. İzzetbegoviç, inanç bağlamında yaşadığı düşünsel buhrandan sonra şunu ifade etmiştir: "*İslam, artık yalnızca atalarımın devraldığı bir din değildi; yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim.*"¹¹ Düşünürümüz, İslam inancını benimsemenin yanında onu siyaset felsefesinin merkezine yerleştirmiştir.

Öte yandan İzzetbegoviç, '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eserinde lise döneminde ortalama bir öğrenci olduğunu ve tarihi sevmesine rağmen tarih dersi konusundaki başarısızlığını Sırp öğretmenin Müslümanlara karşı olan tavrına bağladığını ifade etmiştir. Düşünürümüz, lisenin sonlarına doğru entelektüel kişiliğine doğrudan etkisi

⁹ Edebiyatçı ve şair Yahya Kemal Beyatlı'nın da kökleri Balkanlar'dadır. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Balkan Şehri olan Üsküp'te, 1884 yılında doğmuştur. Beyatlı'nın şahsiyeti üzerinde Üsküp'ün manevi havasının ve annesinin dindar kişiliğinin etkisi büyüktür. Bu yönüyle Beyatlı ve İzzetbegoviç benzerlik göstermektedir. bk. Habil Şentürk, **Yahya Kemal ve Din**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), s.19.

¹⁰ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.11-13.

¹¹ **Aynı.** s.13-14.

olan okumalar yapmaya başlamıştır ve Avrupa felsefesinin bütün temel metinlerini okumuştur. Bergson'un Yaratıcı Evrim, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi, Spengler'in Batı'nın Çöküşü isimli eserleri, onu en çok etkileyen eserler olmuştur. İzzetbegoviç, liseden 1943 yılında, II. Dünya Savaşı'nın ortasında mezun olmuştur.¹²

Aynı dönemde I.Yugoslavya Krallığı, II. Dünya Savaşı'ndaki Alman saldırılarına dayanamayıp parçalanmıştır.¹³ Bosna, I.Yugoslavya'nın siyasi birliği 1941 Nisanı'nda Mihver güçlerinin işgali ile bozulduğunda, işgal süresince Almanlar tarafından kurulup Hırvatlar tarafından yönetilen Bağımsız Ustaşa Hırvat Devleti sınırları içinde kalmıştır.¹⁴ Nazizm yanlısı Ustaşa rejimi iktidarı sebebiyle İzzetbegoviç, askerlik çağı geldiğinde orduya katılmak istememiştir. O, 1944 yılı boyunca Gradaçac'da saklanmıştır. İzzetbegoviç, anılarında savaş yıllarında kıtlık sebebiyle aç kaldıklarını ifade etmiştir. Öte yandan Bayram'a göre, onun bir asker kaçağı olmasında, savaş yıllarında kurulan ve üyesi olduğu Genç Müslümanlar (Mladi Muslimani) Teşkilatı'nın Stalin ve Hitler sistemine karşı yürüttüğü hareketin etkisi vardır.¹⁵ Nitekim bu örgüt, komünist ve faşist rejimlere tepki olarak doğmuştur. Düşünürümüz, 1945 yılında Tito'nun kurduğu Partizan Ordusu'nda askerlik yapmak zorunda kalmıştır.

Yugoslavya Krallığı'nın son aylarında kurulan Genç Müslümanlar Teşkilatı, farklı ırklara mensup Müslümanları içinde barındırmakla birlikte, çoğunluğu Boşnaklardan oluşan bir teşkilattır. Teşkilatın amacı, Yugoslavya Müslümanları Teşkilatı'nın lideri olarak Boşnakları örgütlemeye çalışan ve daha sonra öldürülen Mehmet Spaho'nun kapanan teşkilatının yerine¹⁶ "*Düşüş, tekrar kalkış demektir!*" parolası ile yeni bir teşkilat kurmaktır. Bu teşkilatın başkanlığını Tarık Müftiç

¹² İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.14-15.

¹³ Safvet Beg Başagiç, **Bosna-Hersek Tarihi 1463-1850**, Çeviren: Saffet Atalay, Nusret Sancaklı (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015), s.13.

¹⁴ Cemile Halilović Tekin, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, (Konya: Çizgi Kitabevi, Haziran 2012), s.5.

¹⁵ Fatih Bayram, "Rahman Süresinin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi: Aliya'nın Çocukluk ve Gençlik Yılları", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.27.

¹⁶ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.32.

yapmıştır.¹⁷ İzzetbegoviç, Genç Müslümanlar olarak bilinen teşkilat ile ilk kez Yugoslavya'nın işgalinden birkaç ay önce tanıştığını; teşkilattaki kişilerin kendisi ile benzer fikirlere sahip olması sebebiyle onlara yaklaştığını ifade etmiştir. Öte yandan, 1941 yılı Mart ayında '*Genç Müslümanlar Derneği*' kurmak için adını atan teşkilat, Almanya'nın Yugoslavya'yı işgali sebebiyle derneği tescil ettirememiştir.¹⁸ Sonraki süreçte bir dönem Mehmed Hadziç Efendi'nin başında bulunduğu El-Hidaye cemiyetinin çatısı altında toplanan teşkilat, daha sonra El-Hidaye ile fikir ayrılıkları yaşamıştır.¹⁹

II. Dünya Savaşı sırasında, Yugoslavya'daki Alman işgaline karşı çeşitli direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. Öyle ki, işgale karşı ilk direnişi Sırp milliyetçileri örgütü Çetnikler başlatırken; işgale karşı direnen ikinci örgüt, Tito önderliğindeki Partizan hareketi olmuştur.²⁰ Sonuç olarak Tito tarafından başlatılan sosyalist kurtuluş hareketinin sonunda Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurulmuş ve bu cumhuriyet, beş cumhuriyet ve iki özerk bölge ile birlikte II. Yugoslavya'yı oluşturmuştur.²¹ Bosna-Hersek Cumhuriyeti ile birlikte kurulan diğer beş cumhuriyet Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ'dır.²² II. Yugoslavya'nın II. Dünya Savaşı'ndan 1980'e kadar Tito idaresi altında kaldığı dönemde Sırp, Hırvatlar ve Slovenlerin dışında kalanlara da devlet örgütlenmesinde haklar tanınmıştır. Yugoslavya'ya yön veren esaslar sosyalist piyasa ekonomisi, özyönetim, federalizm, bağlantısız dış politika ve 1941 Kulübü'dür. 1941 Kulübü, Partizan Hareketinin kuruluş dönemindeki adı olmuştur.²³

Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın aktif üyelerinden biri olan İzzetbegoviç, Tito döneminin baskıcı olarak değerlendirdikleri yönetimine karşı düzenlenen eylemlerde başı çekmiştir. Vijeçnica'daki Milli Kütüphane'yi karargâh olarak kullanan teşkilat,

¹⁷ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.47-48.

¹⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.17-18.

¹⁹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.33.

²⁰ İrfan Kaya Ülger, **Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası**, (Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2016), s.43-45.

²¹ Haliloviç Tekin, **Ön. Ver.**, s.5-6.

²² R. İhsan Eliaçık, **Aliya İzzetbegoviç Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 2**, (İstanbul: Tekin Yayınevi, Temmuz 2016), s.39.

²³ Ülger, **Ön. Ver.**, s.53.

anti-komünist çevreler tarafından desteklenmiştir. Ancak bu durum karşısında Tito yönetimi, teşkilatın üyelerini tutuklamaya başlayarak, yıldırma politikasına girişmiştir.²⁴ Düşünürümüz, komünist yönetime karşı düzenlenen bin kişilik toplantı sonrasında tutuklanmış ve 1946-1949 yılları arasında üç yıl hapis yatmıştır. Öte yandan o, anılarında bu dönemde açlık dışında bir işkence görmediğini ifade etmiştir.²⁵ İzzetbegoviç, hapis hayatı boyunca bir inşaat işçisi, bir sürgün ve bir orman işçisi olarak yaşamıştır. O, yirmi dört yaşında hapisten çıktığında yakınlarına sağlıklı bir şekilde kavuşmasını ise şöyle ifade etmiştir: *“Ne kadar iyi görüldüğümü gördüklerinde ailem sevinçten gözyaşlarına boğuldu. İnsanlar başka bir şeye niyet etmişlerdi fakat Allah tümüyle farklı bir şey ihsan etmişti.”*²⁶ İzzetbegoviç, mahkûmiyetini tamamladıktan sonra, on sekiz yaşındayken tanıştığı ve çatışmaların altında görüşmeyi sürdürdüğü Halida Hanım ile evlenmiştir.²⁷

İzzetbegoviç, hapisten çıktıktan sonra Genç Müslümanlar Teşkilatı'na yeniden katılmıştır. Ancak bu dönemde daha çok makale yazarak teşkilata katkı sunmuştur. Öte yandan Tito yönetiminin artan baskıları sonucunda Genç Müslümanlar Teşkilatı üyelerinin birçoğu tutuklanarak idam edilmiş ve teşkilat tamamen tahrip edilmesi sonrasında 1951 yılında fiilen son bulmuştur.²⁸ Bundan sonraki süreçte teşkilat dağılsa bile, Bosnalı Müslümanların eylemlerine yine bu teşkilatın fikirleri kaynaklık etmiştir. Özellikle 1989 yılında kurulan Demokratik Eylem Partisi, bu teşkilatın felsefesinden izler taşımıştır. Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın, İzzetbegoviç üzerinde yoğun etkisi olmuştur. Karaarslan'a göre, onun, adalet, hakkaniyet, sorgulama ve özgürlük gibi evrensel kavramlar hakkındaki fikirleri genellikle bu teşkilatın toplantılarında pekişmiştir.²⁹

Düşünürümüz, çocukluğundan beri hukukçu olmayı istemiştir. Onun bu isteğine, üç yıl boyunca yaşadığı hapis hayatı ve politik şartlar sebebiyle yakınları engel olmuşlar ve onun Ziraat Fakültesi'ne kaydolmasını sağlamışlardır. Ancak o,

²⁴ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.54.

²⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.20-21.

²⁶ **Ayn.** s.22-23.

²⁷ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.62-64.

²⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.25.

²⁹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.33.

Ziraat Fakültesi'nde başarılı bir öğrencilik hayatı olmasına rağmen, sonraki yıllarda gerçek idealine yönelerek Hukuk Fakültesi'ne geçiş yapmıştır ve buradan 1956 yılında mezun olmuştur.³⁰ Öte yandan bu süre zarfında İzzetbegoviç Ailesi'nin, Sabina, Leyla ve Bakir adında üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Düşünürümüz, anılarında siyaset hayatına girmeden önce kazancının çoğunu inşaat sektöründeki çalışmalarından elde ettiğini ve on yıl boyunca Niksic yakınındaki Perucica hidroelektrik santralinin yapımında görev aldığını ifade etmiştir.³¹ 1964 yılından itibaren avukatlığa dönerek büyük firmalara danışmanlık yapan İzzetbegoviç, 1981 yılında emekli olmuştur.³²

İzzetbegoviç, çalışma hayatı boyunca özellikle İslam ve Müslüman toplumlar üzerine makaleler yazmış ve 1969 yılında, düzeltilmiş son sürümünü 1970'te yayınladığı '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserini kaleme almıştır.³³ Diğer yandan İzzetbegoviç, bu eserin 1983'te '*İslam Rönesansının Sorunları*' ismi ile yeniden basılması ve Yugoslavya'da yaşanan siyasi gelişmelerin sonucunda tutuklanarak yüz günden fazla bir süre hücre hapsinde tutulmuştur. Bu süreçte Bosna'da yüzlerce kişi de benzer şekilde tutuklanmıştır. Öyle ki, 'Saraybosna Davası' denilen dava ile ilişkilendirilen bu tutuklular, devlete karşı fesat tertibi ve düşünce suçları kapsamında suçlanmışlardır.³⁴ O, İslam adına verilmiş bir özgürlük mücadelesi olarak gördüğü bu davadaki son sözlerinde şunu ifade etmiştir: "*Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.*"³⁵ Sonuç olarak İzzetbegoviç,

³⁰ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.20-21.

³¹ **Aynı.** s.29.

³² Asım Öz (der.), Aliya İzzetbegoviç: **Geleceği Yenilemek** (İstanbul: Pınar Yayınları, Şubat 2017), s.116.

³³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.29-30.

³⁴ **Aynı.** s.35-36.

³⁵ **Aynı.** s.50.

inançlarından ve düşüncelerinden geri adım atmadığı bu davada on dört yıl hapse mahkûm olurken; cezaevinde konulduğu yer, katillerin bölümü olmuştur.³⁶

1987 yılında yaşanan bazı siyasî gelişmeler sonucunda Yugoslavya Af Komisyonu, İzzetbegoviç'e pişman olduğunu belirteceği bir dilekçe karşılığında serbest kalabileceği bilgisini iletmiştir. Düşünürümüz ise bu şekilde elde edilecek bir özgürlüğü hiç düşünmeden reddetmiştir. Diğer yandan o, kendisine verilen hapis cezasının tümünü tamamlamadan, dış ülkelerin çabaları sonucu 1988 yılında hapisten çıkmıştır. O, bu dönemde hayat, kader, din, siyaset gibi konularda okuduğu kitaplardan notlar almaya başlamıştır. Bu notlar daha sonra onun '*Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*' ismi ile yayınlanan eserini oluşturmuştur.³⁷

İzzetbegoviç'in hapisten çıktığı dönemde, dünya genelinde siyaset farklı bir yöne doğru gitmeye başlamıştır. Öyle ki bu dönemde ABD, Rusya ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler yakınlaşmaya başlamıştır. Yugoslavya'nın dağılmaya doğru gittiğini öngören İzzetbegoviç, Kasım 1989'da Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurmuştur. SDA'nın Kırklar Açıklaması da denilen basın açıklaması, kırk kişinin imzasını taşımıştır.³⁸ Düşünürümüz, partisinin kuruluşundan bir yıl sonra, 18 Kasım 1990'daki seçimlerde milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. SDA ise bu seçimde Bosna-Hersek Federal Cumhuriyeti Parlamentosu'ndaki iki yüz kırk sandalyeden seksen altısını kazanmıştır. İzzetbegoviç, Cumhurbaşkanlığına giden süreci şöyle ifade etmiştir: "*Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın ilk yasama oturumunda, seçimden galip çıkan partiler arasında daha önce ulaşılmış olan mutabakat temelinde Cumhurbaşkanı seçildim.*"³⁹ Öte yandan bu seçim sonrasında Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar ortak bir hükümet kurmuştur. Düşünürümüz, bu hükümeti farklı milliyetleri biraraya getirebilmek için bir fırsat olarak görmüştür. Ancak İzzetbegoviç'e göre hükümet, Sırbistan ve Hırvatistan'ın bu hükümetteki

³⁶ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.55.

³⁷ **Aynı.** s.57.

³⁸ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.141.

³⁹ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.96.

partiler aracılığı ile Bosna'nın içişlerine karışmak istemesi sebebiyle başarısız olmuştur.⁴⁰

İzzetbegoviç, *'Tarihe Tanıklığım'* isimli eserinde Slovenya ve Hırvatistan'ın ayrılması ile Yugoslavya'nın dağılmaya başladığı günlerde Bosnalı Sırp'ların lideri Karadzic'in yaptığı Ekim 1991 tarihli meclis konuşmasını, Bosna-Hersek'in Yugoslavya Birliği içinde kalma ihtimalinin olmadığını gösteren en önemli açıklama olarak değerlendirmiştir. Çünkü Karadzic, meclis konuşmasında şu ifadeyi kullanmıştır: *"...Bosna-Hersek'i cehenneme çevirmekten ve eğer gerekirse Müslüman halkı da imha etmekten çekineceğimizi sanmayın..."*⁴¹ Diğer yandan bu gelişmelerden sonra 29 Şubat-1 Mart 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığının belirlenmesi için sandığa gidilmiştir. Yapılan referandumda seçime katılanların üçte ikisi ülkenin bağımsızlığı yönünde oy kullanmıştır. İzzetbegoviç, referandum sonrasında Bosna-Hersek'in bağımsızlığının tanınması için uluslararası çağrıda bulunmuştur. Bu süreç ile birlikte Bosna-Hersek'e yönelik saldırılar da artmıştır.

Düşünürümüz, 1 Nisan 1992'de Sırbistan'dan gelen paramiliter birimlerin Bijeljina'ya hücumunu ilk saldırı olarak ifade etmiştir. Ayrıca tanınma çağrısından sonra Sırbistan ve Karadağ'dan gelen yedekler ve gönüllü birlikler Bosna'yı işgal etmiştir.⁴² Diğer yandan Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı, 20 Haziran 1992'de resmî olarak savaş durumu ilan etmiştir. Ancak İzzetbegoviç'in savaş dışı çözümler için diplomatik müzakere çabaları da devam etmiştir.⁴³ Sırp'lar, Hırvatlar ve Bosna Halkı arasında yaşanan Bosna Savaşı, tüm barış çabalarına rağmen üç yıldan fazla bir süre boyunca bölgede trajik sonuçlar doğurmuştur.

İzzetbegoviç, Bosna Savaşı sırasında askerlerine ahlaklı bir savaşı emrettiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre, Bosna direnişi ahlaki bir meseledir. O, bu direnişin yanında olanların, iyi ve doğrunun yanında olup olmamak gibi bir seçimle yüzleştiğini belirtmiştir. Düşünürümüze göre, tarih Bosna halkının savaş, ölüm,

⁴⁰ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.97.

⁴¹ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.109.

⁴² **Ayn.** s.130.

⁴³ Halil Ünal, "Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.119-120.

yıkım, soykırım, işkence, tecavüz gibi pek çok zulmün yarattığı intikam duygusuna rağmen, nasıl ahlaklı bir direnişte bulunduğunu tüm dünyaya göstermiştir.⁴⁴

Diğer taraftan 1995 tarihli Dayton Antlaşması ile son bulan Bosna Savaşı, İzzetbegoviç'in hayatında bir dönüm noktası olmuştur. O, Bosna-Hersek'i bağımsızlığa kavuşturması bir yana, Dayton Antlaşması'nın koşulları ile ilgili olarak sıkça eleştirilmiştir. Akın'a göre, İzzetbegoviç de bu antlaşmanın adil olmadığını kabul etmiştir ancak başka şansı olmadığını bildiğinden antlaşmaya imza atma sorumluluğunu üstlenmiştir.⁴⁵

Bosna-Hersek'te bağımsız bir cumhuriyet kurulmasını sağlayan İzzetbegoviç, 14 Eylül 1996 yılında yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Düşünürümüz, ikinci kez üstlendiği Cumhurbaşkanlığı görevini, 2000 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak 15 Ekim 2000 günü, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek, görevinden kendi isteği ile ayrılmıştır. İzzetbegoviç vedası ile ilgili duygularını şöyle ifade etmiştir: *"15 Ekim'de hayatımın neredeyse on yılının, olağan, sıkı ve feci dönemlerini geçirdiğim başkanlık binasından ayrıldım. Vedalardan hoşlanmam ama üzüntü de duymadım."*⁴⁶ Öte yandan özellikle Dayton Antlaşması sonrasında sağlık sorunları artan İzzetbegoviç, 19 Ekim 2003 tarihinde vefat etmiştir. İzzetbegoviç'in cenazesi Saraybosna'da çocuk parkından mezarlığa çevrilen Kovaçi Şehitliği'ne defnedilmiştir. Mezar taşına isminden önce, Allahın kulu anlamında, Arapça Abdullah yazısı işlenmiştir.⁴⁷

Düşünürümüz, anılarında hayatı hakkındaki şu düşüncesini paylaşmıştır: *"Bana yeniden hayat önerilseydi, reddederdim. Ancak, yeniden doğmak zorunda kalsaydım, kendi hayatımı seçerdim."*⁴⁸ İzzetbegoviç, hayatı boyunca kendisini Avrupalı bir Müslüman olarak görmüştür. İncancını Doğu'dan, eğitimini ise Avrupa'dan aldığını ifade eden İzzetbegoviç, kendisini İslam hoşgörüsüne sahip bir insan olarak tanımlamıştır. Ancak bu hoşgörü, onun hem Batı Uygarlığı'nı hem de

⁴⁴ Aliya İzzetbegoviç, **Bosna Mucizesi-Konuşmalar** Çeviren: Fatmanur Altun, Rıfat Ahmedoğlu (İstanbul: Yöneliş Yayınları, Nisan 2003), s.11.

⁴⁵ Mahmut Hakkı Akın, **Çağa İz Bırakan Önderler**, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017), s.32-33.

⁴⁶ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.470.

⁴⁷ Akın, **Ön. Ver.**, s.34.

⁴⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.471.

Müslüman toplumları eleştirmesine engel olmamıştır. Düşünürümüz, eleştirel kişiliği ve felsefeye olan ilgisi sebebiyle hayatı boyunca düşünsel bir faaliyet içinde olmuştur. O, aynı zamanda Bosna-Hersek topraklarında barış içinde yaşanabilmesi ve Boşnakların özgürlüklerine kavuşabilmesi için sorumluluk üstlenmiş bir liderdir. Diğer yandan İzzetbegoviç'in '*Bilge Lider*' olarak tanınmasının sebepleri, onun ortaya koyduğu eserleri ile daha iyi anlaşılabilir.

B. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN ESERLERİ

İzzetbegoviç'in felsefesi ve entelektüel yönü ele alınmadan sadece bir siyaset adamı olarak değerlendirilmesi eksik bir nitelendirme olacaktır. İzzetbegoviç'in '*Bilge Lider*' olarak anılması, onun düşünceye verdiği önemin bir sonucudur.⁴⁹ Diğer yandan İzzetbegoviç'in ortaya koyduğu eserlerinin her biri, onun düşüncelerine ulaşabilmek açısından önemli birer kaynaktır. Düşünürümüzün Türkçeye çevrilen eserleri şunlardır: '*İslam Deklarasyonu*' (1970), '*İslam Rönesansının Sorunları*' (1983), '*Doğu Batı Arasında İslam*' (1984), '*Bosna Mucizesi-Konuşmalar*' (1995), '*Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*' (1999), '*Tarihe Tanıklığım*' (2003) ve '*Köle Olmayacağız*' (2007).

İzzetbegoviç, ilk eseri olan ve 1970 yılında kırk sayfalık kısa bir metin olarak yayımlandığında büyük yankılar uyandıran '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserini yazma amacını şöyle ifade etmiştir: "*Bugün kamuoyuna takdim ettiğimiz deklarasyon, yabancılara veya şüphe duyanlara, İslam dininin, şu ya da bu sistemden yahut düşünceden üstün olduğunun kanıtlamayı amaçlayan bir müfredat kitabı değildir. Bu deklarasyon, nereye ait olduklarını bilen, kalplerinin derinliklerinde hangi tarafta durduklarını hisseden Müslümanlara hitaben yazılmıştır. Bu, insanların hissettikleri aşk ve aidiyetin beraberinde hangi sorumlulukları getirdiği konusunda elzem sonuçlar ortaya çıkarmalarına vesile olacaktır.*"⁵⁰ İzzetbegoviç'in '*İslam Deklarasyonu*' isimli eseri, 1983 yılında '*İslam Rönesansının Sorunları*' ismi ile yeniden basılmıştır. Öte yandan bu ikinci baskı, İzzetbegoviç'in hayatındaki ikinci hapis dönemine neden olmuştur.⁵¹ Öyle ki, eser 1983'teki Saraybosna Davası'nda İzzetbegoviç'e ve arkadaşlarına karşı delil olarak kullanılmıştır. Coşkun'a göre, '*İslam Deklarasyonu*'nun ana fikri, Müslümanları ancak İslam'ın yeniden canlandırabileceği ve Müslümanları bir kez daha tarihin öznesi yapabileceği şeklinde ifade edilmiştir.⁵² Saraybosna Davası Savcısı ise, '*İslam Deklarasyonu*'nun toplumsal değerlere karşı bir saldırı olduğunu düşünmüştür.

⁴⁹ Akın, **Ön. Ver.**, s.125.

⁵⁰ Aliya İzzetbegoviç, **İslam Deklarasyonu**, (İstanbul: Yarın Yayınları, Kasım 2016), s.17.

⁵¹ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.110.

⁵² M. Yahya Coşkun, "Aliya İzzetbegoviç'in Kültür ve Medeniyeti", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.557.

Deklarasyonun, toplumsal bir tehlike, yazılı ve sözlü suç ve devlete karşı devrime çağırıcı bir bilinç ile yazıldığını düşünen savcı, düşmanca söylem ve eylemlere kalkıştıklarına inandığı İzzetbegoviç ve arkadaşları için, toplam doksan yıl hapis cezası kararı çıkmasını sağlamıştır.⁵³

Düşünürümüzün ikinci eseri olan *'Doğu Batı Arasında İslam'*, onun 1946'daki hapis hayatından kısa bir süre önce yazmaya başladığı ve yıllarca çatı katında saklı kalan bir eserdir. Eser, İzzetbegoviç'in 1984'te ağır iş cezası çektiği sırada Amerikalı bir yayıncı tarafından basılmıştır. *'Doğu Batı Arasında İslam'* eseri, İzzetbegoviç'in sadece İslamî değil, siyasi ve felsefi düşüncelerini de ifade etmektedir. Bıyıklı'ya göre bu eser, İzzetbegoviç'in İslamî dünya görüşünü, Hıristiyan ve Yahudi inançlarının tezahürü olan iki kutuplu dünya anlayışının ortaya çıkardığı çatışmalardan çıkış için üçüncü bir yol olarak görmesi açısından önemli bir kaynaktır.⁵⁴ Düşünürümüz ise eserini yazma amacı ile ilgili şunu ifade etmiştir: *"Bu eserle bugünün düşünce ve olgu dünyasında İslam'ın yerini değerlendirmeyi amaçlamıştım."*⁵⁵ O, saf din ve materyalizm olarak açıkladığı ikili dünya görüşleri ile oluşturduğu kavramlardan oluşan zıtlıklar cetveline, 'İslamî' başlığı ile üçüncü bir sütun eklemiştir.

İki dünya görüşü arasında İslam'a uzlaştırıcı bir rol veren İzzetbegoviç, *'Doğu Batı Arasında İslam'* eserinin özünü şöyle ifade etmiştir: *"Bana öyle geliyordu ki, tıpkı Müslüman dünyanın coğrafi pozisyonunun yeryüzünde Doğu ve Batı arasındaki mekânı kaplaması gibi, İslam da Doğu ve Batı düşüncesi arasında bir yerde bulunuyordu. Bazı genel fikirlerin ve bazı değerlerin tüm insanlık için ortak olduğunu göstermeye çalıştım. Kısaca özetlemek gerekirse kitabın muhtevası bundan ibaretti. Sadece üç dünya görüşü vardır ve daha fazlası olamaz; dinî, materyalist ve İslamî."*⁵⁶ Düşünürümüz, kendisinin bir teolog, *'Doğu Batı Arasında İslam'* eserinin de bir teoloji kitabı olmadığını vurgulamıştır. O, bu eser ile İslam'ı bugünkü

⁵³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.49-50.

⁵⁴ Şaban Bıyıklı, "İzzetbegoviç'e göre Doğu Batı Düalizmi ve İslam", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.605.

⁵⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.31.

⁵⁶ **Aynı.** s.31.

nesillerin anlayacağı dile tercüme etmeye çalıştığını ifade etmiştir. İzzetbegoviç bu konudaki eksikliklerini ise şöyle ifade etmiştir: “*Kusursuz tercüme yoktur.*”⁵⁷ Öte yandan ‘*Doğu Batı Arasında İslam*’ isimli eser, hem insanlar ve uygarlıklar arasındaki kaynaştırıcı rolü İslam’a vermesi hem de Müslümanlara düşen tarihî görevi hatırlatması açısından önemli bir eserdir.

Hece Aylık Edebiyat Dergisi’nin, İzzetbegoviç Özel Sayısında, ‘*Doğu Batı Arasında İslam*’ eseri ile ilgili bazı makalelere yer verilmiştir. Örneğin, ‘*Sınır ya da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç*’ isimli makalede, Ertürk şunu ifade etmiştir: “*İzzetbegoviç, düşüncelerinin kahir ekseriyetini Doğu ve Batı Arasında İslam kitabında telif eder ve bu eserden sonra yazdığı metinler aslında bu esere bir şerh niteliği taşır.*”⁵⁸ İzzetbegoviç, bu eserin başına zıt kavramları gösteren bir cetvel yerleştirmiştir. O, bu cetvel yardımı ile eseri boyunca ortaya koyduğu tezlerinin çerçevesini çizmeye çalışmıştır.

Düşünürümüze göre, saf din (Hıristiyanlık) ve materyalizm (Yahudilik) ekseninde ortaya çıkan birbirine zıt kavramlar ve bu kavramlar etrafında oluşan tartışmalar, çift kutuplu bir dünya siyaseti ortaya çıkarmıştır. İzzetbegoviç, ‘*Doğu Batı Arasında İslam*’ isimli eserinde bu çift kutupluluğa İslam ile üçüncü bir seçenek eklemiştir. Ertürk’e göre bu eserin okunması, bu yönü ile diyalektik bir yöntemdir.⁵⁹ Düşünürümüz ile ilgili, ‘*Doğunun Çocuğu Batının Münevveri Aliya İzzetbegoviç*’ adlı makalede Uğurlu şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Bu çerçeveyi çizmek sade, temiz ve gelecek tasavvuru oluşturmuş bir zihnin ürünü olabilir. Geçmişinde kuşatıcı bir kültür/medeniyet arayışı ve birikimi olan Aliya, Doğu Batı Arasında İslam kitabı ile adeta yeni bir entelektüel havanın yeryüzüne yayılmasını da sağlamıştır.*”⁶⁰ İzzetbegoviç’e göre saf din, Hıristiyanlıktır; materyalizmin çıkış noktası ise Yahudiliktir. İslam, bu iki boyut arasında dengeyi bulma görevi görebilir. Çünkü ona

⁵⁷ Aliya İzzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, Çeviren: Salih Şaban (On altıncı basım. İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017), s.26.

⁵⁸ Mustafa Ertürk, “Sınır Ya da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.563-565.

⁵⁹ **Aynı.** s.563-565.

⁶⁰ Yaşar Uğurlu, “Doğunun Çocuğu Batının Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.587.

göre İslam, bu iki boyutun bütünleşmesidir. İzzetbegoviç, *'Doğu Batı Arasında İslam'* eserinde hem sosyalist, hem faşist hem de krallık yönetim biçimini eleştirmiş ve yeni bir yönetim şeklinin belirlenmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁶¹

Diğer yandan İzzetbegoviç'in *'Bosna Mucizesi-Konuşmalar'* isimli eseri, onun birçok toplantıda yaptığı konuşmalarından oluşmuştur. Bu eserin sunuşunda şu ifade yer almıştır: *"Konuşmalar'ın, bir lider ve düşünür olarak Aliya'nın anlaşılmasına yapacağı katkı kadar, 20. yüzyılın sonunda yaşanan insanlık trajedisinin ve bunun sorumlusu olan bir dünya sisteminin doğru okunmasına da katkısı olacaktır."*⁶² *'Konuşmalar'* eseri, İzzetbegoviç felsefesinin hayata uygulanışını anlatan bir eserdir. Onun savaş ahlakı, mücadele azmi, liderlik duruşu bu eserin satırlarında yer almıştır. Düşünürümüz, *'Bosna Mucizesi- Konuşmalar'* isimli eserinde, Avrupa'nın ortasında yaşanan savaşa direnen bir Avrupalı lider olmanın yanı sıra, yaşananlara sabreden bir Müslüman olarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu eserde, Bosna Halkına ve Müslümanlara yapılan direniş çağrıları yanında, parti kongresi konuşmaları, önemli siyaset ve din adamlarına hitaben yapılan sunumlar yer almıştır.

İzzetbegoviç, Saraybosna Davası sonrasında, ikinci kez hapishaneye girdiği dönemde *'Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar'* eserini kaleme almıştır. O, hapisteki ikinci yılı olan 1984'te başlayıp 1988 yılında tamamladığı notlarından oluşan ve 1999 yılında yayınlanan eseri ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: *"Okuyucunun göz atacağı (ve belki de okuyacağı) şey benim özgürlüğe kaçışımdır. Maalesef bu gerçek bir kaçış değildi. Oysa ben öyle olmasını isterdim. Bu zihni ve fikri kaçış, yüksek duvarları ve demir parmaklıklarıyla Foça Hapishanesi'nden mümkün olan tek kaçış şekliydi. Eğer yapabilseydim, gerçek ve maddi kaçışa öncelik tanırdım."*⁶³ Bu eserin içeriğinde İzzetbegoviç'in, vicdan, özgürlük, hayat, kader, insanlar, olaylar, kitaplar, yazarlar hakkındaki düşünceleri, çocuklarından gelen

⁶¹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.29.

⁶² Aliya İzzetbegoviç, **Konuşmalar**, Çeviren: Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu (Yirmi üçüncü basım. İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017), s.VIII.

⁶³ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.XIII.

mektupları ve hapisteki iki bin gün boyunca dile getirmek istedikleri yer almıştır.⁶⁴ İzzetbegoviç'in bu eserinin büyük bir birikim sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eserde, İzzetbegoviç'in farklı alanlardan yaptığı okumalardan notlar da okuyucuya aktarılmıştır.

Öte yandan, İzzetbegoviç, '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eserinde, kendi tarihinden başlayarak Bosna'nın bağımsızlığına kadar uzanan süreci detayları ile aktarmıştır. Onun, kendi cumhurbaşkanlığına kadar üç farklı yönetim şekli altında yaşamış olmasının yansımaları, eserin her bir bölümünde kendini göstermektedir. Emre, İzzetbegoviç'in '*Tarihe Tanıklığım*' eserinin sunuşunda şunu ifade etmiştir: "*Bu kitap, Aliya'nın çocukluğundan Bosna'nın bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen dönemi anlattığı bir otobiyografidir.*"⁶⁵ Eser boyunca İzzetbegoviç yaşadıklarını detaylı olarak anlatmıştır. Emre'ye göre, Bosna'nın özgürlüğüne önderlik etmiş bir liderin gözünden tüm detaylarıyla aktarılmış olaylar, bu eseri çok önemli kılmaktadır.⁶⁶ Düşünürümüz '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eseri üzerine şunları ifade etmiştir: "*Bu kitapta okuyacaklarınız benim hayatımdan kesitler sunmaktadır, çünkü diğer kısımlar ya unutulmuşlardır ya da sadece bana aittirler. Geriye kalan bir otobiyografiden çok bir vakayinamedir; benim hayatım boyunca cereyan etmiş olaylarla, kişisel değerlendirmenin elverdiği ölçüde doğru ve dürüst biçimde yeniden gözden geçirilmiş bir hesaplaşmadır.*"⁶⁷ Sonuç olarak '*Tarihe Tanıklığım*' eseri, İzzetbegoviç'i tanımak ve Bosna'da yaşanan mücadelenin detaylarını öğrenmek için başvurulabilecek önemli bir kaynaktır.

İzzetbegoviç'in '*Köle Olmayacağız*' isimli eseri, onun Bosna Savaşı'nın yaşandığı dönemde yaptığı çeşitli konuşmalarından derlenmiştir. Bosna-Hersek'in geleceğinin belirlendiği günlerde yapılan bu konuşmalar, tarihsel olarak sıralanarak kitapta yerini bulmuştur. Bosna-Hersek'in sadece kendi halklarına ait olduğu, sivil halka ait bir cumhuriyet için çalışmanın gerekliliği, köklü bir tarihe sahip olan Bosna'da, bağımsızlık için karar verme vaktinin geldiği vurgusu bu konuşmaların

⁶⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.XIII-XIV.

⁶⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.Sunuş.

⁶⁶ **Aynı.** s.Sunuş.

⁶⁷ **Aynı.** s.Alternatif Bir Önsöz.

başlıca içeriğidir. İzzetbegoviç'in bu esere adını veren “*Köle Olmayacağız!*” sözü ise 1991 Aralık ayındaki Demokratik Eylem Partisi Kongresi'nin ana temasıdır. Öyle ki, bu kongreye bazı raporlar sunan İzzetbegoviç, Müslüman halka yönelerek şöyle hitap etmiştir: “*Bugün bizim olduğumuz gibi, bir gün kimin olduğu önemli olmayan başka bir halk da aynı kavşakta bulunuyordu. Başımızı eğecek miyiz yoksa başımız dik olarak mı kalacağız, köle mi özgür insan mı olacağız? O meşhur halkın şairi meşhur kelimelerle cevap verdi ve ben de onlarla bitirmek istiyorum: Büyük Allah'a yemin ederiz ki köle olmayacağız!*”⁶⁸ İzzetbegoviç'in “*Köle Olmayacağız!*” sözü, Bosna halkının özgürlük mücadelesine yön vermesi açısından önemli bir anlam taşımıştır.

Öte yandan İzzetbegoviç'in, bu çalışmada ele alınan eserleri dışında çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan makaleleri de bulunmaktadır. Düşünürümüz, örneğin ‘*Mücahit Dergisi*’ ve ‘*Takvim Gazetesi*’ne makaleler yazmış ve bu makalelerde çoğunlukla din konusunu ele almıştır. Düşünürümüzün düşünce dünyasında bilim, edebiyat, ekonomi, sanat ve hayatın bütün yönlerinin din ile örülmesi anlayışı hâkimdir. Bardhi'ye göre, İzzetbegoviç hayatın rotasını dini değerler etrafında çizmek istemiştir.⁶⁹ Sonuç olarak, günümüz dünyasında ‘*Bilge Lider*’ olarak kabul edilen İzzetbegoviç'in, siyaset ve devlet adamı olmanın yanı sıra entelektüel yönü ile farklılaştığı görülmüştür.

⁶⁸ Aliya İzzetbegoviç, **Köle Olmayacağız**, Çeviren: Rahman Ademi (Yirmi yedinci basım. İstanbul: Fide Yayınları, Ocak 2017), s.51-56.

⁶⁹ İsmail Bardhi, “Aliya İzzetbegoviç-Bir Dindar ve Din Eğitimsi”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, 2010), s.126.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDAKİ BAŞLICA KAVRAMLAR

1.1. İnsan ve Evrim

İzzetbegoviç, *'Doğu Batı Arasında İslam'* adlı eserine, insanı anlatarak başlamış ve insanın menşesine cevap arayan fikirlerin, dünya görüşleri ile olan ilişkisine dikkat çekmiştir. Düşünürümüz, insanı mükemmel bir hayvan olarak kabul eden ve insan ile hayvan arasında büyük bir ayırım değil, sadece derece farkı gören materyalist yaklaşıma karşı çıkmıştır. İzzetbegoviç, bu görüşün insanı inkâr ettiğini; insanın birtakım hayvanî tabiata sahip yönleri olmasına rağmen, insan hakikatinin tamamen hayvanî özelliklerden oluşmadığını belirtmiştir. İzzetbegoviç, insan hakikatinin üretim değil, ancak şahsiyet ile ilgili bir özellik olabileceği hususunda *'Doğu Batı Arasında İslam'* isimli eserinde şu ifadeyi kullanmıştır: *"İlme göre insan sadece zeki bir hayvandır; dine göre ise insan şahsiyeti haiz bir canlıdır."*⁷⁰ Dolayısıyla insanı insan yapan şey, tamamen insanın canlılık özellikleri veya ürettikleri değil, kişiliği ile bütünleşmiş değersel kazanımlarıdır.

Öte yandan İzzetbegoviç, insan ve hayvan arasındaki benzerlikleri kabul ederek konuyu şöyle değerlendirmiştir: *"Genel olarak insanda hiçbir şey yok ki, bu veya şu şekil ve derecede yüksek seviyeli hayvan türlerinde, omurgalılar ve böceklerde de bulunmasın. Burada da hareketlilik, şuur, birleşme, zekâ, haberleşme, ihtiyaçların tatmini, bir nevi ekonomi vs. vardır. Bu yönü ile insan apaçık hayvanî dünyaya bağlanmaktadır."*⁷¹ Ancak ona göre insan ile hayvan arasındaki kesin fark fiziki veya zekâ ile ilgili değildir, manevi yöndedir. Bu yön ise kendini din, ahlak ve sanat ile gösterir. O, bu konuda şunu ifade etmiştir: *"...insanın ortaya çıkmasında, katî tarihler ilmin öngördüğü gibi dik yürümek, elin gelişmiş olması, ses çıkarılması suretiyle konuşmak değil; ilk kültün, resmin, yasağın zuhur etmesidir."*⁷² Düşünürümüze göre, hayvanlar hiçbir zaman kutsal, yasak, günah gibi kavramlara sahip olamayacaklardır. Bir hayvan taklit yolu ile resim yapabilirse bile estetik bir

⁷⁰ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.37.

⁷¹ **Aynı.** s.43.

⁷² **Aynı.** s.48.

yargıya sahip olamayacaktır. Hiçbir hayvan şarkı, oyun, sanat eseri gibi bir eylemin öznesi olamayacaktır. Çünkü ona göre bütün bu eylemler ancak insanın ruhsal farklılığı, sembolik düşünebilmesi ve anlam dünyası sayesinde mümkün olabilmektedir. İzzetbegoviç, hayvanlarda da oyun kavramının olduğunu ileri sürenlere, insanın hayvandan oyun eylemine kattığı manevi fonksiyon ile farklılaştığı düşüncesi ile cevap vermiştir.⁷³

Düşünürümüz, insan felsefesi yaparak insan ile ilgili sorulara cevap bulmaya çalışmıştır. Ona göre biyoloji, antropoloji, sosyoloji gibi bilimler, insanın maddi boyutu ile ilgili bilimsel açıklamalar yapmaktadırlar. İzzetbegoviç, bu bilim dallarının insanın ruhsal boyutunu göz ardı ederek insan gerçeğine dinlerin, felsefenin ve sanatın yaklaşımından farklı bir açıdan yaklaştıklarını ifade etmiştir. Ona göre *‘İnsan kimdir?’* sorusunun, bilimle veya Darwin’in kuramı içinde tam anlamıyla cevaplanması mümkün olmayabilir. O, bilimin tanımlamaya çalıştığı insan kavramı yerine yaratılmış insan fikrine odaklanmak gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan İzzetbegoviç, yaratılmış insan fikrinin konuyu dine yaklaştırdığını kabul etmiştir. Birgül’e göre, İzzetbegoviç yaratılmış insanın mahiyetini, insanın manevi yönü ile ilişkilendirmiştir.⁷⁴

Diğer yandan, insanın neliği üzerine ortaya koyulan düşüncelerin, insana hangi paradigmadan bakıldığı ile ilgili olduğu söylenebilir. Düşünürümüz, insana beden ve ruh olmak üzere düalist bir perspektiften bakmıştır. Onun insan görüşü, bütüncül bir perspektif oluşturma amacı taşımıştır. Ona göre, insanlar yaratılışçı Michelangelo ve evrimci Darwin’in teorilerinden birisini kabul etmek zorunda bırakılmışlardır. İzzetbegoviç bu hususta şöyle bir ifade kullanmıştır: *“Bir zamanlar Darwin’in sayesinde insan konusuna nihai bir çözümün getirildiği sanılıyordu, tıpkı kâinat hakkında Newton’un nihai doktrini ortaya koyduğuna inanıldığı gibi.”*⁷⁵ Öte yandan İzzetbegoviç, bilimsel bilginin hakikatin eksik bir boyutunu gösterdiğini

⁷³ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.51-53.

⁷⁴ Mehmet Fatih Birgül, “İki Hür Müslüman Mütefekkir: İzzetbegoviç ve Topçu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.413-414.

⁷⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.56.

ifade etmiştir. Günümüzde din, sanat, teknik, felsefi, parapsikoloji, astroloji, efsane vb. bilgi türlerinden biri olan bilime, üstün bir rol verilmiştir. Oysa Saygılı'nın ifadesi ile “Doğruluk ve bilgi tek bir çalışma biçiminin tekelinde değildir.”⁷⁶ Bu nedenle İzzetbegoviç'in de belirttiği gibi hayata ve insana tek bir boyuttan bakılmamalıdır.

İzzetbegoviç, din ve semadaki prolog olmadan, insanın en büyük değer olduğuna dair sağlam bir inanç bulunamayacağını ve din olmadan insanın gerçekten var olabileceğine inanmanın zorluğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Ona göre insanın yaratılışını tanımayanlar, hümanizmin anlamını da kavrayamayacaklardır. Birgül'e göre, Berdyaev'in, “Eğer Tanrı yoksa insan da yoktur” sözü, İzzetbegoviç'in sadece insan felsefesini şekillendirmekle kalmamış, onun varlık felsefesini de belirlemiştir.⁷⁸ Düşünürümüze göre, insan yoksa hümanizm, saygınlık ve insan hakları da olamaz. İzzetbegoviç, hümanizmin anlamını şu şekilde ifade etmiştir: “İnsan hiçbir şeye hizmet edemez. Tersine her şey insana, insan ise ancak ve ancak Allah'a hizmet etmelidir. Hümanizmin ilk ve son manası işte bu olmalıdır.”⁷⁹ Öte yandan İzzetbegoviç, ‘Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar’ isimli eserinde, Allah tarafından yaratılmış şahsiyet sahibi ve hayvanlardan dik yürümesi ile farklılaşan insanın, bazen kişiliğindeki zaafı dolayısıyla dik yürümek yerine eğilmesini hatta sürünmesini eleştirmiştir. O, ayrıca dik duruşunu kaybeden insanın, Allah'a karşı nankörlük yaptığını ifade etmiştir.⁸⁰

Düşünürümüz, İslam'ın insandan bir melek olmaya çalışmadan ya da hayvan seviyesine düşmeden kendi insan doğası ile yaşamasını istediğine inanmıştır. Çünkü ona göre insan bir melek olamayacağı gibi, bir hayvan haline de gelmemelidir.⁸¹ İzzetbegoviç'e göre, insan, semadaki prolog ile başlayan sürecin sonunda yaratılmış bir varlıktır. Onun düşüncesinde insanın tekâmülü sözü, ancak insanın ölümlü

⁷⁶ Serdar Saygılı, “Paul Karl Feyerabend’de Yöntemsel Çoğulcu Eğitim Anlayışı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008), s.6.

⁷⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.82-83.

⁷⁸ Birgül, **Ön. Ver.**, s.413.

⁷⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.82-83.

⁸⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.36.

⁸¹ **Aynı.** s.334.

tarihini ya da eşyanın tarihini anlatmak için kullanılabilir. Ona göre insanın hayvanî tarafları vardır. Ancak insanın, din, büyü, oyun, kurban, tabu, ahlak, sanat gibi kavramlara sahip olması ile hayvandan farklılaştığı bir gerçektir.⁸²

Düşünürümüz, insanı Allah tarafından yaratılmış, ahlak sahibi olmakla hayvandan farklılaşan şahsiyet sahibi bir varlık olarak görmüştür. O, aynı zamanda insanı ruhsal ve maddi boyutları ile ele almıştır. Onun siyaset felsefesi de insanın bu düalist yapısına uygun düşecek bir anlam taşımıştır. Düşünürümüz İslam nizamı kavramı ile insanın dünya ve ahiret hayatına aynı anda önem veren bir yönetim modeli ortaya koymuştur. Ona göre siyaset, insanın bu dünyadaki ve ahiretteki mutluluğu için gerekli yapıyı kurmaya hizmet etmelidir. İzzetbegoviç ayrıca siyasetin insana vazife ahlakı ile yaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Düşünürümüz, insanların özgür bireyler olarak yaşaması gerektiğini çünkü gerçek ahlakın ancak özgür bir ortamda gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. İzzetbegoviç bu amaçla insanı merkeze alan özgür bir yönetim kurma idealini, SDA'nın on altı maddelik kuruluş ilkeleri içinde beyan etmiştir. O, kuracakları yönetimin insan hakları konusunda BM'nin uluslararası sözleşmelerine bağlı olacağını garanti ederken, insana verdiği değeri ortaya koymuştur.

1.2. İnsan ve Eğitim

Eğitim kelimesi, Latince kökenli bir kelime olan 'educere' kelimesinden türemiştir. Educere kelimesi, ilk kullanımlarında, bitkilerin, hayvanların ve çocukların bakım ve yetiştirilmesi anlamına gelmiştir. Ancak geçen yüzyıllar içinde kelimenin anlamı, bitki ve hayvan eğitimi anlamından sıyrılarak insan eğitimini anlatacak bir nitelik kazanmıştır.⁸³ Eğitim üzerine birçok tanımlama yapılmıştır. Örneğin, Akarsu eğitimi şöyle ifade etmiştir: "*İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlaki yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya*

⁸² İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.40.

⁸³ Necmettin Tozlu, **Eğitim Felsefesi** (İkinci basım. Ankara: MEB Yayınları, 2003), s.88-89.

da bilinçsiz etkilerin tümüdür.”⁸⁴ Bolay ise eğitimi geniş bir anlamda şöyle tanımlamıştır: “Eğitim, toplumsal alanda toplum fertlerine, tarihi ve kültürel mirası, inançlarını ve değer hükümlerini, bilgi birikimini yeni nesillere tanıtmak, benimsetmek ve aktarmak sürecidir.”⁸⁵ Öte yandan eğitim gören kişide birtakım zihinsel, davranışsal ve sosyal değişiklikler beklenmektedir.

İzzetbegoviç, eğitim ile ilgili fikirlerini genel olarak ‘İslam Deklarasyonu’ ve ‘Doğu Batı Arasında İslam’ isimli eserlerinde ele almıştır. İzzetbegoviç, ‘İslam Deklarasyonu’nda İslam toplumunda eğitimin önemini vurgulamış ve eğitimin temel unsurları olarak, yeni nesillerin okutulmasını, çalışma alışkanlığı kazanmasını ve disiplinini sıralamıştır. Düşünürümüz, İslam âlemine eğitim yolu ile bütünleşme mesajı vermek istemiştir. O, yeterli ekonomik gücü olmayan İslam ülkelerinin yatırımlarını eğitim üzerine yapmalarını tavsiye ederken şunu ifade etmiştir: “Eğitimin, İslam âleminin en hızlı, en köklü, nitelik ve nicelikli değişimlere ihtiyaç duyan bir kurumu olduğunu söyleyebiliriz.”⁸⁶ İzzetbegoviç’e göre, İslam toplumunda eğitim seviyesi yükseldikçe, diğer uygarlıklar karşısındaki geri kalmışlık ve bununla bağlantılı sorunlar ortadan kalkacaktır.

Düşünürümüz, ‘Doğu Batı Arasında İslam’ isimli eserinde öncelikli olarak eğitim-kültür ve eğitim-uygarlık karşılaştırmasına başvurmuştur. Ona göre, kültür kişiyi aydınlatırken; uygarlık eğitmektedir. İzzetbegoviç, insanın aydınlanma sürecinin ancak derin düşünme sayesinde gerçekleşebileceğini; eğitimin ise bir öğrenme durumu olduğunu belirtmiştir. İzzetbegoviç’e göre kültürün aydınlatma işlevi, kişiyi bir katharsis sürecine sokarak gerçekleşmektedir.⁸⁷ O, katharsis kavramını derin düşünceye, hikmete ve dinginliğe ulaşmak şeklinde yorumlamıştır. Düşünürümüz, eğitimin kültürü göz ardı ettiği takdirde doğaya dönük olarak kişinin kendisine yabancılaşmasına neden olabileceğini ifade etmiştir. O bu konuda bilim adamlarının içe bakıştan çok inceleme, gözlem, deney gibi yollara başvurmasını

⁸⁴ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü** (On birinci basım. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1998), s.68.

⁸⁵ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü** (On birinci basım. Ankara: Nobel Yayıncılık, Haziran 2013), s.105.

⁸⁶ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.67.

⁸⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.90-91.

eleştirmiştir. Bu doğrultuda İzzetbegoviç, bilim adamlarının çok yönlü olmasını ve kültür unsurlarını göz ardı etmemesini tavsiye etmiştir. İzzetbegoviç, içe bakıştan çok doğaya yönelen eğitimin uygarlığı geliştirdiğini; kültüre ise herhangi bir katkısı olmadığını belirtmiştir. Ona göre, Sokrates, Buda, Gazzâlî, Rumî, Shakespeare ve Dostoyevski gibi bilge kişiler aydınlanma yoluna derin düşünme ya da kültür yolu ile varmışlardır.⁸⁸

Bununla birlikte İzzetbegoviç, eğitimin önemini göz ardı etmeyerek, eğitimde ahlak üzerine yoğunlaşmak ve okullarda bilgi transferi yanında ahlakî değer eğitimi yaygınlaştırmak gerektiğini belirtmiştir.⁸⁹ Çünkü ona göre, yüksek eğitim görmek, her zaman kültürü beraberinde getirmemektedir. Örneğin, ABD ve Sovyet Rusya'da yıllarca okula giden ama kültürlenemeyen insanlar bulunmaktadır. Düşünürümüz, ahlaktan yoksun fakat uygarlık yönünden ileri kabul ettiği bazı toplumların yanlışlarını ve uygarlıkların geri kalmış milletler üzerindeki olumsuz etkilerini, eğitim-uygarlık ilişkisinin çelişkisi olarak ifade etmiştir. O, bu durumun nedenini, ahlakın göz ardı edilmesi olarak yorumlamıştır.⁹⁰ Ona göre değer eğitiminden yoksun olan herhangi bir uygarlık, teknolojik olarak üst düzey olsa da bu anlamlı bir başarı olmayacaktır. Akın'a göre, İzzetbegoviç Batı uygarlığının diğer kültürleri dönüştüren bazen de tahrip eden etkisine rağmen, kendisini Avrupalı bir Müslüman olarak görmeye devam etmiş ve Batı uygarlığını tümüyle reddetmemiştir.⁹¹

Düşünürümüz, uygarlık yaratmak için yüzünü tamamen doğaya dönen teknolojik eğitim sistemlerinin yerine klasik eğitimi tercih etmiştir. Çünkü o, klasik eğitimin insanla başlayıp insanla bittiğine inanmıştır. İzzetbegoviç'e göre, Hıristiyan eğitim anlayışı klasik iken, sosyalist eğitim anlayışı teknik bir çizgidedir. İzzetbegoviç, bu noktada ABD eğitiminin bireye ekonomiye hizmet açısından bakışını ve Sovyet Rusya'nın siyasi ideoloji güdümündeki eğitimi eleştirmiştir.⁹²

⁸⁸ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.91-92.

⁸⁹ **Ayni.** s.94.

⁹⁰ **Ayni.** s.93.

⁹¹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.131-132.

⁹² İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.94-96.

İzzetbegoviç'in eğitim hakkındaki fikirleri, 'Doğu Batı Arasında İslam' isimli eserindeki şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Okul uygarlığın bir parçasıdır. Ancak zorla talim olmadığı, tenkitçi düşünce tarzını geliştirdiği ve insanın manevi hürriyetine yer verdiği ölçüde kültüre de katkısı olur. Hazır ahlaki ve siyasi çözümler takdim eden veya zorla kabul ettiren okul, kültür açısından barbarcadır. Böyle bir okul serbest şahsiyetler değil tebaa yetiştirir. Bu vasfıyla belki medeniyete katkısı olur, fakat kültürü geriye götürür.”*⁹³ Dolayısıyla İzzetbegoviç, eğitimin sadece bilim eğitimi, ideolojik eğitim veya ekonomik gerekliliklere paralel bir eğitim anlayışı ile sürdürülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Düşünürümüz, dayatmacı bir eğitim sürecinin özgür ve özgün, ahlak ve adalet sahibi şahsiyetli bireyler yetiştirmekten uzak olduğunu savunmuştur. O, eğitimin tek taraflı, yönlendirilmiş ve eleştirel olmaktan uzak olması durumunda insan özgürlüğünün kısıtlanacağını ve bu tarz bir eğitimin gayriinsanî olacağını ifade etmiştir.⁹⁴

İzzetbegoviç, Batı Uygarlığı'nın teknik başarılarının kullanılmasında bir sakınca görmemiştir. Ona göre önemli olan, Müslüman toplumların uygarlıktan faydalanırken kendi kültürel bütünlüklerini korumak için gösterecekleri dirençtir. Öte yandan bu direnç, ancak kültüre önem veren bir eğitim anlayışı ile bilinçlenmiş nesiller tarafından gösterilebilir. Düşünürümüze göre kültür, Allah ile kurulan bir bağ anlamı taşıdığından, kültüre katkı sunan ama insanın maddi gereksinimleri de olduğu için uygarlığın gerekliliklerini göz ardı etmeyen bir eğitim modeli ortaya koyulmalıdır.

Düşünürümüz, öncelikle Yugoslavya'daki Müslümanların savaşlar ve siyasi karışıklıklar nedeniyle eğitimdeki geri kalmışlığına son verebilmek için birtakım tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir. SDA'nın kuruluş ilkelerinde okullaşmanın artması ve eğitimin geliştirilmesi hedefi bu nedenle ortaya koyulmuştur. İzzetbegoviç, birincil görevleri olarak açıkladığı eğitim konusunda, zorunlu ve parasız eğitim ile vatandaşlar arasında fırsat eşitliği yaratmak istemiştir. O, özellikle komünist ideolojiye bağlı olarak ortaya çıkan tebaa zihniyetli eğitim anlayışı yerine

⁹³ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.97.

⁹⁴ **Aynı.** s.81.

ideolojiden arındırılmış ve eleştirel düşünceye saygı duyulan bir müfredat hazırlanmasını amaçlamıştır. Çünkü ona göre ancak bu şekilde eğitim insanî bir seviyeye ulaşabilecektir.

1.3. Kültür ve Uygarlık

İzzetbegoviç'in felsefi bakış açısında, ilk alet ve ilk kült karşılıklı ilişki içinde olmuştur. Alet yapımını insanın biyolojik evriminin bir sonucu olarak gören İzzetbegoviç, dik yürüme, elin kullanımı, düşünme, konuşma ve zekâ gibi süreçleri insanın zoolojik mahiyetli evriminin aşamaları olarak kabul etmiştir. İzzetbegoviç, insanın tarihteki ilk taş kullanımının çok önemli olduğunu vurgulasa da bunun hayvanlara ait bir kökeni de olması sebebiyle yeni bir şey olmadığını düşünmüştür. Ona göre en önemli atılım, insanın bir taşı önüne koyarak ona bir ruh atfetmesidir. Düşünürümüz, insanın biyolojik gelişimini zoolojik bir tarihle açıklarken; insanın manevi bakımdan ortaya çıkışını ise insanın kült ile ilgili tarihinin başladığını varsaydığı semadaki prolog ile açıklamıştır.⁹⁵

Düşünürümüz, semadaki prologdan sonra insanın sema ile olan ilişkisinin din, sanat, ahlak ve felsefe yoluyla süreceğini ifade etmiştir. Ona göre kültür demek hep bu semavi kaynağa yönelmek demektir. Uygarlık ise insan ile doğa arasındaki ilişkidir ve zoolojik bir yönü vardır. Ona göre, uygarlığın amacı, doğadakini kullanarak ve çalışarak doğaya egemen olmak ya da ondan en uygun şekilde yararlanmaktır. İzzetbegoviç'e göre uygarlık deyince, alet ve eşyanın ya da maddenin tarihi anlaşılmalıdır.⁹⁶

Öte yandan İzzetbegoviç'e göre dinin insan üzerindeki etkisi ya da insanın kendisi üzerindeki etkisi, kültürü oluşturan ana unsurdur. O, insan olma becerisini ve insanın kendini gerçekleştirmesini kültürel süreçler olarak kabul etmiştir. Avcı, kültürün niteliğini şöyle ifade etmiştir: "*Kültür, salt bir kütle değil, parçalardan oluşmuş heterojen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.*"⁹⁷ O, kültürün heterojenliğini oluşturan öğeleri, dil, din, bilim, tarih, teknoloji, sanat, örfler, adetler,

⁹⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.85-86.

⁹⁶ **Aynı.** s.86-87.

⁹⁷ Mahmut Avcı, "**Ernst Cassirer'de Kültür Felsefesinin Temellendirilmesi**" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: 2012), s.45.

gelenekler, hukuk, ahlak, devlet anlayışı ve yapısı, basın-yayın ve matbuat, ziraat, ekonomi, askerlik ve spor olarak yorumlamıştır.⁹⁸ İzzetbegoviç ise din, sanat, ahlak, felsefe vb. ilgili olan öğeleri kültür öğeleri; teknoloji, ziraat, ekonomi vb. öğeleri ise daha çok uygarlık öğeleri olarak kabul etmiştir. Düşünürümüz uygarlığın zekâ ürünü oluşuna dikkat çekmiştir. Ona göre, uygarlığın ilk etkisi doğa üzerinde görülmüştür.⁹⁹ Bundan dolayı uygarlık denilince, hem zekâyaya dayalı bir çaba hem de doğa karşısında bir amaç göze çarpmaktadır. Bütün bu ayrımlar, İzzetbegoviç'in zıtlıklar cetvelinde insan-nesne veya hümanizm-gelişme ayrımında yer bulmuştur.

Düşünürümüz'e göre, din, sanat, felsefe ve ahlak ile ilgili olabilecek bütün yaşantı alanları semadaki prologun türevleridir. Öyle ki dini inançlar, şiir, dram, folklor, felsefe, müze, kütüphane, siyaset gibi akla gelebilecek her bir insan eylemi semaya yönelişin farklı yollarıdır ve kültür unsurlarıdır.¹⁰⁰ Uygarlık ise günümüzde yeni buluşlar yoluyla insanlığa yeni ihtiyaçlar yaratarak ilerlemektedir. O, bu durumu: "*Elde etmek için üretmek, israf etmek için elde etmek.*" olarak yorumlamıştır.¹⁰¹ Uygarlığın tüketime teşvik eden rolü karşısında, kültürün istekleri köreltici yanına dikkat çeken İzzetbegoviç, kültürün çeşitli yollarla insanın iç huzuru ve iç hürriyetini sağlama görevi gördüğünü düşünmüştür. Ona göre bu durum, insan ikiliğinin kültür ve uygarlık zıtlığına yansımadır.¹⁰² O, kültür tarihinin hareketini dairesel, uygarlık tarihinin yönünü ise çizgisel olarak değerlendirmiştir.¹⁰³

Düşünürümüz, kültür ve uygarlığın birbirinden ayrı iki boyut olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kültürün taşıyıcısı insanın kendisidir. Diğer yandan, uygarlığın taşıyıcısı ise toplumdur. Kültürün amacı kişinin kendi sınırlarını aşması iken, uygarlığın amacı, bilimin tabiat üzerinde güç kazanmasıdır. Kültür, kişinin iç dünyasına dönmesi iken uygarlık dış dünyaya dönmektir. İzzetbegoviç, uygarlık güçlendikçe kültürün zayıfladığını vurgulamıştır. Ona göre bunun sebebi uygarlığın her şeyi dünyevileştirmesidir. Kültür zayıfladıkça uygarlığa temel teşkil eden

⁹⁸ Avcı, **Ön. Ver.**, s.45.

⁹⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.87.

¹⁰⁰ **Aynı.** s.87.

¹⁰¹ **Aynı.** s.88.

¹⁰² **Aynı.** s.88-89.

¹⁰³ **Aynı.** s.78.

unsurlar ortadan kalkarak nihayetinde yıkım başlayacaktır.¹⁰⁴ İzzetbegoviç, kültür ve uygarlık arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir: “*Kültürle uygarlık arasındaki münasebet, uhrevî ile dünyevî saadet, Tanrı Devleti ile Güneş Devleti arasındaki münasebet gibidir. Birisi dram, öteki ise ütopya...*”¹⁰⁵ Bununla birlikte İzzetbegoviç, Rönesans, Aydınlanma, Coğrafi Keşifler, Sanayi ve Fransız Devrimi ve Sömürgecilik gibi gelişmelerin olumlu ve olumsuz etkilerine rağmen, sahip olduğu fikri ve teknik üstünlükle atılım yapan Batı uygarlığının deneyimlerinden yararlanmak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁶

Kitle kültürü kavramı, İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında yer verdiği kavramlardan bir diğeridir. Ona göre kültürdeki temel unsur insan iken kitle kültürünün öznesi, topluluk veya kitle olmaktadır. Kültür deyince ruh sahibi insanın kendini yüceltmesi, kitle kültüründe ise insanın tatmin olması gereken ihtiyaçları ön plandadır. Düşünürümüze göre kültür, erdem veya ahlak gibi manevi değerler ile ortaya çıkmaktadır. Ona göre kitle kültürü ise ahlaktan uzaklaşma olarak tezahür etmektedir. İzzetbegoviç’e göre, manevi değerlerin endüstri haline gelmesi, kültürsüzlüğü hızlandıran bir hareket olmaktadır. Ayrıca o, kültürün azalmasını özgürlükten uzaklaşma olarak yorumlamıştır.¹⁰⁷

Diğer yandan İzzetbegoviç, kitle kültürü ile milli kültürün birbiriyle karıştırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, yerel topluluğun orijinal yaşantısının ürünü olan milli kültür, kitle kültüründen ayrı bir kavramdır. Milli kültüre örnek olarak bir yörenin folklorunu, oyunlarını, şarkılarını örnek vermek mümkündür. Kitle kültürü araçları ise televizyon, sinema, radyo gibi araçlardır. İzzetbegoviç’e göre, istenildiğinde kitle kültürü araçları yoluyla, başta siyasi ideolojiler olmak üzere çeşitli tutumlar, insanlara farkında olmadan dikte edilebilir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Cevat Özyurt, “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.558.

¹⁰⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.89.

¹⁰⁶ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.131-132.

¹⁰⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.97-98.

¹⁰⁸ **Ayn.** s.98.

Akın, İzzetbegoviç'in kültür ve uygarlık konusundaki fikirlerinin, İslam uygarlığının Batı uygarlığı karşısındaki geri kalmışlığına çözüm bulma amacı taşıdığını ifade etmiştir. Öyle ki İzzetbegoviç'e göre, İslam sadece bir din değildir. İslam'ın dünya hayatına dönük olan yüzü, kültür ve medeniyeti içinde barındıran noktalar taşımaktadır çünkü İslam, inananlardan bu dünyaya yönelik gözlem ve imar beklemektedir.¹⁰⁹ Akın'a göre İzzetbegoviç, uygarlığın yüzleşilmesi gereken bir olgu olduğunu ve uygarlığa yönelik tutumumuzun İslam ahlakı ile şekillenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Düşünürümüz, yaratılmış bir varlık olarak insanın kültür yoluyla Allah ile olan bağı koruyabileceğini, bu bağı kurarken uğrayacağı herhangi bir baskı ve zorlamanın ise insan haklarına aykırı olacağını belirtmiştir. İzzetbegoviç, Boşnakların ayrı bir ulusal kimlik olarak yok sayılmaları, dinî özgürlüklerini yaşayamamaları ve kültürel yaşantılarında özellikle Sırp'ların ve komünist ideolojinin baskısı altında kalmaları nedeniyle siyasete adım atmıştır. O, bu doğrultuda SDA'nın kuruluş ilkelerinde Boşnakların, Bosna'nın yerel bir unsuru olarak kendi isimleri, tarihleri, kültürleri, dinleri, sanatları ve diğer tüm kültür öğeleri ile korunacaklarını beyan etmiştir. Öte yandan İzzetbegoviç, kültürü koruma konusunda sadece Boşnakları kapsayan bir düşünceye sahip olmamıştır. O ayrıca Bosna özelinde Sırp, Hırvat ve diğer tüm azınlık unsurların kültürlerinin devamlılığına imkân veren bir yönetim anlayışına sahip olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte İzzetbegoviç, uygarlığın insanın maddi hayatı için önemli olan gelişimine temkinli yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

¹⁰⁹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.150-151.

¹¹⁰ Akın, **Ön. Ver.**, s.171.

1.4. Ahlak

Toplumsal bir canlı olan insanın fizyolojik olarak yaşamını devam ettirebilmesi ve psiko-sosyal olarak kendini gerçekleştirebilmesi için birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. İnsanın toplumsal yaşam içerisinde bir kaos ortamı ile karşı karşıya kalmadan mevcut ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için toplumsal normlar oluşturulmuştur. Toplumların kültürel ortamında oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bu normlar, tarihsel süreç içerisinde toplumların ahlak sistemlerini meydana getirmiştir.¹¹¹

Toplumsal yaşamın temelinde yer alan ahlak kavramının neliği üzerine birçok sorgulama yapılmıştır. Örneğin Akarsu, ahlak kavramını şu şekilde ifade etmiştir: *“Belli bir dönemde belli insan topluluklarıncı benimsenmiş olan, bireylerin birbiriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerin toplamı.”*¹¹² Cevizci ise, ahlakı kavramını şöyle ifade tanımlamıştır: *“Ahlak, insanların davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş eylem kuralları, amaçlar ve değerler sistemidir.”*¹¹³ Genel anlamda ahlakın toplumların uzun süreli yaşamları içerisinde yaşadıkları coğrafyaya, inandıkları dine ve kültürlerine göre ortaya çıkan normlar bütünü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Durak’a göre: *“Ahlak, geçmiş dönemlere kıyasla çok büyük ve hızlı değişimlerin yaşandığı günümüzde hayat tarzlarının değerlendirilip ölçülmesinde büyük öneme sahiptir. Bu önem yaşadığı çağın problemleriyle yüz yüze kalan insanın, benimsediği ahlak ilkelerini hayata geçirmesinde dinamik bir yapıyı da beraberinde taşımaktadır.”*¹¹⁴ Bu nedenle modern dünyada yaşam biçimlerinin farklılaşması ve değişimlerin hızlanması ahlak felsefesinin önemini artırmaktadır.

İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında ahlak kavramı önemli bir yer tutmuştur. Ona göre, insan olmak/olabilmek biyolojik olarak sürdürülen hayatın dışında, başka özelliklere daha sahip olmak anlamına gelmektedir. Onun bakış açısında, insan

¹¹¹ Ahmet Cevizci, **Felsefeye Giriş** (Dördüncü basım. Ankara: Nobel Yayıncılık, Kasım 2014), s.128-129.

¹¹² Akarsu, **Ön. Ver.**, s.18.

¹¹³ Cevizci, 2014, **Ön. Ver.**, s.128.

¹¹⁴ Nejdett Durak, “Mevlânâ’nın Ahlak Öğretisinde İyi ve Kötü Kavramları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 6 (Şubat 2007), s.2. bk. http://www.academia.edu/35289132/Mevlana_Ahlak [11.04.2018]

olabilmek için sahip olunması gereken temel değer ise ahlaktır. Ahlak, insanca yaşamanın temel amacını oluşturmaktadır.¹¹⁵ Bu düşünceler doğrultusunda İzzetbegoviç, ahlakı insan tabiatının hayvanî içgüdülerine karşı sınırlandırıcı bir prensip olarak kabul etmiştir.¹¹⁶

Düşünürümüz, *'Doğu Batı Arasında İslam'* isimli eserindeki ahlak bölümüne, vazife ve menfaat kavramlarını, ahlak ve siyaset ile ilişkilendirerek başlamıştır. Ona göre, insanların içsel yönelimleri, vazife ile menfaatin birbirinden farklı kavramlar olarak doğmasına neden olmuştur. Ona göre, menfaat kavramının ahlakî anlamda olumlu bir yönü yoktur. Çünkü teorik olarak hiçbir vazife menfaatçi olamaz.¹¹⁷ İzzetbegoviç, vazife ahlakını *'Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar'* isimli eserinde şu şekilde ifade etmiştir: *"Ahlakın faydalı olduğu şeklindeki ifade, ahlakın çıkarlarımızın türevi olduğu şeklindeki ifadeye çok yakındır ki bu da, ahlakın inkârıdır. Çıkar ve faydalardan bağımsız, kendi başına özerk bir değer olarak ahlak, ancak vazife prensibine dayandırılabilir ve bu prensip de dinden kaynaklanır."*¹¹⁸ Bununla birlikte, İzzetbegoviç, ahlak duygusunun herkeste var olan bir duygu olduğunu belirtmiştir. Ancak ona göre her insanda bulunmayan şey, ahlaki kudrettir. Ahlaki kudret sözü, insanlardaki kesin kanaati varlığa getiren irade kuvvetini ve insanın kendi kanaatine göre eylem yapma kararlılığını ifade etmektedir.¹¹⁹

Düşünürümüz, ahlakın rasyonel bir kavram olmadığını ifade etmiştir. Çünkü örneğin bir insanın yanan bir evde bulunan komşusunun çocuğunu kurtarma çabası, sonuç başarılı olsa dahi rasyonel bir faaliyet değildir. İzzetbegoviç'e göre, bu faaliyet insani açıdan bir değer taşımaktadır. Bu değerın temel sebebi ise ahlaktır.¹²⁰ Yıldırım'a göre İzzetbegoviç'in ahlak felsefesinin temelinde sorumluluk duygusu bulunmaktadır. Sorumluluk duygusu ise insanın hayatta inzivaya çekilmesini değil, tersine hayatın içine doğrudan katılmasını zorunlu kılan bir varoluş koşuludur.

¹¹⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.12.

¹¹⁶ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.179.

¹¹⁷ **Aynı.** s.161.

¹¹⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.224.

¹¹⁹ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, Çeviren: Salih Zeki (İkinci basım. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001), s.22.

¹²⁰ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.161-162.

İzzetbegoviç'e göre sorumluluk duygusu, kişinin kendisine ve amacına sadık olmasını sağlamaktadır.¹²¹

Düşünürümüz, insan-ahlak ilişkisi dışında toplum-ahlak ilişkisine de eserlerinde yer vermiştir. O, toplumların/milletlerin ahlak ile olan ilişkisini 'Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar' isimli eserinde şu ifadelerle açıklamıştır: "Milletler tarihe ahlaktan zengin, maddeten fakir olarak girerler. Tarihten çıktıklarında ise vaziyet genellikle bunu tam tersidir. Hemen tüm önemli hakların tarihlerinde bu tespit doğrulanmıştır: Antik Farisilerde, Romalılarda, Yunanlılarda, Araplarda hatta modern Avrupa milletlerinde. Buradan, bir medeniyetin tarihi gelişimi yoluyla açıklanabileceği, ama ahlakın bu şekilde açıklanamayacağı sonucu çıkar."¹²² Bu ifadeden, İzzetbegoviç'e göre ahlakın tekâmül eden bir kavram olmadığı sonucuna varabiliriz. Düşünürümüz, ayrıca uygarlıkların kültür ile olan bağlarını kopardıkları takdirde ahlaktan uzaklaşacakları şeklindeki öngörüsünü burada da dile getirmiştir. Ona göre, insanlar hayatları boyunca kendilerine ve doğaya dönük olma arasında dengeli davranırlarsa tarih sahnesinde daha uzun süre kalabilirler.

İzzetbegoviç'e göre, insanlar eşit ve değerlidir çünkü Yüce Allah tarafından yaratılmışlardır.¹²³ O, Tanrı ve ahiret inancı olmadan ahlakın temelsiz kalacağını belirtmiştir.¹²⁴ Düşünürümüz ayrıca, tanrısız ahlak konusuna da değinmiştir. İzzetbegoviç, tanrısız ahlak kavramını, dini öğretilere inanmayan ancak ahlaki davranışlar gösteren kişilerin durumu için kullanmıştır. Ona göre, hayatta kendini dindar olarak tanımlayan ancak ahlaki katılık yaşayan insanlar olabildiği gibi; tanrısız ahlak sahibi insanlar da vardır. İzzetbegoviç, tanrısız ahlakın kökeninde, kişinin kendi yetişkin felsefesini kurmadan önce edinilen, aileden ve çevreden gelen öğretilmiş ahlak olabileceğini vurgulamıştır. O, ahlaki eğitim alan, ancak dini eğitim konusunda bilgi eksikliği olan kişilerin bu durumu yaşayabileceğini belirtmiştir.

¹²¹ Ercan Yıldırım, "Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.138-139.

¹²² İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.77.

¹²³ Özyurt, **Ön. Ver.**, s.237-238.

¹²⁴ **Ayn.** s.237.

Düşünürümüz, ahlaklı ateistler ve ahlaksız dindarlar konusunun incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁵ Diğer yandan İzzetbegoviç, Tanrısız ahlakın ona hareket gücünü veren kaynaktan yani dinden uzaklaştıkça güçsüzleşeceğine inanmıştır. O ayrıca, pornografi, cinsi hürriyet gibi konular bağlamında talep edilen birtakım yeni ahlak anlayışları ile ancak tutarlı felsefeler çerçevesinde mücadele edilebileceğini düşünmüştür.¹²⁶

İzzetbegoviç'e göre, insanlar her zaman ahlaken taraf tutmaktadırlar. Yani samimi veya sahte olarak ahlaklı olmaktadır. Ona göre, ahlaki tavır, bilgeler veya kahramanlar tarafından samimiyet ile ortaya konulurken; özellikle siyasîler tarafından menfaat için ortaya konulmaktadır. Düşünürümüz, herkesin gerçek veya sahte olarak ahlakın gerekliliğine inandığı şeklindeki düşüncesini ise şu sözlerle ifade etmiştir: *“Sahte ahlak olarak ikiyüzlülük hakiki ahlakın kıymetinden bahseder; tıpkı sahte paranın, değerini hakiki paranın mevcudiyetine borçlu olduğu gibi. İkiyüzlülük, herkesin herkesten ahlaka uygun davranmasını beklediğine veya talep ettiğine bir delildir.”*¹²⁷ Öte yandan İzzetbegoviç, insanın niyetinin önemli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, niyetler gerçek hayatta gerçekleşmese bile kalben inanıldığı takdirde hakikat sayılmalıdır. Oysa günlük hayattaki bir eylem amaçsız ise yani niyet barındırmıyorsa, tabiiatta bir gerçekliğinin olması onu hakikat yapmayacaktır.¹²⁸ Ona göre, ahlak bir istektir; hareket tarzı değildir. O, niyetler ve eylemler ile ilgili verdiği bir örnekte, bir hadımın namuslu veya bir mide hastasının ölçülü sayılamayacağını vurgulamıştır. Çünkü İzzetbegoviç'e göre, bu hareketler bir amaçtan ve niyetten yoksundur.¹²⁹ Bu nedenle ahlaki birer davranış değildir.

Düşünürümüz, ahlak hakkında bazı psikolojik tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, insanların dış dünyada eşit şartlara sahip olmadığı bir gerçektir. Ancak insanın iç dünyası, tam bir hürriyet ve şans eşitliğine sahiptir. Herkes iyilik yapamaz fakat herkes iyilik isteyebilir. İnsanlar haksızlıklara karşı çıkma noktasında aynı güdü ile

¹²⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.193-194.

¹²⁶ **Aynı.** s.202.

¹²⁷ **Aynı.** s.163-164.

¹²⁸ **Aynı.** s.165.

¹²⁹ **Aynı.** s.167.

hareket etmeyebilir. Ancak her insan kendine veya başkasına yapılan haksızlığa karşı çıksın veya çıkmassın, yaşanan bu durumdan hoşnut olmaz. Bu yüzden İzzetbegoviç için ahlak, fiilin kendisinde olmayıp her şeyden önce insanın onurlu yaşamak istemesinde, iradesinde, kendi kurtuluşu için mücadelesinde saklıdır.¹³⁰

Düşünürümüz, insan ve evrim başlığımızda yer verdiğimiz insan ve hayvan karşılaştırmasına ahlak konusunda da değinmiştir. İzzetbegoviç'e göre, hayvanlar bazı beceriler bakımından insanlardan üstün olabilirler. Örneğin bir köpeğin sahibinin ormanda kaybolma ihtimali, köpeğin ormanda kaybolma ihtimalinden daha fazladır. Yine bazı hayvanlar, insanlardan daha iyi avcı olabilirler. Bazı hayvanlar ise, düzen, zamanlama, teşkilat ve iş bölümü gibi konularda mükemmel sayılabilmektedirler. Ancak bütün bu üstünlüklere rağmen hayvanlar, ahlak sahibi canlılar değildir. İzzetbegoviç'e göre: "*Ahlak, iyilik lehine ve kötülük aleyhine özgür ve bilinçli bir seçim gerektirir. Hayvanlar böyle bir seçim yapamazlar ve hür değildirler. Onlar tamamen masumdurlar, fakat ahlak bundan ibaret değildir. Ahlak sadece insana aittir. Tabiatıyla ahlaksızlık da...*"¹³¹ İzzetbegoviç, ahlak sahibi insanın aynı zamanda bu sorumluluğun vereceği birtakım sıkıntılara katlanacağını ifade etmiştir.¹³²

Bunun yanında İzzetbegoviç, ahlaki davranmakla, ahlaklı olmak arasındaki farka değinmiştir. Ona göre, insanlar kanunlara veya kurallara, mecburiyet gereği ya da yaptırımlardan korktuklarından uyabilirler. Bu şekilde ahlaki davranışlar sergileyebilirler. Oysa onun açısından bu davranışlar birer alışkanlık niteliği taşırlar ve içinde vicdani bir seçim durumu yoksa kişiye ahlaklı vasfı kandırmazlar.¹³³ Düşünürümüz önemli olanın, insana sevgi, örnek olma, bağışlama veya cezalar yolu ile etki ederek, onu içsel olarak onu değiştirmek yani terbiye etmek olduğunu ifade etmiştir. Zorla alıştırma ise esasen hayvanî bir etki yolu ile insanın belli bir şekilde davranmaya yöneltilmesi veya buna mecbur bırakılması için yapılan hareket tarzlarıdır. Ona göre terbiye insana has bir faaliyet olmasına karşın, zorla alıştırma

¹³⁰ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.165.

¹³¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.176.

¹³² **Ayn.** s.49.

¹³³ **Ayn.** s.46.

insanın şahsiyet sahibi yapısına uygun değildir. Bu nedenle İzzetbegoviç, zorla alıştırmayı, doğru şekilde davranmayı dayatmasından dolayı gayri ahlaki ve gayri insanî bulmuştur.¹³⁴ İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında asıl önemli olan insanların samimiyettir.

Düşünürümüz, ahlakın ön koşulunun özgürlük olduğu tespitini eserlerinde sıkça dile getirmiştir. Ona göre, özgürlüğün reddi ile fikir olarak ahlak da reddedilmektedir. O, bu konuda şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Fizik için mekân veya miktar ne ise ahlak için de hürriyet odur.*”¹³⁵ İzzetbegoviç, özgürlük ve ahlak arasındaki ilişkinin öneminin, iyi ile kötü arasında özgürce seçim yapamayan kişinin eylemlerinden sorumlu tutulamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü özgürlük, kişinin çeşitli eylem tarzları arasında bir seçim yapabilme iradesi anlamına gelmektedir.¹³⁶ Düşünürümüz özgürlükler konusundaki tespitlerini şöyle ifade etmiştir: “*Diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır, demokrasi ona izin verse bile ahlaklıdır. Ahlakilik özgürlükten ayrılamaz. Ancak hür fül, ahlakî fildir. Bir diktatörlük özgürlüğü, dolayısıyla seçme imkânını ortadan kaldırmak suretiyle, kendi temellerinde ahlakîliğin nefyini içerir. Bu noktaya kadar, tarihteki tüm tezahürler ne olursa olsun, din ile diktatörlük birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar.*”¹³⁷ Öyle ki, bu nedenle İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında zorlamanın yeri yoktur. Herkes kendi seçiminden sorumludur.

Ahlakın kaynağı konusunda tarih boyunca pek çok fikir öne sürülmüştür. Bu fikirlerden bir kısmı, ahlakın kaynağı olarak akıllı göstermektedir. İzzetbegoviç'in ahlak felsefesinde ise ahlakın kaynağı akıl değildir. Çünkü ona göre, akıl yalnızca şeyler arasındaki ilişkileri kavrayabilmektedir. Düşünürümüz, bu nedenle herhangi bir şeyin ahlakî olarak iyi olup olmadığının bilim yoluyla belirlenemeyeceğini düşünmüştür. Bu konuda tüp bebek, ötenazi, kısırlaştırma, kürtaj ve organ nakli gibi örneklere yer veren İzzetbegoviç, yapısı gereği bilimsel olan bu konuların ahlakî yönünün bilimsel yönünden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bilimsel

¹³⁴ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.169-170.

¹³⁵ **Ayn.** s.170-171.

¹³⁶ Cevizci, 2014, **Ön. Ver.**, s.142.

¹³⁷ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.78-79.

gelişmelerin yapısı ve hızı, bu gelişmelerin ahlaki ve dini yönünü ihmal ettirmemelidir. Çünkü İzzetbegoviç, insanların yaşamındaki değer ölçütlerinin ancak din ile ortaya konulabileceğini belirtmiştir. Düşünürümüze göre din, daha ulvi başka bir âlem hakkında bilgiyen; ahlak onun manası hakkında bir bilgidir.¹³⁸

Diğer yandan İzzetbegoviç, ahlakın veya ahlaksızlığın bazı ırkların veya ulusların ayrıcalığı olmadığını vurgulamıştır. Düşünürümüz bu konuda Hegel'in Avrupa merkezli bir düşünce ile *'Tarih Felsefesi'* isimli eserinde bazı milletleri değersiz, bazılarını sinsî ve düzenbaz bazılarını ise şeref yoksunu olarak değerlendirmesine olan karşıt düşüncesini ifade etmiştir. Çünkü ona göre ahlak, tek tek bireylere özgü bir seçim durumudur. Ahlak, homojen bir yapı gibi olarak bir topluluğu niteleyemez. Bundan dolayı, İzzetbegoviç'e göre, ahlaklı ya da ahlaksız olan kişilerdir, halklar değildir.¹³⁹

İzzetbegoviç'e göre din ile ahlak arasında dinamik bir ilişki vardır. Din, *"Nasıl inanmalıyım?"* sorusunu sorar. Ahlak ise *"Nasıl yaşamalıyım?"* konusu ile ilgilidir. Ona göre Kur'an, ahlakın iman ile taçlandırılmasını istemektedir. Nasıl imana geleyim, imanımı nasıl kuvvetlendireyim sorusunun cevabını o şöyle şöyle ifade etmiştir: *"İyilik yap. Allah'ı tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapıp bulmak daha kolaydır."*¹⁴⁰ Düşünürümüz ayrıca ahlak felsefesinde istekler ve fiiller konusunu ele almıştır. O, istediğimiz halde yapmadığımız veya istemediğimiz halde yaptığımız davranışların varlığı üzerinden, kalp ve tabiat ikilemi anlayışına varmıştır. Öyle ki, İzzetbegoviç'e göre, kalpte hissedilen bir niyet, tabiatta gerçekleşme bile hakikatin kendisi olabilir. Ancak niyetsiz bir eylem ise, hakikat olarak değerlendirilmemelidir. Öte yandan İzzetbegoviç, iyilik veya niyet sebebiyle iyi olan değil de aptallık veya zayıflık sebebiyle iyi görünen ve ikilem yaşayan insanlar olduğunu ileri sürmüştür. İzzetbegoviç, bu tarz insanların iyilik halini, gerçek ahlaki değer taşımasa bile, diğer insanlar için taşıdığı değer açısından yok saymamıştır. Ona göre, bu tarz insanların en azından zararsız olmaları ve sosyal faydaları göz ardı edilemez. İzzetbegoviç bu konu ile ilgili şunları ifade etmiştir: *"Neticeler hakkında*

¹³⁸ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.171-176.

¹³⁹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.2.

¹⁴⁰ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.184.

değil de niyetler ve güdüler hakkında sorular sorulan bir yerde onların hayatlarının hiçbir değeri yoktur. Ahlaki ve sosyal dünyalar: Bu ikisi iki farklı dünyadır."¹⁴¹ Ona göre samimiyet ve iyi niyet, her eylemin özü olmalıdır, çünkü ahlak bunu gerektirir. Onun bütün felsefesi faydacılığı, niyetsizliği bertaraf etmeye çalışan bir değer anlayışı ile kurulmuştur. Ancak objektif olarak iyi olan insanların toplumdaki sosyal faydalarını hesaba katması ise bir çelişki olarak yorumlanabilir.

Düşünürümüz, Batı Uygarlığı'nın yüzyıllardır devam eden ilerleme ve gücünün temelinde yer alan çalışma ahlakına dikkati çekmiştir. Ona göre, Batı'da zamanın boşa harcanmaması gereken bir değer olduğu düşüncesi yaygın olarak kabul edilmiştir. İzzetbegoviç bu konuda Nürnberg'te saatlerin 16. yüzyıldan bu yana her on beş dakikada bir çalmasını örnek göstermiştir. Ona göre bu durum, çalışma kültürüne verilen değer bir sonucudur. Çünkü Batılılara göre zaman, geçmekte olan ve tasarruf edilmesi gereken bir değerdir ve saatin her çalışması, zamanın akıcılığını hatırlatmaktadır. Batı için, çalışkan ve dürüst iş yapmak, ahlakın ilk kanunu halini almıştır. Tembellik ve verimsizlik ise ilk günah olmuştur.¹⁴² Öte yandan İzzetbegoviç ahlakî uygulamalar bakımından Hıristiyanlık ve İslam dininin uygulamalarını karşılaştırmıştır. Düşünürümüze göre, Hıristiyan ahlakı çalışma kültürü dışında sevgi üzerine de yoğunlaşırken, İslam ahlakı ise iyi ameller üzerine yoğunlaşmaktadır. İzzetbegoviç, bu konuda İncil'in başkalarını sevme, Kur'an-ı Kerim'in ise, başkalarına iyilik etme öğüdünü hatırlatmıştır. Ona göre, ilk örnek duygudan, ikincisi ise fiilden bahsetmektedir.¹⁴³ İzzetbegoviç diğer bir karşılaştırmasında, Avrupa edebiyatının, reziletin güzelliğine övgüler sunmasına dikkat çekmiştir. Öte yandan Kur'an ise şeytanın amelî olan reziletin ayartıcı güzelliğinden bahsetmektedir.¹⁴⁴

İzzetbegoviç'e göre, ahlaken yapılması gereken şey insanın önce kendisi ile mücadele etmesidir. İzzetbegoviç, din ve ahlak ilişkisinde, temel kaynağın İslam olmasını tavsiye etmiştir. Öyle ki, İslam ahlakı insanları ahlakî yönden heyecanlandırarak, onları iyiye yöneltmelidir. Düşünürümüze göre, İslam ahlakı ile

¹⁴¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.105.

¹⁴² **Ayni.** s.111-112.

¹⁴³ **Ayni.** s.235.

¹⁴⁴ **Ayni.** s.318.

kurulan İslam nizamı, insanlar arasında fikir ve menfaat eşitliği sağlamalıdır. Onun İslam nizamı anlayışında en önemli amaç terbiyesizliğe engel olmaktır. Diğer yandan İslam'ın kurallarını kuvvetlendiren bir dünya sistemi yolu ile İslam ahlakına aykırı olan, alkol bağımlılığı, fuhuş, pornografi, kumar vb. gibi sorunlar ortadan kaldırılmalıdır.¹⁴⁵ İzzetbegoviç, pornografi gibi, bazı toplumlarda özgürlük ve demokratikleşme yollarından biri olarak kabul edilen, ahlak dışı uygulamalara göz yumulmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁶ Korlaelçi'ye göre, İzzetbegoviç ahlak kavramını dine dayandırmıştır. Ancak bu durum, ahlak ve dinin aynı şey olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece kural olarak ahlak, din olmadan var olamaz. Ahlak dinin fiziksel bir koşulundan ibarettir.¹⁴⁷ İzzetbegoviç'in felsefesinde ahlakın kaynağı İslam'dır.

Düşünürümüz, Yugoslavya'da yaşanan karışıklığın sadece siyasî olmadığını, orada aynı zamanda ahlakî bir kriz yaşandığını ifade etmiştir. İzzetbegoviç'e göre ahlakî krizden kurtulmanın öncelikli yolu, özgürlük, adalet ve hukuk güvencesi ile kurulacak demokratik bir devlettir. İzzetbegoviç, bir Müslüman olarak yaşadığı Bosna topraklarında, çocukluğundan itibaren çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Boşnaklara ve halklara yapılan baskılar, eğitim, din, devlet yönetimi, askerlik gibi pek çok alanda kendini gösterirken, İzzetbegoviç bu durumu ahlaktan uzaklaşma olarak değerlendirmiştir. Çünkü özgürlük alanı daralan ve yaşamını birtakım mecburiyetler yüzünden devam ettiren bireyler, ancak birer ütopya vatandaşı olabilirler. Oysa ona göre, Allah tarafından yaratılmış insan, ahlak sahibi bir varlık olarak özgürce yaşamını sürdürmelidir. İzzetbegoviç, İslam nizamı düşüncesinin ancak ahlakî bir hareket olarak gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Düşünürümüz bu nedenle İslam nizamı kavramını, ahlaki içeriği ile insanları heyecanlandıran ve onları daha iyi hale getiren bir düşünce olarak siyaset felsefesinin temeline koymuştur.

¹⁴⁵ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.65-87.

¹⁴⁶ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.133.

¹⁴⁷ Murteza Korlaelçi, "Aliya İzzetbegoviç'e Göre Din-Ahlak İlişkisi", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.360-363.

1.5. Tarih

İzzetbegoviç'e göre tarih, semadaki prolog ile başlayan süreçten itibaren insanın bütün yaşamışlıklarının ve kendi iç ve dış dünyası ile olan ilişkisinin bilgisidir. Düşünürümüze göre, bir milleti gerçek anlamda tanımak, o milletin sadece yazılı tarihine bakmakla mümkün olmayabilir. Çünkü ona göre, tarih bilgisinin, olaylar hakkında sınırlı bir bilgi verme işlevi vardır. İzzetbegoviç'e göre bir milleti tanımak için, roman, şiir, efsane, destan vb. gibi insanın sembol dünyasına ait üretimlerine bakmak gerekmektedir. O, bu konudaki görüşünü, Balzac'ın romanlarını okumadan on ciltlik Fransa tarihi okumanın, Fransız toplumunu tanımak için yeterli olamayacağı örneği ile ifade etmiştir. Öyle ki roman, şiir gibi eserler, gerçek insan hayatından haber vermektedir. İzzetbegoviç bu durumu haricî ve dâhilî tarih ayrımı ile ifade etmiştir. Haricî tarih, imparatorlardan, krallardan, saray ve çevresindeki sınırlı sayıda bir topluluğun yaşantısından bahsetmektedir. Ona göre, haricî tarihin eksik tarafları bulunmaktadır. Oysa dâhilî tarih, insanların ev yaşantısı, aile hayatı ve otorite ile ilişkisinin tarihidir.¹⁴⁸

Düşünürümüz tarih konusundaki eleştirilerinde özellikle materyalistleri hedef almıştır. O, Engels'in 1891-1895 yılları arasındaki açıklamalarından yola çıkarak bazı eleştirilerde bulunmuştur. Öyle ki İzzetbegoviç, Engels'in o dönemdeki siyaset arenasında sosyal demokrat partinin iktidarı ele geçirmesine ramak kaldığını; çünkü bunun matematiksel bir zorunluluk olduğunu söylediğini hatırlatmıştır. İzzetbegoviç'e göre tarihî gerçekler, Engels'in zorunluluk olarak beklediği olayın gerçekleşmediğini göstermiştir. Çünkü gerçekleşen şey, Engels'in sosyal demokrasisi değil, Bolşevizm olmuştur.¹⁴⁹ Bu doğrultuda İzzetbegoviç, tarihin zorunluluk olup olmadığı konusu ile ilgili olarak şunu ifade etmiştir: "*Tarih, matematik değildir; tarihte hiçbir matematiksel zorunluluk yoktur.*"¹⁵⁰ Bundan dolayı denilebilir ki, İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında tarih, akışını insanların belirleyemediği, yönü her an değişebilen, dinamik ve sonu kestirilemez bir süreçtir. İzzetbegoviç, insanların çıkarları ve idealleri doğrultusunda tarihin konusu olduklarını ve tarihin öngörülebilir

¹⁴⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.75-76.

¹⁴⁹ **Ayn.** s.95.

¹⁵⁰ **Ayn.** s.95.

bir şey olmadığını belirtmiştir. İzzetbegoviç, tarihin bu hareketi esnasında kendi konumunu şöyle ifade etmiştir: “*İsteklerim ve hareketlerimle ben de sadece bu daimi değişimlerin birine iştirak eden bir ayrıntıyım*”.¹⁵¹ Ona göre, doğada nasıl bir değişim ve hareket söz konusuysa, tarihte de her şey çeşitlilik ve değişim içindedir.

İzzetbegoviç, tarihin tıpkı adil bir hâkim gibi, toplumların akıbetinde belirleyici bir rolü olduğunu düşünmüştür. Ona göre toplumların yaşadığı gerileme veya çöküş dönemleri, o toplumların bu durumu hak etmelerinden kaynaklanmıştır. Düşünürümüz aynı durumun uygarlıklar için de geçerli olduğunu düşünmüştür ve bu durumla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “*Onlar öncelikle şiddete dayalı bir ölümle ölmezler; kendi hastalıkları yüzünden ölürler. Barbarların akınları, yalnızca, yaşama ve kendisini koruyup savunma kabiliyetini kaybetmiş olan bir medeniyete indirilen son darbe durumundadır*”.¹⁵² İzzetbegoviç’in bu noktada kültür ve uygarlık hakkındaki düşüncelerinin tarih ile de ilişkilendirilebileceğini görüyoruz. Öyle ki toplumların kültür ile olan bağlarını kaybetmeleri gelişmiş bir uygarlık ile telafi edilemez bir süreçtir ve sürecin sonu, o uygarlığın tarih sahnesinden çekilmesi şeklinde gerçekleşir.

İzzetbegoviç’e göre, Müslüman toplumların İslam fikri ile kendilerine gelerek harekete geçmemesi halinde yaşayacağı olumsuz durum kaçınılmazdır. Düşünürümüz İslam tarihi için şunları söylemiştir: “*İslam tarihi, İslam’ın gerçek hayatta adım adım gerçekleşme tarihi değildir, büyük bir kısmının da öyle olduğu savunulamaz. O, aynı zamanda bu düşüncenin nasıl anlayışsızlıkla karşılandığının, ihmal edildiğinin, oyuna getirildiğinin ve kötüye kullanıldığının bir kanıtıdır. Bu sebeple, Müslüman toplumların her birinin tarihi aynı zamanda görkemli zaferlerin yanı sıra, yenilgilerin ve mağlubiyetlerin hikâyesidir*”.¹⁵³ İzzetbegoviç’ göre tarihin bu farklı dinamikleri bir arada taşıyan yapısı, insanın kusurları olabilen ve dram yaşayan bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte İzzetbegoviç, Müslümanları harekete geçirmek için önce eleştirel olmak gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “*Tarihimize dair objektif ve tenkidî*

¹⁵¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.76.

¹⁵² **Aynı.** s.134.

¹⁵³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.29.

bir değerlendirmeye ihtiyacımız var."¹⁵⁴ Ona göre tarihî gerçekler göstermektedir ki, İslam düşüncesi Müslümanları kendine getirecek ana fikirdir. O, İslam fikrinin, Müslümanların sahip olduğu disiplin, ilham ve enerjiyi ortaya çıkarabileceğini düşünmüştür. Düşünürümüze göre idealler, kültürler veya devletler ancak İslam etkisi ile kalıcı olabilmektedir.¹⁵⁵ Çünkü İzzetbegoviç'e göre, balığın suda yaşaması gibi dünyanın içinde yaşadığı çevre Kur'an ve İslam'dır.¹⁵⁶

Diğer yandan İzzetbegoviç'e göre İslam, tarih ve kültürde sürekliliğin en önemli örneğidir. İslam, kendisinden önce gelen tüm nebilere ve resulleri istisnasız olarak onaylamıştır. İzzetbegoviç, ahlak öğretilerinin büyüklüğünü dikkate alarak, Sokrates, Buda, Konfüçyüs, Lao Tse gibi bazı düşünürlerin de nebi olduklarına inandığını ifade etmiştir.¹⁵⁷ Düşünürümüz tarihte bilinen tüm kültürlerin, ayrı ayrı milletlere ait kültürler olduğunu düşünmüştür. Örneğin, Çin, Yunan, Roma, Hint, İnka kültürleri, birer milli kültürdür. Ancak, İslam dinini kaynak alan İslam kültürü ve Hıristiyanlık kaynaklı Batı kültürünün, tarihteki iki büyük istisna olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸

Düşünürümüzün fikir dünyasında tarih, çerçevesini Allah'ın çizdiği bir resim gibidir. Bu çizginin dışına çıkamayan insanlık, ancak resmin içindeki yerini seçebilmektedir. Ona göre, insanın yaratılmış bir varlık olarak semadaki prolog ile başlayan tarihi, Kur'an ve İslam doğru anlaşılacak yaşandığında anlamını bulacaktır. İzzetbegoviç, insanlık tarihinin kıyamet ile birlikte gerçekleşecek bir mahkeme ile son bulacağına inanmıştır. Bundan sonraki süreç ise, dini anlatıma uygun düşecek bir ahiret hayatıdır.

Düşünürümüz bu bağlamda tarihi bir bütün olarak değil, kesintilere uğrayan ve imkânsızlıklara tanık olunan bir süreç olarak yorumlamıştır. Diğer taraftan İzzetbegoviç'te tarih aynı zamanda eski altın çağına dönmesi gereken Müslüman toplumların ders alması gereken bir süreçtir. Düşünürümüz, Kur'an'a atıf yaparak,

¹⁵⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.310.

¹⁵⁵ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.19.

¹⁵⁶ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.302.

¹⁵⁷ **Ayn.** s.321.

¹⁵⁸ **Ayn.** s.331.

toplumların kendi ahlakını değiştirmedikçe, Allah'ın o topluluğu değiştirmeyeceğinin önemli örneklerinin, tarihe bakarak anlaşılabilceğini belirtmiştir. Diğer yandan o, tarihsel süreçte Yugoslavya'da oluşturulan yönetim biçimlerinin barış ortamı sağlama konusundaki başarısızlığından ve çok milliyetli, çok dinli yapı içinde özgürce yaşayamayan halkların tecrübelerinden ders alarak demokratik bir cumhuriyet yönetimi kurulmasının zorunluluğunu ifade etmiştir.

1.6. Kadın ve Aile

Kadın ve aile konusu, bir toplumu ilgilendiren en önemli konulardandır. *“Aile, toplumun en küçük birimidir.”* şeklindeki basit bir tanımla geçiştirilemeyecek kadar önemli olan aile kavramı, modern hayat ile birlikte her gün yeni problemlerle anılan bir kurum haline gelmiştir. Kadın konusu ise halen bazı insanların düşüncelerinde netlik kazanmamıştır. Kadının toplumdaki yeri ve bir birey olarak hakları konusu, evrensel bir mesele olduğu gibi, İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında da yerini almıştır.

Karaarslan, kadının sosyal hayattaki konumuna dair temelde üç yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki modern yaklaşımdır. Bu yaklaşım, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte kadının çalışma hayatına girmesi ve iş gücü olarak sosyal hayatta rol alması ile birlikte ailedeki rolünün değişmesi üzerine kurulmuştur. Eğitim seviyesinin yükselmesi, diploma kültürünün yaygınlaşması, bireyselleşmenin artması, kapitalist ekonomik sistem gibi koşullar, kadının iş hayatında görev almasını zorunluluk olarak sunmaktadır. Geleneksel yaklaşım ise ataerkil yaklaşımın kadına bakışını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım kültürün direkt etkisi altındadır. Öyle ki bu yaklaşıma göre kadının sosyal hayattaki konumu sınırlı olmalıdır. Kadın sadece eşi ve çocukları için var olmalıdır. Öte yandan üçüncü yaklaşım, İslamî yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Karaarslan'a göre, İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında karşılık bulan İslamî yaklaşım, ayetlerden, hadislerden ve İslam tarihindeki örneklerden yola çıkarak geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, modern yaklaşım ile geleneksel yaklaşımı aşmak üzerine kurulmuştur.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.205.

Demirci, İzzetbegoviç'in İslam'da kadının yerine ilişkin eleştirilere karşı savunma yapmanın gereksiz olduğu şeklindeki düşüncesini aktarmıştır. Düşünürümüze göre kadının mevcut durumunu, Kur'an veya İslam ilkelerine bağlamak hatalı bir tutumdur. İzzetbegoviç'e göre kültürel veya tarihi uygulamalar sebebiyle İslam'ın kadına bakışı yanlış yorumlanmaktadır. O, örneğin kadınlardaki peçe uygulamasının, Harun Reşid'in kız kardeşinin kullanımı ile moda haline geldiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, harem uygulamasının da Bizans'tan İslam toplumlarına geçen bir olgu olduğunu, gerçek İslam'da böyle bir kurum olmadığını ifade etmiştir.¹⁶⁰ İzzetbegoviç, bu durumun nedenini şöyle değerlendirmiştir: “Çünkü Kur'an tek olmasına rağmen, her Müslüman toplumda uygulamaları farklıdır.”¹⁶¹ Düşünürümüz, İslam'ın yanlış yorumlanmasının ancak yeterli bilinç düzeyine erişmekle mümkün olabileceğini ve bu doğrultuda kültüre katkı yapabilecek bir eğitim anlayışını tavsiye etmiştir.

Öte yandan İzzetbegoviç, İslam ve özel hayat konusunda, aileyi ölçülü bir cinsel hayatın ve toplumsal dönüşümün temel dinamolarından birisi olarak kabul etmiştir. Düşünürümüze göre, aile denilince en önemli nokta, kadının annelik ve erkeğin babalık görevlerini layıkıyla yerine getirebilmeleri için sorumluluk sahibi, ahlaksızlıktan ve alkolden uzak İslamî bir yuva anlayışına sahip olmalarıdır. O, Müslüman toplumların tümünde kadının yerinin, annelik görevi ve yeni neslin doğal yetiştiricisi işlevi doğrultusunda değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İzzetbegoviç'e göre, eğitimsiz ve mutsuz bir anne, Müslüman toplumların yeniden doğuşunu canlandıracak güce sahip olamayacaktır ve bundan dolayı İslam neslini yükseltmeyecektir.¹⁶² İzzetbegoviç bir iktisatçının 1980'li yıllarda yaptığı araştırmasından hareketle, evdeki çalışmalarına ücret ödenmeyen kadınların çalışmalarının toplam dünya üretiminin üçte birine eşit olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³ O,

¹⁶⁰ İbrahim Demirci, “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.464.

¹⁶¹ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.206-207.

¹⁶² İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.75.

¹⁶³ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.93.

bu nedenle İslam toplumlarının anneliğe, toplumsal faaliyet rütbesi verilmesi için bir şeyler yapması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Düşünürümüze göre İslam'da aynı ve eşit değerde insan olarak; etik, ahlaki ve insani sorumlulukları üstlenmek bakımından kadın-erkek eşitliği söz konusudur. Fakat kadın ve erkeğin varoluşundan gelen farklılıkları sebebiyle kadın ve erkeğin sosyal hayattaki rolleri değişebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında İzzetbegoviç'e göre İslamî olarak kadın ve erkeğin eşitliği söz konusu değildir. Öte yandan Karaarslan, İzzetbegoviç'e göre bu durumun erkeğin ya da kadının üstünlüğü anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Aksine o, kadın ve erkeğin doğasının birbirini tamamlayıcı olduğunu öne sürmüştür.¹⁶⁴ Ona göre, kadın ve erkeğin eş değerlilik ilkesi, Kur'an'da emredilen dinî ve ahlakî sorumluluk eşitliğinin dolaysız bir sonucudur.¹⁶⁵

Düşünürümüzün kadın ve aile başlığı altında sunduğu bazı çözüm önerileri olmuştur. O, İslam'ın ilk yıllarında oluşturulan aile ve evlilik hukukunun, günümüz şartlarına uygun olarak tekrar değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, çok eşliliğin kaldırılması, boşanma gibi durumlarda kadın ve çocuklara maddî ve manevî destek verilmesi yapılacak düzenlemelerin başlıcalarıdır. İzzetbegoviç kadın hakları konusunda şunu ifade etmiştir: "*Öyle ki hiç kimsenin, İslam dinine atıfta bulunarak, bir kadının özgürlüklerini elinden almaya hakkı yoktur bu tür suistimallere son verilmelidir.*"¹⁶⁶ Ona göre, başta kadını aşağılayan haremliğin ortadan kaldırılması olmak üzere, kadını değersizleştiren kültürel anlayışların ve uygulamaların terk edilmesi gerekmektedir.

İzzetbegoviç sosyalist rejimlerin bazen açıkça bazen de üstü kapalı bir şekilde, siyasi özgürlüklere olan tepkiyi azaltmak için, topluma sınırsız cinsî özgürlükler vermesini önemli bir sorun olarak görmüştür. İzzetbegoviç bu konuda şunları ifade etmiştir: "*Ancak kendisine ve kendi yoluna inanan bir yönetim, uyuşturucu, alkol, cinsi özgürlükler ve diğer sakinleştiriciler gibi sosyal müsekkinleri*

¹⁶⁴ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.208-209.

¹⁶⁵ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.75.

¹⁶⁶ **Aynı.** s.75.

yadsıma riskini göze alabilir."¹⁶⁷ İzzetbegoviç, yöneticilerin cinsî özgürlükleri kendileri için tehlike olarak görmemesini eleştirirken; sosyal ve siyasi gerilimleri ortadan kaldırdığı düşünülen cinsî özgürlüklerin, toplum üzerindeki olumsuz etkisinin hesaba katılmadığını belirtmiştir.

Düşünürümüz, kadın-erkek ilişkilerinde Batı ile Doğu arasında dengelenmeyecek bir farklılık olduğunu değerlendirmiştir. Ona göre, İslam Batı'dan birçok şeyi alabilir ancak İslam, Batı'nın aile ilişkilerini kabul edecek olursa, artık Müslüman âlemi olarak kalamayacaktır. İzzetbegoviç'e göre bu durum, Batı'nın cinsî özgürlüklerle ilgili yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. İzzetbegoviç İslam kurumlarına kadınlar için Batı'daki gibi eğitim, sosyal ve siyasi haklar sunmasını tavsiye ederken, diğer yandan da İslamî ahlak disiplini korumaya önem vermiştir.¹⁶⁸

Sonuç olarak İzzetbegoviç, modern toplum anlayışını eleştirerek, bu tarz bir hayat biçiminin insanları ve özelde kadınları gün geçtikçe yalnızlığa ve bencillığe ittiğini düşünmüştür. Düşünürümüzün bu konudaki çözüm önerisi, çağdaş koşullarda yaşanabilirliği olan ve kökenlerini İslam anlayışından alan bir yaşam modeli kurmaktır. Ona göre, İslam fikrinin kadına hak ettiği değeri vererek onu yüceltmesi ve lâıyk olduğu noktaya taşınması mümkündür. Ancak bunun için İslam toplumunun dinî her tür hurafeden arındırarak, aklın rehberliğinde yol alması gerekmektedir. Yerleşmiş kültürel geleneklerin ya da aşırılıkların kadını toplum hayatından dışlamasına fırsat verilmemelidir. Ona göre aile konusunda İslamî hayatın gerektirdiği önlemler alınmalıdır. İslam'ı yaşayan nesiller yetiştirmek adına aile hayatı kaliteli bir hale getirilmelidir.

İzzetbegoviç, aileye manevi ve etik değerlerin korunması için özel önem vermiştir. O, *'İslam Deklarasyonu'* isimli eserinde dile getirdiği düşüncelerinin yanı sıra SDA'nın kuruluş ilkelerinde de bireye ve aileye verdikleri değeri vurgulamıştır. O, modern dünyanın bir gerekliliği olarak çalışmak zorunda kalan anneler için özel

¹⁶⁷ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.131.

¹⁶⁸ **Ayn.** s.320-321.

kanun hazırlayacaklarını ve çalışan annelerin çalışma saatlerini düzenleneceklerini beyan etmiştir.

1.7. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Üçüncü Yol olarak İslam

İzzetbegoviç, '*Doğu Batı Arasında İslam*' isimli eserinde, aslı bozulmuş iki semavi din olan Yahudilik ve Hıristiyanlık ekseninde oluşan dünya görüşlerinin, son din İslam ile birlikte nasıl üçüncü bir seçeneğe kavuştuğunu değerlendirmiştir. Düşünürümüze göre bu üç semavi din sayesinde insanlar tarihin merkezi olmuştur. Ona göre, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed, insani olan her şeyle ilgili temel olan ezeli üç eğilimin kaynağıdır.¹⁶⁹ Bu ezeli üç eğilimden hareketle oluşan materyalist, dinî ve İslamî dünya görüşleri ise İzzetbegoviç'in '*Doğu Batı Arasında İslam*' isimli eserindeki zıtlıklar cetvelinde yer alarak; bu üç görüş arasındaki kavramsal farklılıkları karşılaştırabilmek için belirleyici olmuştur. Düşünürümüz bu eserinde, İslam tarihini Hz. Muhammed'den önce ve Hz. Muhammed'den sonra şeklinde iki döneme ayırmıştır. Ona göre, özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlığı içine alan Hz. Muhammed öncesi dönem, dikkatle ele alınmalıdır. Çünkü İzzetbegoviç, bu dinlerin tecrübeleri bilinmeden, İslam tarihinin tam anlamıyla anlaşılamayacağını belirtmiştir.¹⁷⁰

İzzetbegoviç, Hz. Musa tarafından tebliğ edilen Yahudiliği özellikle bu dünya odaklı bir inanç olması sebebiyle, materyalizmin temeli olarak görmüştür. Düşünürümüz, yeryüzünde cennet kurma ideali taşıyan bütün devrim, ütopya ve fikirlerin de Yahudi kökenli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Çünkü ona göre Yahudilik, seküler öğretilere sahip bir din olarak cenneti bu dünyada aramaktadır. Ayrıca o, dünyadaki ekonomik ilerlemenin tarihini, bir Yahudi tarihi olarak kabul etmiştir. Özyurt, İzzetbegoviç'in Yahudilik ile ilgili düşüncesini Tanrı Krallığı inancından uzaklaşan milli, siyasî ve dünyevî duygusu güçlenirken, dinsel duygusu zayıflayan bir inanç olarak yorumlamıştır.¹⁷²

¹⁶⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.249.

¹⁷⁰ **Ayn.** s.249.

¹⁷¹ **Ayn.** s.251.

¹⁷² **Ayn.** s.233-234.

İzzetbegoviç, Yahudilik ve İslam'ın yüzyıllar boyu bir arada yaşaması sebebiyle benzer kültür öğelerine sahip olduklarını belirtmiştir. Ancak o, Yahudilerin Siyonist düşünceleri sebebiyle gerçek dinlerinden uzaklaşarak, insanlık dışı eylemlere kalkışmalarını eleştirmiştir. Özellikle Filistin örneğinden yola çıkarak Müslüman-Yahudi savaşlarının tetiklendiğini ifade eden İzzetbegoviç, bu sorunu sadece o coğrafyanın değil, tüm dünya Müslümanlarının sorunu olarak kabul etmiştir. Ona göre Yahudilerin, Filistin topraklarında birlikte yaşama iradesi gösterememeleri ahlakî bir konudur.¹⁷³ İzzetbegoviç, Yahudilerin Kudüs'ü elde etme konusundaki çabalarına Müslümanların sonuna kadar direneceklerine inanmıştır.

Düşünürümüze göre Hıristiyanlık ise saf bir din görünümde olup insan ruhunu kendine ve yalnız ahiret hayatına yöneltmiştir. İzzetbegoviç'e göre aşırı idealist olan Hıristiyanlık bu yönü ile insanın maddi boyutları göz ardı etmiştir. İzzetbegoviç, dinler arasında bir karşılaştırma yaparak, Hıristiyanlığın, maneviyatçı, idealist ve ruhçu olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Hıristiyanlık, İncil'in "*Hayatı kazanmak isteyen, onu kaybetsin.*" ya da Hz. İsa'nın "*Benim devletim bu dünyada değildir.*" ifadelerine bakıldığında saf bir din görünümü sergilemektedir. İzzetbegoviç, Hıristiyanlığın yaşamın bir boyutu olan bu dünyayı inkâr ettiğini düşünmüştür.¹⁷⁴ Ona göre Hıristiyanlık, Allah tarafından Hz. İsa'nın tebliğ etmesi için indirilen fakat sonraki süreçte bozulmuş bir dindir. O, bu dinin bir samimi inananları bir de siyaset, menfaat, zenginlik için dini kullanan Hıristiyanlık dışı taraftarları olduğunu belirtmiştir. Düşünürümüz, Son Vatikan Konsili ile ilan edilen Kilise öğretilerini, Hıristiyanlığın temellerine benzer olması sebebiyle daha kabul edilebilir bir inanç sistemi olarak değerlendirmiştir. İzzetbegoviç, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkide hoşgörüsüzlüğün bir kenara bırakılmasını ve bu iki dinin işbirliği içinde insanlığın faydası için çalışmasını tavsiye etmiştir.¹⁷⁵

İzzetbegoviç'e göre, ilkçağlardan bugüne kadar ortaya atılmış düşünce sistemlerinin esası dinî, materyalist ve İslamî görüşe dayanmıştır. Öyle ki, bu başlıklardan dinî görüşe göre, ruh esas varlık iken; materyalist görüşe göre, madde

¹⁷³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.104-105.

¹⁷⁴ Özyurt, **Ön. Ver.**, s.227.

¹⁷⁵ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.103.

esas varlıktır. Üçüncü görüş olan İslamî görüşte ise, ruh ve maddenin bir arada var olduğu düşüncesi benimsenmiştir.¹⁷⁶ İzzetbegoviç, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Bazıları, tabiatı düşünerek müşahede ettikleri iç düzen ve emniyetin büyüüne kapılmış olarak tabiatı tek hakikat ilan ederler. Başkaları da hareket noktası olarak insanı alırlar. Yıldızlarla süslü gökleri temaşa ederek insanın ruhunda yaşamaya değer veren yeni bir mana bulurlar. Üçüncü grubu oluşturan biz ise insanın dünyadaki eşsiz varlığını görüyoruz. Ruh ebedîdir, insan ise zamanla sınırlanmıştır. Ve bu zaman içinde ihmal edilemeyecek bir vazifesi vardır.”¹⁷⁷ Düşünürümüze göre dünya görüşlerinin tarihi, maneviyatçılık ve materyalizm arasındaki ilişkilerin tarihidir. İzzetbegoviç’e göre, ruh varsa o zaman insan da vardır. İzzetbegoviç, İslam için şu ifadeyi kullanmıştır: “En yüksek şekli insanda sergilenen ruh-madde birliği prensibinin adı ise İslam’dır.”¹⁷⁸ Ona göre İslam, saf din taraftarları ve materyalistler tarafından büyük bir eleştiriye maruz kalmıştır. İslam, saf din tarafından, maddi ve dünyevî olmakla eleştirilirken; bilim tarafından ise dinî, bilim dışı, mistik olmakla itham edilmiştir. Oysa İzzetbegoviç’e göre, İslam ancak tektir ve uzlaştırıcıdır.¹⁷⁹

Bununla birlikte, İzzetbegoviç’in sıraladığı üç dünya görüşü, ruhun veya maddenin birincil varlığından ya da ruh ve maddenin eş zamanlı mümkünlüğü düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Görgün’e göre İzzetbegoviç’in madde ve ruh ikiciliği modern dönemdeki Kartezyen düşünceden farklı bir anlam içermiştir.¹⁸⁰ Öyle ki İzzetbegoviç, düalizmin insanın en yüksek felsefesi olmadığını düşünmüştür. Ona göre gerçekte bütün büyük felsefe ekolleri monisttir. Düşünürümüze göre, insanların yaşayış, duyuş ve dünyayı düal olarak idrak etmelerine rağmen her felsefe ve düşünüşün doğasında gerçekte monizm yatmaktadır.¹⁸¹

¹⁷⁶ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.13.

¹⁷⁷ **Aynı.** s.14.

¹⁷⁸ **Aynı.** s.14.

¹⁷⁹ **Aynı.** s.23.

¹⁸⁰ Tahsin Görgün “Bir Düşünür”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.59.

¹⁸¹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.14.

Neimarlija'ya göre, İzzetbegoviç 'Doğu Batı Arasında İslam' isimli eseri için şunları ifade etmiştir: *"Bu eserin temel tezi, üç integral dünya denetçisinin var olduğu ve daha fazla olamayacağı şeklindedir. Çünkü onlar dünyaya tümel bakışın üç elementar yolunun temsil etmektedir. Bunlar dinî, materyalist ve İslamî bakışlardır. Bu görüşler, ruhsal şekiller, din, sanat ve felsefedeki karakteristik ifadelerle bir bütün olarak dünyanın vizyonlarıdır."*¹⁸² Özyurt'a göre ise, İzzetbegoviç din yorumunu insan doğası üzerinden temellendirmiştir. İzzetbegoviç, insan doğası üzerine yaptığı çözümlerden hareketle, İslam'ın medeniyet, bilim, teknoloji, ahlak, hukuk, siyaset gibi alanlarla ilişkisine açıklık getirmeyi düşünsel hayatının merkezine yerleştirmiştir. Böylelikle o, bütüncül bir din yorumunda bulunarak, teolojik, felsefi, tarihsel, sosyolojik boyutları ile olan özgün bir İslam felsefesi sunmaya çalışmıştır.¹⁸³

İzzetbegoviç, geçmişte eski medeniyetler ile Avrupa arasında aracı olmuş olan İslam'ın, bu rolü tekrar devralması gerektiğini belirtmiştir. O, bu konuda şunları ifade etmiştir: *"İslam, bugün, bu dramatik çıkmaz ve alternatifler zamanında, parçalanmış dünyada aracılık rolünü tekrar devralmalıdır. Üçüncü, yani İslamî yolun manası işte buradadır."*¹⁸⁴ İslam'ı üçüncü bir yol olarak değerlendiren İzzetbegoviç, İslam'a uzlaştırma rolü vermiştir.¹⁸⁵

İzzetbegoviç'e göre İslam, dinin ötesinde bir anlama sahiptir. Akın'a göre burada dikkat edilmesi gereken nokta ise İslam'ın din olmadığı değil sadece bir din olmadığıdır.¹⁸⁶ İzzetbegoviç, İslam ile ilgili olarak şunu ifade etmiştir: *"Kuran edebiyat değil hayattır. Dolayısıyla ona bir düşünce tarzı değil bir yaşam tarzı olarak bakmaya başlar başlamaz güçlük ortadan kalkar ve bu yanlış intibalar da değerini kaybeder. Kuran'ın yegâne hakiki tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi"*

¹⁸² Hilmo Neimarlija, "Üçüncü Yol Tezi", **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.151.

¹⁸³ Özyurt, **Ön. Ver.**, s.242.

¹⁸⁴ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.26.

¹⁸⁵ Cemalettin Latic, "Batı'daki İkbâl", **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.61.

¹⁸⁶ Akın, **Ön. Ver.**, s.71.

Hz. Muhammed'in hayatı tam olarak buydu."¹⁸⁷ Öte yandan İzzetbegoviç için İslam, inanç ve ibadet boyutlarının yanı sıra, hayatın tüm alanlarına nüfuz etmiş bir yaşam felsefesidir.

İzzetbegoviç'e göre İslam'ın diğer pek çok yönünü kapsayan emri, iman ederek iyi işler gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca o, ibadetler ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "*Öyle görünüyor ki, temizlik ile ibadeti birleştiren ve namaz ile insanları birlik haline sokan faktörün esasında, hayattaki ruh hürriyeti ile tabiatın determinizmini birleştiren aynı ilham vardır. Kuvvetli bir sezgi kabiliyeti, yalnız namaza bakarak bütün İslam'ı, İslam'dan yola çıkarak da dünyanın umumi düalizmini yeniden kurabilir.*"¹⁸⁹ İzzetbegoviç bu değerlendirmesi ile İslam'daki ibadetler konusunda da düalizme dikkat çekmiştir.

Baykan, İzzetbegoviç'in 1970 yılında yayınladığı '*İslam Deklarasyonu*' isimli eseri ile hayatın bütün boyutlarının İslamlaşmasına yönelik bir çağrıda bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰ Akın'a göre bu çağrı "*Kendine dön!*" ya da "*Kendin ol!*" şeklinde ifade edilebilecek bir çağrıdır.¹⁹¹ Çünkü İzzetbegoviç, eserlerinde Müslüman toplulukların bağımlı, geri kalmış ve yoksul hâlini eleştirmiştir. Müslüman toplumların insan onuruna yakışır bir yaşam seviyesine çıkabilmelerinin yolunun İslam kaynağı kullanılarak akıl, cesaret ve ahlak ile olan bağın kurulmasından geçeceğine inanmıştır. Öyle ki İzzetbegoviç'e göre, İslamî düşüncenin yeniden yapılandırılması, bu şekilde Fas'tan Endonezya'ya uzanan bir İslam Birliği oluşturulması ve İslam'ın bu yolla, bireylerin, ailenin, toplumun hayatının her alanında kendini göstermesi gerekmektedir.¹⁹² Düşünürümüz, '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserinde şunları ifade etmiştir: "*Tarih, büyük bir gerçeği gözler önüne seriyor: İslam, Müslüman toplumların aklını başına getirebilecek, içlerindeki disiplin, ilham ve enerji ölçeklerinin sınırlarını zorlayabilecek tek düşüncedir. İslam'ın tanımadığı hiçbir ideal, kültür ve devlet alanında asla kayda değer bir*

¹⁸⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.23.

¹⁸⁸ Akın, **Ön. Ver.**, s.77.

¹⁸⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.22.

¹⁹⁰ Erdal Baykan, **Aliya Okumaları İslam Deklarasyonu**, (Konya: Çizgi Kitabevi, Ekim 2016), s.20.

¹⁹¹ Akın, **Ön. Ver.**, s.120.

¹⁹² İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.19.

*etkiye sahip olmamıştır.*¹⁹³ İzzetbegoviç, İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukların nedeninin, İslam'ın gerçek anlamı ile yaşanmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre, İslam âlemi, İslamsız veya İslam karşıtı hareketlerle yapılandırılmaz.

Düşünürümüz İslam'ı, özünde bir akıl dini olarak kabul etmiştir. Onun akla önem veren yönü, Müslümanların Allah, insan, ahlak, toplum ve bunun gibi konuları sorgulamasına neden olmalıdır. Ona göre Müslüman toplumların iyileştirilmesi yönünde atılacak adımların felsefi, ahlaki ve siyasi temelini İslam oluşturmaktadır. İzzetbegoviç bu konuda şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Seçenekler belli: Ya İslam'ın yapılandırılması yönünde harekete geçmek ya da duraklama ve gerileme dönemine girmek. Müslümanlar için üçüncü bir seçenek söz konusu değildir.*”¹⁹⁴ O, Avrupalı bir Müslüman olarak, Müslümanları harekete geçirmek ve layık oldukları yaşam seviyesine taşımak amacıyla teorik bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Bu teorinin pratik yansımalarını ise Bosna-Hersek'te gerçekleştirmek istemiştir.

Düşünürümüz ‘İslamî’ ifadesini, İslam'ı kaynak olarak kabul eden kural, kurum ve bunların temelinde yer alan fikir/inanç olarak kullanmıştır.¹⁹⁵ Akın'a göre, onun siyaset felsefesinde, siyaset kurumunun dünyeviliği meselesi, İslamî bir yorumla ele alınmıştır. Öyle ki İzzetbegoviç'e göre siyaset, her iki dünyayı da önemseyen ve ikisi arasında denge kurulabilecek bir imkân olarak görülmüştür. Ona göre, olması gereken hedefler konusunda ahlak ve siyaset birbirine yaklaştığı için, İslamî bir siyaset felsefesi, ahlakî bir temel üzerine kurularak iki dünya için gerekli esaslar içermektedir. Ancak İzzetbegoviç'e göre, İslamî bir ahlakın kaynağı tek ve değişmez olsa bile gerçekleşme alanı bu dünya olduğu için uygulamaları değişebilecektir.¹⁹⁶

Düşünürümüze göre İslam'ın amacı sadece insanları terbiye etmek değildir. İslam, aynı zamanda dünyaya bir nizam getirmek için vardır¹⁹⁷ ancak İzzetbegoviç'e göre, İslam'ın sadece bireyi değil toplumu da şekillendirme isteği, iki tür engele

¹⁹³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.19.

¹⁹⁴ **Aynı.** s.20.

¹⁹⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.21.

¹⁹⁶ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.51-52.

¹⁹⁷ Baykan, **Ön. Ver.**, s.29.

rastlayacaktır. İzzetbegoviç'in bu noktada muhafazakârlık ve modernistlik eleştirisinde bulunduğu görülmüştür. O, muhafazakârları eski öğretilere bağlı kalmak isteyen ve İslam'ı geriletken kişiler olarak değerlendirmiştir. Modernistlerin ise, başkalarının öğretilerine bağlı kalmak isteyen ve İslam'a yabancı bir gelecek kurgulayan kişiler olduğunu belirten İzzetbegoviç, bu iki grubun ortak noktasının, ikisinin de İslam'ı yalnızca bir inanç olarak görmesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ İzzetbegoviç'e göre, İslam'ı sadece inanç olarak değerlendiren muhafazakârlar, İslam'ın dış dünyaya dönük olan yüzünü kabul etmezler. Modernistler ise İslam'ı insanın ruhsallığı ile ilişkilendirdiklerinden, İslam'ın bir dünya nizamı kurmayı başarabileceğine inanmazlar.¹⁹⁹ Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi, İzzetbegoviç'e göre, İslam sadece bir din/inanç değildir, hayatın kendisidir.

Diğer yandan İzzetbegoviç, 'İslam Deklarasyonu' isimli eserinde muhafazakârlığın öncüleri olarak, şeyhleri ve hocaları göstermiştir. O, 'İslam'da ruhbanîyet yoktur.' kuralına rağmen, şeyhlerin ve hocaların, Allah ile kul arasında elçi olmaya çalışmalarını eleştirmiştir.²⁰⁰ Düşünürümüz, İslam'ı ve Kur'an'ı yorumlamayı, bu konuda insanlara elçilik etmeyi kendilerine meslek edinen hoca ve şeyhlerin, binlerce yıl önceki yorumları, değişen zamana göre, güncellemeden insanlara aktarmalarına karşı çıkmıştır. İzzetbegoviç, bu konuda şunları ifade etmiştir: *"Dogmatiklerin bu kaçınılmaz mantıklarının neticesi olarak teologlar yeni olan her şeye düşmandırlar. Kur'an'da bulunan kanunların günümüze uyarlanması için şeriatın yapılandırılması, dinin bütünlüğüne zarar vermekle eş tutuluyor. Burada belki de İslam'a duyulan bir sevgi de söz konusu olabilir, fakat bu sevgi, gönlü dar, geri kalmış insanların hastalıklı sevgisinden başka şey değildir. Onlar sıkıca sarıp sarmaladıkları İslam düşüncesini neredeyse boğmuş yok etmişlerdir.*²⁰¹ İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında İslam, modern dünyanın sorunlarına çözüm olamayan, yüzyıllar öncesine ait bir inanç sistemi değildir. İslam, canlı bir fikir olarak her devrin problemlerinde başvurulacak asıl rehberdir. Düşünürümüz bu

¹⁹⁸ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.21.

¹⁹⁹ Baykan, **Ön. Ver.**, s.29.

²⁰⁰ **Ayn.** s.29.

²⁰¹ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.22.

doğrultuda İslam'ı dogmatiklerin eline terk etmemek ve İslam yorumlarını güncellemek gerektiğini ifade etmiştir.

Öte yandan İzzetbegoviç, İslam'ın hocaların/teologların elinde kapalı bir kitap olarak kalmadığına dikkat çekmiştir. Öyle ki, İzzetbegoviç'e göre, bilime kapalı, mistisizme açık olan teoloji, İslam ile ilgisi bulunmayan pek çok hurafenin İslam fikriymiş gibi görülmesine neden olmuştur. Akın'a göre, İzzetbegoviç: "*Kur'an ve İslam, sadece hocalara bırakılmayacak kadar değerlidir.*" ifadesi ile Müslümanlara sorumluluklarını hatırlatmıştır.²⁰²

Düşünürümüz, muhafazakârların dışında ayrıca batıcı ve modernistlere de eleştirilerde bulunmuştur. İzzetbegoviç, modernistleri şöyle değerlendirmiştir: "*Onlar tüm Müslüman toplumlarda uğursuzluk timsalidirler, zira eğitim ve sosyal hayatta sayıları oldukça fazladır. İslam'ı hocalardan ve muhafazakârlardan gören bu insanlar, başkalarını da davet ederek İslam'a karşı bir cephe kurarlar.*" İzzetbegoviç, modernistleri eleştirirken, onların sadece isimlerinin 'yenilikçi' olduğunu belirtmiştir. Ona göre, İslam terbiyesinden yoksun olan modernistler, toplumla manevi bir bağ kuramamaktadırlar. İzzetbegoviç, modernistlerin yerel adet, gelenek ve göreneklerden uzaklaştıkça ülkelerinin Amerika'ya benzeyeceği yönündeki düşüncesini eleştirmiştir. Oysa İzzetbegoviç'e göre Batı'nın gücü, kültüründen değil çalışma ahlakından kaynaklanmıştır. Düşünürümüze göre modernistler, modaya, ateizme, gece hayatına ve özgürlük adı altında ahlakî olmayan yollara özenmek yerine, çalışkanlık, azim, bilgi ve sorumluluk duygusu ile hareket etmelidirler.²⁰³

İzzetbegoviç, '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserinde İslam toplumu kavramını tanımlamıştır. Ona göre İslam toplumu, dindar insanlardan oluşan düzenli bir toplumdur. İslam toplumu yalnızca sosyal ve ekonomik çıkarlara dayanmamaktadır. İslam toplumu, İzzetbegoviç'in daha yakın ilişkiler içinde vücut bulduğuna inandığı bir topluluk olarak, içerisinde dinî ve duygusal bağlılık unsurları taşımaktadır. İzzetbegoviç'e göre, İslam toplumunun en açık biçimde görüldüğü yer, temel bir

²⁰² Akın, **Ön. Ver.**, s.120.

²⁰³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.23-24.

birim olarak cemaattir. Çünkü cemaat, manevi bir aidiyete dayanır ve insanlar arasındaki bağlar dolaysız yollarla, bizzat tanışma ile kurulur.

Düşünürümüz, toplumsal dayanışmaya ve kişinin iç uyumuna faydası olduğunu düşündüğü cemaatlerin, artan kentleşmenin, ilerleyen teknolojinin ve hızlı yaşamın yarattığı olumsuzlukları azalttığına inanmıştır. Ona göre cemaatler, yalnızlık ve yabancılık hissini dağıtmaya yardımcı olmaktadır.²⁰⁴ İzzetbegoviç, cemaatleri şöyle değerlendirmiştir: *“Cemaatler, toplumsal ve ahlaki normları çiğnemesi beklenen kişilere karşı, kaba kuvvetin olmadığı fakat oldukça etkili olan genel bir fikir oluşturmaktadır. İslam, insanın insana doğrudan doğruya el uzatmasının ister. Bunu başaramadığımız sürece gerçek anlamda hiçbir şey yapmamış oluruz.”*²⁰⁵ Düşünürümüz bu doğrultuda, SDA'nın kuruluş ilkelerinde dini cemaatlerin tam hareket özgürlüğü içinde yaşayacaklarını garanti etmiştir. Cemaatlere tam özgürlük ve saygı ile ortaya konulan bu ilke, onlara istedikleri takdirde dini yapı kurma, kent planlamasına dâhil edilme gibi haklar tanımıştır. Dinî cemaatlere verilen her tür iletişim hakkı, dini bayramlarında tatil yapma olanakları, cemaatlerin dinî hassasiyetlerinin dikkate alınması gibi başlıklar İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinde karşılığı olan konulardır.

İzzetbegoviç'in cemaat kavramına vurgu yapmasının nedeni, Müslümanların birbirlerinden kopuk, tek bir birey olarak yaşamaması gerektiğini düşünmesidir. Ona göre, Müslümanlar kardeşlik hukuku ile hep birlikte bir çevre, toplum ve siyaset nizamı oluşturmalıdır. Düşünürümüze göre, tarihte gerçek bir İslam hareketi olup da aynı zamanda siyasî bir olmayan hiçbir hareket yoktur. Bunu sebebi, İslam'ın bir din olmanın yanı sıra bir felsefe, bir ahlak, bir nizam, bir siyaset, kısacası bütün olarak bir yaşam tarzı oluşudur.²⁰⁶

İzzetbegoviç, İslam nizamı kurabilmek için, İslam temelli düşünen ve hisseden bir aydın kitlesi oluşturmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu aydınlar, İslamî mücadeleyi Müslüman toplum üyeleriyle birlikte vererek, İslam fikrini hayata

²⁰⁴ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.49.

²⁰⁵ **Aynı.** s.50.

²⁰⁶ **Aynı.** s.39.

geçirmeye çalışmaldırlar.²⁰⁷ Bu anlamda İzzetbegoviç kendi üzerine düşen sorumluluğu olarak entelektüel kimliği ile İslam'a hizmet etmiştir. Öyle ki Akın, onu şu cümlelerle değerlendirmişlerdir: *“İzzetbegoviç, çağdaş İslam düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş birisidir ve samimi bir Müslüman olarak yaşamıştır. İnsan felsefesinin insandan İslam'a ulaşan bir yol izlediği takip edilebilir. Onun için İslam, insan hakikatine en uygun olan ve insan varlığına anlam yükleyen asıl temeldir.”*²⁰⁸ İzzetbegoviç, 'Avrupalı' ve 'Müslüman' kimliğini uzlaştıran bir yaşam sürmüştür. Yıldırım, onun bu uzlaştırmacı yönü ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *“Aliya milli kimlik ile İslamî kimliği, siyaset, askeriye ile entelektüalizmi, önderlik, devlet adamlığı ile İslamî hassasiyetleri özdeşleştirmeyi; böyle bir ağır yükün altından ezilmeden çıkmayı başarabilmiş müstesna bir kişiliktir.”*²⁰⁹ Akın ise İzzetbegoviç'in düşünceleri ile İslam dünyasına önemli bir miras bıraktığını ifade etmiştir. Ona göre, İzzetbegoviç'in eserleri ve hayatı bu nedenle Müslüman toplumlarda ilgi çekmektedir.²¹⁰

İzzetbegoviç'in İslam nizamı fikri, Hıristiyan Avrupa'nın ortasında dile getirilmiş İslamî bir yaşam felsefesidir. Düşünürümüz, bu nizam ile öncelikle Boşnakların ezilmişliğine son vermeyi amaçlamıştır. Diğer yandan, onun genel olarak insanlığın geleceğine anlam katma çabası söz konusu olmuştur. Baykan, bu konuda şunları ifade etmiştir: *“Ömrünü Müslüman dünyayı yeniden inşa etmeye ve mevcut dünya düzenini değiştirmeye adanmış Aliya, insanların anlamlı hayatlar kurma mücadelelerinde ve bu uğurda yaptıkları tercihlerde ancak İslamlaşarak gerçek anlamın doğabileceğine inandı.”*²¹¹ Bu nedenle İzzetbegoviç'in fikirleri üzerine yapılan incelemelerle, kendisine *“Müslümanım.”* diyen herkes, İslam toplumunun geleceğine dair umut verici ve harekete geçirici bir yön bulabilir.

Sonuç olarak İzzetbegoviç, saf din ve materyalizme karşı çıkmış, entelektüel bir siyaset adamıdır. Düşünürümüz, İslam'ı ruh ve maddeyi ayrı kabul eden görüşleri

²⁰⁷ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.38.

²⁰⁸ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.70.

²⁰⁹ Yıldırım, **Ön. Ver.**, s.127.

²¹⁰ Akın, **Ön. Ver.**, s.119.

²¹¹ Baykan, **Ön. Ver.**, s.26.

uzlaştıran üçüncü bir seçenek olarak gördüğünü ve İslam'ın uygarlıklar arasında bağ kurma görevi olduğunu belirtmiştir. İzzetbegoviç'in sadece bir din olarak görmediği İslam'ın siyasete yansımaları, ona göre başta adalet, eşitlik, özgürlük, ahlak olmak üzere İslam esasları üzerinden kendisini gösterecektir. Öte yandan İslam'ın modern yaşama göre güncel yorumlarının yapılması gerektiğini ifade eden İzzetbegoviç, böylelikle muhafazakârlığa karşı olduğunu göstermiştir. O, aynı zamanda Batı hayranlığı sebebiyle İslam'dan uzaklaşan modernistlerin, Batı'nın sırrının çalışma ahlakı olduğu noktasını gözden kaçırdıklarını düşünmüştür. Düşünürümüze göre, bu doğrultuda yapılması gereken şey, çalışmaya ve İslam'ın Müslümanlardan istediği iyi amelleri gerçekleştirmeye çalışmaktır. İzzetbegoviç'in amacı, Bosna-Hersek'te kültür ve eğitim yolu ile bilinçlenmiş, her biri kendi İslamî sorumluluğunun farkında olan Müslümanlardan oluşan bir toplum kurarak Avrupa'da bunu yaşatmaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASET FELSEFESİ

Sosyal bir olgu olarak siyaset, neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir yapı olarak insanların önemli faaliyet alanlarından birisi olmuştur. Tarihsel süreç içinde siyaset, dönemin koşullarına uygun olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kimi zaman iyiliğin kaynağı bir yönetme sanatı olarak görülmüş, kimi zaman ise kötülüklerin kaynağı bir kurum olarak ifade edilmiştir.²¹² Siyaset terimi, işleri düzene koymak, idare etmek anlamına gelmektedir. Siyaset ile eş anlamlı olarak kullanılan politika terimi ise şehir ile ilgili olan işler ve devlet idaresi ile ilgili olan süreçler anlamlarına gelmektedir. Cevizci, siyaset kavramını şöyle ifade etmiştir: *“Belli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir düzen oluşturmak, bir düzen içinde kendilerini yönetmek amacıyla geliştirmiş oldukları kurumlar, araçlar ve süreçler bütünü.”*²¹³ Kapani ise, siyaseti toplumda yaşayan insanlar arasındaki bir çatışma, mücadele ve kavga olarak kabul eden görüşler olduğunu ortaya koymuştur.²¹⁴ Sonuçta, toplumun varlığı ile ortaya çıkan siyaset kurumu, kamu düzenini sağlama ve genel yönetimi gerçekleştirme görevini yerine getiren temel kurumlardan birisidir. Siyaset denilince devlet, otorite, lider, yönetim biçimleri, siyasal parti, seçim, bürokrasi gibi kavramlar öncelikli olarak akla gelmektedir.²¹⁵

Öte yandan siyaset felsefesi, siyaset kurumlarını ve siyasi toplulukları inceleyen, felsefenin bir alt disiplini. Siyaset felsefesinin, siyasal alanla ilgili gerçek bilgiyi ve ideal siyasal formun bilgisini arayan Sokrates ile başladığı kabul edilmiştir. Siyaset felsefesi, Sokrates'in ardından Platon ve Aristoteles'in felsefeleri ile geliştirilmiştir. Rönesans döneminde Machiavelli ile siyaset felsefesi modern bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Zira Machiavelli'nin, ilk çağdaş devlet kuramcısı olduğu yaygın olarak kabul edilmiştir.²¹⁶ Siyaset felsefesi, insanın toplumla ve siyasi

²¹²Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), s.6'dan aktaran Erol Turan, **Siyaset**, (Konya: Palet Yayınları, Şubat 2017), s.17.

²¹³ Cevizci, 2014, **Ön. Ver.**, s.194.

²¹⁴ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, (On üçüncü basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 2001), s.17.

²¹⁵ Erol Turan, **Siyaset**, (Konya: Palet Yayınları, Şubat 2017), s.19-21.

²¹⁶ Torun, **Ön. Ver.**, s.278-390.

otorite ile nasıl bir ilişki içinde olması gerektiği sorusunu sormakta ve farklı yönetim ve yaşam biçimleri ile mevcut kurum ve sosyal ilişkileri analiz ederek birtakım standartlar koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken siyaset felsefesi, devleti, siyasal iktidarı, iktidarın meşruiyetini, yönetim biçimlerini birey ve devlet ilişkilerini ele almaktadır. Siyaset felsefesi, politik olguları olması gereken açısından değerlendirmektedir. Bundan dolayı siyaset felsefecilerinin de, belirli bir yönetim tarzını ya da devlet şeklini meşrulaştıracak temel ilkeleri ortaya koymaya, bireylere devredilmez birtakım hakları olduğunu göstermeye çalıştıklarını ifade edebiliriz.²¹⁷ Bu bağlamda siyaset felsefesi en iyi toplumsal ve siyasal hayatın ne olduğuna yönelen bir felsefi disiplindir.

Çalışmamızda siyaset felsefesini ele aldığımız İzzetbegoviç'in entelektüel kimliği, siyasi kimliğinden çok daha önce ortaya çıkmıştır. Onun kendini düşünsel anlamda yetiştirmesi lise yıllarına dayanmıştır. İki kez Cumhurbaşkanlığı görevi üstlenen İzzetbegoviç, siyaset felsefesinin temelinde başta ahlak ilkeleri olmak üzere bütün entelektüel birikimini yerleştirerek on yıl süren siyaset hayatında bunu yansıtmaya çalışmıştır. İzzetbegoviç'in '*Bilge Lider*' olarak anılması, onun entelektüelliğinin bir tezahürüdür.

2.1. Aliya İzzetbegoviç'in Siyasi Amaçları

Siyaset, devlet iktidarını elde etmek ya da onu paylaşmak gibi çeşitli siyasi amaçlar için yapılan bir etkinliktir. İzzetbegoviç'in siyaset sahnesine çıkmasında da birtakım amaçlar söz konusu olmuştur. Düşünürümüz bağımsız bir Bosna-Hersek Cumhuriyeti kurmak başta olmak üzere, çeşitli amaçlara sahip olmuştur. Ancak onun siyasette bulunduğu yıllar, çok uzun bir savaş dönemi ve savaş sonrası yapılanma şartları içinde geçmiştir. İzzetbegoviç, '*Bosna Mucizesi-Konuşmalar*' isimli eserinde kendisini ve Boşnakları şöyle anlatmıştır: "*Bizler özgürlük için mücadele veren, kimseden nefret etmeyen bir halkız. Kısmen cesaretimiz, kısmen de bilgeliğimiz ve iyiliğe yönelmemiz suretiyle amacımıza ulaşmak isteyen insanlarız.*"²¹⁸ Başkan'a

²¹⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Mayıs 2012), s.135.

²¹⁸ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.23.

göre İzzetbegoviç, bu amaçlara ulaşırken özgürlük ve adalet mücadelesini tutarlı bir şekilde sürdürmeye çalışmıştır.²¹⁹

Düşünürümüz siyaset hayatına başlamadan önce, düşünsel olarak kendisini benzer olarak gördüğü Genç Müslümanlar Teşkilatı ile yakınlaşmıştır. Bu teşkilatın kuruluş amacı, İslam inancını esas alan ve anti-faşist/anti-komünist olarak ifade edilebilecek siyasî bir düşünceden hareketle Balkan Müslümanlarının ve dünyadaki diğer Müslümanların haklarını savunmaktır. Bu amacın ortaya çıkmasına, tarihsel süreçte ve özellikle 1940'ların başında, Müslüman dünyada yaşanan olumsuz gelişmeler kaynaklık etmiştir. Öyle ki Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın kurulduğu 1940'lı yıllarda, Müslüman ülkelerin pek çoğu hâlâ bağımsızlığını elde edememiştir. İzzetbegoviç ve arkadaşları, Müslüman toplumların geleceği için çözüm arayışına girmişlerdir. Çünkü onlara göre İslam, özü korunarak kendisini güncelleştirmesi gereken canlı bir fikirdir ve Müslümanlar gerçek İslam fikri ile hareket ederek özgürlüklerine kavuşmalıdırlar. Genç Müslümanlar Teşkilatı, hiçbir Müslüman ülkenin, yabancıların askerleri veya sermayeleri yoluyla hâkimiyet kurabildikleri yerler olmaması için mücadele etmiştir.

Öte yandan Genç Müslümanlar Teşkilatı, Tito dönemindeki yargılamalar ile yıpratılmış ve 1951 yılında fiilen son bulmuştur. Genç Müslümanlar Teşkilatı, II. Dünya Savaşı sonrasında komünist Yugoslavya rejimine karşı önemli bir eylem cephesi olmuştur. Bu teşkilat, Boşnak haklarının savunulmasında kamuoyu oluşturmayı başarabilmiştir. Sonraki süreçte kurulan Demokratik Eylem Partisi (SDA) içerisinde bu teşkilatın felsefesini ve programlarını benimseyen kişiler yer almıştır. Düşünürümüz de bu kişilerden birisi olmuştur.

İzzetbegoviç, 1970 yılında yayınlanan '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserinde İslam nizamı düşüncesini ortaya koymuştur. İzzetbegoviç'e göre, birçok siyaset felsefecisi yalnız bu dünya ile ilişkili ve yalnız bu dünya içerisinde anlamı olan bir felsefe ortaya koymuşlardır. Ona göre, insanın sadece maddi hayatı için olması gerekenleri sorgulayan bir felsefe eksiktir. O, insanın manevi hayatının göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü İzzetbegoviç, insanı ruhsal ve maddi

---

²¹⁹ Baykan, **Ön. Ver.**, s.9.

yönleri ile çift boyutlu bir varlık olarak kabul etmiştir. Düşünürümüz, manevi hayatın dini alana ait kabul edilmesinden dolayı bazı siyaset felsefecileri tarafından görmezden gelinmesine ve insanın manevi yönünün, sadece öbür dünyanın sorunlarını içerdiği kabulüne karşı çıkmıştır. Ulukütük'e göre, İzzetbegoviç bu nedenle, siyaset felsefesini insanın manevi yönünü ihmal etmeyecek bir temel üzerine kurmuştur.²²⁰

Düşünürümüz, ahlakı öbür dünya ile ilgili bir kavram olarak gördükleri için siyasette ahlak yerine fayda, çıkar veya işlevsellik ilkelerini benimseyen bazı Batı siyaset felsefelerine karşıt bir düşüncede olmuştur. Ona göre, Batı medeniyetinde böyle çift kutuplu bir anlayışın oluşmasındaki temel etken Hıristiyanlık dinidir. Oysa ona göre, İslam inancı çift kutuplu dünya anlayışına karşıdır. İslam'ın tamamen maneviyat ya da maddiyat merkezli olmayışı, çift kutuplu dünya tasavvurunu aşmakta ve siyaset ile ahlakı uzlaştırıp ahlaklı siyasetin temelini oluşturmaktadır. Yine Ulukütük'e göre, İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinin amacı da İslam ile paralel olarak, her iki dünyayı da önemseyen ve ikisi arasında denge kurabilecek bir imkân olarak kabul edilir.²²¹

Düşünürümüz bazı çevreler tarafından Yugoslavya'da İslam Cumhuriyeti kurmayı amaçlamakla itham edilmiştir. O, bu ithamlara cevaben şunları ifade etmiştir: *"Açık konuşmam gerekirse, bir İslam cumhuriyeti kurmanın peşinde değilim; ancak –hoşlansınlar ya da hoşlanmasınlar- dünyanın bu parçasında İslam'ın kurtulmasını istiyorum. Biz modern bir İslam, bir Avrupa İslam'ı tasavvur ediyoruz. Bizler hem Doğu hem de Batı için pek çok şey yapabiliriz."*²²² İzzetbegoviç, bu doğrultuda amaçlarına ulaşmak için halkından bazı isteklerde bulunmuştur. Boşnakların mümkün olan en iyi şekilde savaşmaları, çalışkan olmaları ve bilinç kapasitelerinin en üst düzeylerini ortaya koymaları, bu isteklerden birkaçıdır.²²³

²²⁰ Mehmet Ulukütük, "Ahlak ile Siyaset Kıskacında Dünya Görüşünün Pratikteki Aynası: İzzetbegoviç'in Siyasal Ontolojisinde Düalizm Karşısında Bütünlük Arayışı", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.598-599.

²²¹ **Aynı.** s.598-599.

²²² İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.34.

²²³ **Aynı.** s.36.

Düşünürümüz, İslam kaynaklı bir siyaset felsefesi kurma amacını ise şöyle ifade etmiştir: “*Tek amacı güç ilişkilerinde güç elde etmek değil aynı zamanda insan için kendisinin, yakınlarının aleyhine bile olsa adaletten sapmamak, yeri geldiğinde çıkarlarına ters düşen bir fedakârlığı Allah rızası uğruna gerçekleştirebilmektir.*”²²⁴ Öte yandan İzzetbegoviç, siyasette adaletten sapmamanın ancak Allah’a kuvvetli bir iman ile gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Onun sürekli vurguladığı vazife ahlakı da siyasetten kaynaklanan bütün menfaatleri bir kenara bırakmayı gerektirmektedir.

İzzetbegoviç, bir Müslüman olarak eserlerinde İslam Tarihi’nin parlak dönemlerini hatırlatmıştır. O, İslamî yeniden doğuş için siyasi bir devrimin gerekliliğini vurgulamıştır. Ancak ona göre bu sadece fiziksel güce dayalı bir devrim olmamalıdır. Öyle ki, değişimlerin hepsi eğitimden başlayıp özünde ahlaki bir öz ve sorumluluk taşımalıdır. Düşünürümüze göre, bir güce, bir iktidara yardım çağrısında bulunmak, insanın sorumluluk olarak kendine karşı mücadele etmekten kaçmasıdır.²²⁵ İzzetbegoviç, bu nedenle İslamî yönetimi bir darbe ile ele geçirmekten daha önemli olanın, insanların gönüllerinin fethedilmesi olduğunu vurgulamıştır.²²⁶ O, siyasi devrimden önce dini ve ahlaki devrim gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Düşünürümüze göre, Müslümanlar önce davetçi sonra aksiyoner olmalıdır. İzzetbegoviç bu konuda şunu ifade etmiştir: “*Yeterli ahlaki ve psikolojik hazırlık olmadan, kararlı ve yapılandırılmış elzem kadronun minimumu olmadan, şans eseri ele geçirilen iktidar, İslam devrimi değil, darbe gerçekleştirmek anlamına gelir.*”²²⁷ Bu nedenle İzzetbegoviç’e göre dini reform yapmak, kendini Müslüman diye adlandıranları veya başkaları tarafından Müslüman sayılanları İslamlaştırmak anlamına gelmektedir. O, Allah’a olan derin imanı ve Müslümanların İslam’ın dini ve ahlaki normlarını doğru ve samimi şekilde yerine getirmesini, İslamlaştırmanın başlangıç noktası olarak kabul etmiştir.²²⁸

²²⁴ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.60.

²²⁵ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.85.

²²⁶ **Aynı.** s.70.

²²⁷ **Aynı.** s.89.

²²⁸ **Aynı.** s.84.

Düşünürümüze göre, amacı İslam nizamı olan bir siyaset, dinin sosyo-politik sistem ile olan birliği anlamına gelmektedir. Nizamı oluşturmanın yolu konusunda İzzetbegoviç eleştirel bir dille şunları ifade etmiştir: “*Müslüman toplulukların yerle bir olmuş ahlaki durumlarının, fesatlığı, rüşvet iktidarını, hurafeleri, tembellik ve riyakârlığı, İslama aykırı gelenek ve adetlerin nasıl hüküm sürdüğünü kök salmış materyalizmi, hayranlık ve umudun üzücü eksikliğini gözler önüne seriyor. Bu şartlar altında herhangi bir toplumsal veya siyasi devrimin başlatılması mümkün müdür?*”²²⁹ Görülüyor ki İzzetbegoviç’in siyaset felsefesinde İslam nizamı kurabilmek için önce ahlaki bir bilinç, daha sonra çalışma disiplini gerekmektedir. İzzetbegoviç, en önemli siyasî amaçlarından birisi olan İslam nizamı ile dünyadaki tüm Müslümanların ve Müslüman toplulukların bir araya gelebileceğine inanmıştır. Düşünürümüzün bütünleştirmeyi amaçladığı İslam birliği, Fas’tan Endonezya’ya, Sahra Altı Afrika’dan Orta Asya’ya uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan bir idealdir.²³⁰

Öte yandan İzzetbegoviç, Müslüman toplumların tarihteki yerlerini kendi çabaları ile belirleyebileceklerini ifade etmiştir. O, bu konuda Müslümanların sürekli başkalarından yardım beklemesini eleştirmiştir. İzzetbegoviç’e göre, İslam toplumları elde etmek istediği şeyler için çaba sarf etmeli ve kendi geleceğini kendileri inşa etmelidir.²³¹ O, ‘*Bosna Mucizesi-Konuşmalar*’ isimli eserinde bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: “*Bize düşen çalışmak ve mücadeleyi sürdürmek, bunu en iyi biçimde yapmaktır. Allah ise tarihi yönlendirecektir. Ben buna inanıyorum.*”²³² Ona göre, Müslüman ülkelerin her biri, kendi özgürlük ve refahını aynı zamanda bütün Müslümanlar özgürlük ve refaha ulaşabiliyorsa sağlayabilirler. Bu nedenle zengin İslam ülkelerine, İslam’a karşı görevlerini yerine getirme çağrısı yapan İzzetbegoviç, kardeşlik hukukunun bunu gerektirdiğini belirtmiştir. Düşünürümüz, ‘*İslam Deklarasyonu*’ isimli eserinde Müslümanlara birlik çağrısını şöyle ifade etmiştir: “*Müslüman ülkeye sunulan seçenekler bellidir; ya diğer*

²²⁹ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.83.

²³⁰ **Aynı.** s.95.

²³¹ **Aynı.** s.73-74.

²³² İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.172.

Müslüman ülkelerle birlik olup ayakta kalacak, tüm sınavlara göğüs gerebilecek gelişim ve güce ulaşacak ya da gündün güne gerileyip zengin yabancıların eline bakacak."²³³ İzzetbegoviç, İslam dininin oruç, kurban, zekât ve Hac gibi ibadetler yoluyla Müslüman Birliği için gereken ortamı sağladığına inanmıştır.²³⁴

Diğer yandan, 1990'lara doğru Soğuk Savaş'ın sona ermeye başlaması ile birlikte Yugoslavya'da siyasi bir çözülme başlamıştır. Öyle ki bölgedeki demokratikleşme ve çok partili sisteme geçiş yönündeki siyasi adımlar bu çözülmenin tezahürleridir. Sırp adına Miloseviç'in siyaseten kendini göstermesi, Hırvatlar adına Tudman'ın Hırvatistan Demokratik Birliği'ni kurması bu gelişmelerden biridir. Bu süreçte İzzetbegoviç ise Bosna halkının geleceği için eyleme geçmeye karar vermiştir. O, ikinci hapis dönemini 1988 yılında tamamlandıktan bir yıl sonra siyasal bir parti kurmak amacıyla harekete geçmiştir. O dönemde Müslüman bir parti kurmak için danıştığı Prof. Filipoviç, bunun için henüz erken olduğunu düşünse de İzzetbegoviç başkan olmanın risklerle birlikte hareket etmeyi gerektirdiğini ifade ederek ilk olarak Zagreb'e gitmiştir.²³⁵ Düşünürümüz, Zagreb Camii'nin bünyesinde kurulmuş olan İslam Kültür Merkezi'nde, on beş kişinin katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı, İzzetbegoviç'in hapisten Cumhurbaşkanlığına kadar giden siyasi hayatının ilk adımı olmuştur.

Düşünürümüzün öncelikli amacı, Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurarak Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman halkları bir araya getirmek olmuştur. O, daha sonraki süreçte Sırbistan, Sancak ve Karadağ, Kosova ve Makedonya'daki Müslümanların da desteklediği bir parti olmayı istemiştir. İzzetbegoviç bu doğrultuda öncelikle ülkesindeki bütün etnik grupları içine alan bir Yugoslavya Partisi kurmayı amaçlamıştır. İzzetbegoviç'in öncelikli parti programına göre, ülke içindeki cumhuriyetler daha özerk yapıda olacak ve Yugoslavya devletini oluşturan uluslar eşit konumda kendilerini temsil edecektir. Onun bu düşüncesi büyük oranda kabul görmüştür ancak o, bölgedeki Sırp hegemonyası sebebiyle bu yapıyı kurmanın

²³³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.101.

²³⁴ **Aynı.** s.96-97.

²³⁵ Zehrudin İsakoviç, "Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografisi", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.186-187.

kolay olmadığını belirtmiştir. Öte yandan Yorulmaz'a göre, tarihsel süreç içinde Berlin Duvarı'nın yıkılması ve buna bağlı gelişmeler sonucunda federasyonlardan oluşan Yugoslavya Birliği'nin dağılmaya başlaması, İzzetbegoviç liderliğindeki Boşnaklar için siyaseten bir umut olmuştur.²³⁶

SDA'nın Kurucular Kurulu, İzzetbegoviç'in liderliğinde 26 Mayıs 1990 günü, Saraybosna'da bir araya gelmiştir. Düşünürümüz, Kurucular Kurulu'ndaki konuşmasına besmele ile başlayarak, o dönem için alışılmadık bir davranış sergilemiştir. Öyle ki o zamana kadar kimse, herhangi bir dini ibareyi halka açık toplantılarda dile getirmemiştir. Buradaki konuşmasında İzzetbegoviç, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve komünist rejimlerin çözülmeye başlamasından sonraki süreçte, Yugoslavya gibi kapalı rejimlerde özgürlük hareketlerinin başlayacağını vurgulamıştır. Düşünürümüze göre, özgürlük mücadelelerinin yaratacağı etki, 1453 Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşü ve 1789 Fransız Devrimi ile eş değerde olacaktır. O, bu mücadelenin öneminin, komünist rejimin Tanrıya ve insana rağmen yeryüzü cenneti yaratma yönündeki çabalarının başarısız olması ile ortaya çıktığını ifade etmiştir.²³⁷

İzzetbegoviç, siyasetin hem teorik hem de pratik yönü ile ilgilenmiştir. Onun siyasi hayatındaki en büyük amacın, Bosna-Hersek Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak, Boşnakların bağımsızlığını sağlamak ve İslam nizamı kurmak olduğunu ifade edebiliriz. İzzetbegoviç, düşüncelerini on yıl süren aktif siyaset hayatında gerçekleştirmek için çabalamıştır. Karaarslan'a göre, onun siyasete atılmadan önce oluşturduğu siyaset felsefesi, Müslüman kimliği ile birleşince Bosna-Hersek'in bağımsızlığı ve Müslümanların hakları konusunda mücadele eden siyasî bir kişilik ortaya çıkmıştır.²³⁸ Balkanlarda yaşanan savaş ve soykırım sırasında halkına mücadele ilhamı veren İzzetbegoviç'in amaçlarından ilki, Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992'de bağımsızlık kazanması ile gerçekleşmiştir.

Öte yandan Bosna-Hersek'in bağımsızlığının ilan edilmesi beraberinde Bosna Savaşı'nı getirmiştir. Düşünürümüz, Bosna Savaşı sırasında, 18 Kasım 1994

²³⁶ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.140-141.

²³⁷ **Aynı.** s.145.

²³⁸ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.92.

tarihinde *'The Times'*'a verdiği röportajında Bosna'nın geleceği ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: *"Amacım, Bosna'nın korunması ve içinde Müslüman halkın kendi yerinin olmasıdır. Eğer ordunuzla gelip de halkıma devlet ve özgürlüğü bahşetmenizi arzu ettiğimi düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Benim halkım, güneşin altındaki yerini bizzat kendisi almak zorundadır. Ona özgürlüğü birilerinin tepside sunması doğru olmaz."*²³⁹ Bu ifade, İzzetbegoviç'in özgürlük ve bağımsızlık konusundaki kararlılığını gözler önüne sermektedir. O, Bosna-Hersek'in ve Boşnakların geleceği için ne istediğini bilen ve amaçlarını pratiğe dökerken tutarlı bir şekilde hareket etmeye çalışan bir lider olmuştur. Sonuçta da bu amacına ulaşmıştır.

2.2. Aliya İzzetbegoviç'in Liderlik Anlayışı

Tarihte *'Bilge Lider'* olarak tanınan İzzetbegoviç, kendisini bu tanımdan farklı olarak sıradan bir insan olarak kabul etmiştir. 1993 yılında Saraybosna Komuta Merkezi'ndeki Ahlak Yönetimi Semineri'nde bu konu ile ilgili olarak şu ifadeyi kullanmıştır: *"...Başkan hasta olmamalı imiş. Bu çok anlamsız. Sıradan bir başkanım ben. Ben bir lider değilim. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz. Onlar hasta olamazlar, onlara izin verilmez. Hepiniz gibi ben de hasta olabilirim. Bizler sıradan insanlarız."*²⁴⁰ O, insanların devlet başkanlarını üstün gören anlayışına karşı çıkmıştır.

Düşünürümüz, siyaseti tıpkı hayatın kendisi gibi çelişkilerle dolu bir süreç olarak görmüştür.²⁴¹ İzzetbegoviç, bir konuşmasında başkan olmanın liyakat ile ilişkisi üzerine şunu ifade etmiştir: *"Bazı şeyler tuhaftır. Örneğin, ehliyet almak için bir sınavı geçmeniz ve araba kullanma izni almış olmanız gerekir. Ancak, herhangi bir sınavı geçmeksizin ve mesleki yeterliliğinizi ispatlamaksızın, başkan olabilir ve en büyük sorumlulukları alabilirsiniz."*²⁴² Bununla birlikte, İzzetbegoviç'in bir devlet adamı ve halk lideri olmasında şüphesiz onun karizmatik lider oluşunun etkisi söz konusudur. Weber'in, otorite tiplerinden biri olarak ifade ettiği karizmatik liderler,

²³⁹ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.143.

²⁴⁰ İzzetbegoviç, 2017ç, **Ön. Ver.**, s.4.

²⁴¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.161.

²⁴² İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.27.

bir toplumun tarihî, sosyal ve psikolojik şartlarının yarattığı bir ortamda, özellikle de kriz zamanlarında ortaya çıkmaktadırlar.²⁴³

Düşünürümüz, İslam ahlakından hareket ederek hem bireylerin hem de siyaset mekanizması içindeki siyasilerin ahlaklı olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca o, iyi bir devlet adamının adaletli olması gerektiğini vurgulamıştır. İzzetbegoviç, kendisinin de kimliği ne olursa olsun, zalime karşı mazlumun yanında olmaya çalışmasını bu konuda örnek göstermiştir.²⁴⁴ İzzetbegoviç, kendisine yöneltilen devlet adamı ile politikacı arasında ne gibi bir fark olduğu sorusuna, Churchill'in sözü ile cevap vermiştir: *“Devlet adamı devleti düşünür, politikacı ise sonraki seçimleri.”*²⁴⁵ Öyle ki, kendi çıkarını düşünen politikacıların ya da hedefe varmak için her yolu mübah gören faydacı siyasetlerin İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinde yeri olmamıştır.

2.3. Aliya İzzetbegoviç'in Cumhuriyet Anlayışı

İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'te demokratik bir cumhuriyet yönetimi kurmak istemiştir. O, SDA'nın Velika Kladuša'daki 25.08.1990 tarihli Seçim Mitingi'nde cumhuriyet kurma idealini açıkça ifade etmiştir: *“İdealimiz sivil, halka ait bir cumhuriyet. Bosna Hersek bir sivil cumhuriyet olarak idealimizdir. Yani İslam Cumhuriyeti değil, ancak sosyalist cumhuriyet de idealimiz değildir. Sivil, özgür cumhuriyettir istediğimiz. Bu Müslüman halkın son tercihidir. Ancak bu yeterli değildir. Bunun için Sırp ve Hırvatların onayı gerekir ve biz buradan onları Bosna Hersek'i sivil ve demokratik ülke olarak inşa etmemiz için onlara çağrı yapıyoruz.”*²⁴⁶ Düşünürümüz pek çok konuşmasında Bosna'da sadece Müslüman halk olduğunu dile getirmekten kaçınarak, Bosna-Hersek halkı ifadesini kullanmaya çalışmıştır. Bosna-Hersek'in farklı unsurları içinde barındıran yapısı ona göre herhangi bir milliyeti, dini ya da unsuru öne çıkarmaya uygun değildir. Bosna Tarihi, herhangi bir milliyet, inanç vb. baskın olduğunda bölgede barış içinde yaşamının

²⁴³ Kapani, **Ön. Ver.**, s.91.

²⁴⁴ Orhan Ocaktan, “Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s.108-111.

²⁴⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.145.

²⁴⁶ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.19.

zorluğunu göstermiştir. Bu nedenle Bosna-Hersek'in geleceğinde eşitlik, özgürlük ve halkların cumhuriyeti kavramlarını kullanan İzzetbegoviç, sansürlerin, siyasi mahkûmların olmadığı, iktidarın ne mutlak güç sahibi ne de aciz olduğu, bağımsız yargı ve bağımsız medyanın olduğu bir ülke kurma ideali taşımıştır.

Düşünürümüz, ülkesinin barışçıl bir ülke olma idealini şu sözler ile ifade etmiştir: *“Komşularına, Avrupa'ya ve dünyaya açık olan bir ülke olarak görüyorum. Yani özellikle Sırbistan ve Hırvatistan'a sınırları açık olan bir ülke görüyorum. Bu sınırlarda ne pasaport istenecek ne de gümrük vergisi alınacaktır. Her vatandaşın kendini özgür hissetmesinin istiyorum, mümkün olduğu kadar Sırp, Hırvat ve Müslüman kendi kendini idare edebilmelidir, sadece kaçınılmaz olanlar ortak kurumlara ait olmalıdır.”*²⁴⁷ İzzetbegoviç, bu doğrultuda SDA'nın sadece Yugoslavya Müslümanlarının değil, parti programını destekleyen herkesin partisi olduğunu vurgulamıştır. Düşünürümüz ayrıca Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin İslamî yönünün Müslüman halka karşı yeni bir katliamı imkânsız hale getirecek türden bir cumhuriyet olacağını ifade etmiştir.²⁴⁸

2.4. Aliya İzzetbegoviç'in İktidar Anlayışı

İktidar kavramı genel anlamda, başkalarının davranışlarını etkileyebilme gücü anlamına gelmektedir. Weber'in tanımı ile iktidar: *“Sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradenin, ona karşı gelinmesi halinde dâhi yürütülmesi imkânıdır.”*²⁴⁹ Siyasal iktidar kavramı ise: *“Bir ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidar tipidir.”*²⁵⁰ Siyasal iktidarların yapısı ile birey özgürlükleri ve toplumsal yaşam arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. İzzetbegoviç'e göre, insanlar Allah'ın mutlak hâkimiyetini kabul ederlerse, mutlak gücü elinde tutan her türlü yönetimi ve gücü reddetmişler demektir.²⁵¹ Bu inanç ve düşünce ile İzzetbegoviç başta totaliter yönetimler olmak üzere iktidarların mutlak gücüne karşı çıkmıştır.

²⁴⁷ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.59-60.

²⁴⁸ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.42-43.

²⁴⁹ Max Weber, **Basic Concepts in Sociology** (London: Peter Owen, 1962), s.117'den aktaran Kapani, **Ön. Ver.**, s.46.

²⁵⁰ Turan, **Ön. Ver.**, s.48.

²⁵¹ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.61.

Düşünürümüz, insanların iktidarlara nasıl bir psikoloji ile yaklaştığını değerlendirmiştir. Ona göre, bazı insanlar güçlü iktidarlara hayrandırlar. Disiplin ve askeri düzeni severler. Yeni kurulan şehirlerde kurulan, sıralı ve tekdüze yapılardan hoşlanırlar. Öte yandan İzzetbegoviç'e göre, müzik bandoları, formalar, resmî geçitler ve bunun gibi standartları beğenen ve her şeyin kanuna uygun olmasını isteyen insanlar, tebaa zihniyetli insanlardır. Ona göre, tebaa, iktidar; iktidar da tebaayı sever. Otorite, olmadığına bir ortamda bu tarz insanlar onu ortaya çıkarabilir.²⁵²

Düşünürümüz, halkın eğitim seviyesi ile iktidarların karakteri arasında ilişki kurmuştur. Örneğin ona göre, eğitilmiş hiçbir toplumda tiranlık kurulamayacaktır. İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinde, iktidarların dengeli bir şekilde hem devlet yönetiminin devamlılığını sağlaması hem de birey özgürlüğünü koruması esastır.

2.5. Aliya İzzetbegoviç'in Demokrasi Anlayışı

Siyaset felsefesinin en önemli sorularından biri, en iyi yönetim biçiminin ne olduğu veya kimin yönetmesi gerektiği sorusudur. Tanımlarından biri, halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi olarak ifade edilen demokrasi kavramı, İzzetbegoviç'e göre çelişkili fikirlere konu olmuş ve yanlış anlaşılmış bir kavramdır. Çünkü o, diktatörlerin bile kendilerini demokrat görebildiğini ifade etmiştir.²⁵³ Düşünürümüz uzun yıllar totalitar yönetim altında yaşamayı ve bir Müslüman olarak baskılara maruz kalması sebebiyle Bosna-Hersek için demokrasi istediğini ifade etmiştir.

İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'te kurmak istediği cumhuriyet yönetiminin, gücünü demokrasiden alması gerektiğine inanmıştır. Çünkü cumhuriyet bir yönetim biçimi olarak sadece halkın temsilcilerini belli süreler için seçmesi değildir. Ona göre önemli olan yönetenlerin yasalar ile bağlı olmasıdır. Düşünürümüz, Popper'ın son tahlilde sadece iki tür devlet modeli olduğu görüşünü desteklemiştir. Bu görüşe göre bu iki devlet modelinin ilki, yönetimin oyla değiştirilmesinin mümkün olduğu devlettir. Diğeri ise yönetimin oyla değiştirilmesinin mümkün olmadığı devlettir.

²⁵² İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.228-229.

²⁵³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.545.

İzzetbegoviç'e göre, demokrasinin esası bu ayırımı kendini göstermektedir. İzzetbegoviç bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: *“Kelimeler ve isimler hakkında tartışmanın anlamı yoktur. Eğer otoriteler, hem nazarî hem de amelî olarak görevden alınmaları imkânsız olacak şekilde tesis edilmişlerse bu diktatörlüktür, tiranlıktır. Başlangıçta böyle olmasa bile zamanla o hale gelecektir.*²⁵⁴ Çünkü böyle bir durumda halk yönetimde söz sahibi olmadığından demokrasi diye bir kavramdan söz edilemeyecektir. Ona göre, demokrasi ancak eşitlik, özgürlük ve hukuk ile anlamını bulmaktadır. İzzetbegoviç, ayrıca demokrasi ve istikrarın birbirine bağlılığını ifade etmiştir.²⁵⁵

Diğer taraftan İzzetbegoviç, çoğunluk kavramının demokrasinin en önemli unsuru olarak görülmesini eleştirmiştir. Düşünürümüze göre, toplumda doğru, güzel ve ahlak sahibi olarak görülen çoğunluk kavramı, her zaman bu nitelere uygun bir yapıya sahip olmayabilir. Onun bu düşüncesinde, çoğunluğun arzular ve istekler tarafından yönlendirilen bir yönü olmasının etkisi vardır. İzzetbegoviç, insanların isteklerinin çok yönlülüğü sebebiyle demokrasinin risklere açık bir yönetim şekli oluşunu şöyle ifade etmiştir: *“Demokrasi, durdurulamayacak bir süreçtir. Acaba bizzat demokrasinin akıbeti ne olacak?”*²⁵⁶ Öte yandan o, demokrasinin ancak azınlıklar bütün haklarına sahip olduğu zaman gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Düşünürümüze göre, özellikle Yugoslavya demokrasisi, içinde büyük halkların nasıl yaşadığına göre değil; azınlıkların hayatına göre ölçülmelidir.²⁵⁷ O, azınlıkları dikkate almayan bir çoğunluk hükümetinin diğer tiranlıklar gibi bir tiranlığa dönüşeceğini ifade etmiştir.²⁵⁸

İzzetbegoviç, demokrasi ilkesini SDA'nın temel ilkeleri arasında benimsemiştir. Ona göre demokrasi, yasa egemenliği ile düzenlenen bir halk yönetimi anlamına gelmiştir. Öte yandan çok yönlü farklılıkları olan Bosna-Hersek halkını demokrasi ile yönetmek istemenin zorluklarının farkında olan İzzetbegoviç,

²⁵⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.252.

²⁵⁵ **Aynı.** s.80.

²⁵⁶ **Aynı.** s.130.

²⁵⁷ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.45.

²⁵⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.156.

Bosna Savaşı'ndaki direnişten sonra demokrasi sınavı vermenin daha zor olmayacağını ifade etmiştir. Düşünürümüz, demokrasi sorununu siyasetin diğer kavramları gibi ahlaki bir konu olarak değerlendirmiştir.

2.6. Aliya İzzetbegoviç'in Siyasal Parti Anlayışı

Siyasal parti, çağdaş siyasal toplumların ve demokrasinin en önemli araçlarından birisidir. Siyasal partiler, ilk olarak 19. yüzyıl ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmıştır.²⁵⁹ Kapani, siyasal partiyi şöyle tanımlamıştır: “*Bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar.*”²⁶⁰ Günümüzde siyasal partisiz rejimlere ancak siyasal modernleşme dışında kalmış bazı geleneksel toplumlarda rastlanmaktadır. Kapani'ye göre, bir ülkedeki rejimin karakterini tanıyabilmek, o ülkedeki siyasal parti sistemini, partilerin içyapılarını ve işleyişini bilmekle mümkün olabilir.²⁶¹ Öte yandan İzzetbegoviç'e göre siyasal parti olmaksızın insanlara demokratik yollardan ulaşamaz.²⁶²

Düşünürümüz, Boşnaklar'ın temsil gücüne kavuşması için kurduğu Demokratik Eylem Partisi (SDA)'nin kuruluş sürecini ‘*Tarihe ‘Tanıklığım’* isimli eserinde anlatmıştır. 1990'da komünizmin çözülme sürecine girmesi ile Yugoslavya'da ve dünya çapında yeni siyasi gelişmeler ortaya çıkmıştır. İzzetbegoviç, ortaya çıkan demokratik ortam ile birlikte siyasal bir parti kurmak için harekete geçmiştir. O ve arkadaşlarının çalışmaları ile ilkeleri belirlenen SDA, kurulduktan bir yıl sonra Kasım 1990'da seçimlerden zaferle çıkmıştır.²⁶³ Düşünürümüz, SDA'nın başarısını şu şekilde değerlendirmiştir: “*Parti ilk olarak Yugoslavya çapında Müslüman nüfusun bulunduğu her yerde, daha sonra da yurtdışında kuruldu: Avrupa'da, Amerika'da ve Avustralya'da. Bir anlamda, dünya üzerindeki tüm Boşnak Müslümanların hareketi haline geldi.*”²⁶⁴ Öte yandan bu

²⁵⁹ Turan, **Ön. Ver.**, s.261.

²⁶⁰ Kapani, **Ön. Ver.**, s.160.

²⁶¹ **Aynı.** s.159-160.

²⁶² İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.60.

²⁶³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.71-74.

²⁶⁴ **Aynı.** s.75.

başarıda Boşnakların yıllar boyu ulusal bir kimlik olarak tanınmamalarının ve yaşadıkları baskıların etkisi olduğu söylenebilir.

İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'te her zaman çok partili bir siyasal hayatın oluşmasını istemiştir. Öyle ki o ve SDA, tek parti tekeli ve parti devleti karşıtı bir düşünceye sahip olmuşlardır. İzzetbegoviç, tek parti yönetimlerinin güçleri ile ilişkili olarak, karar alırken toplumun farklı kesimlerine danışmadan hareket etmelerini eleştirmiştir. Onun siyaset anlayışında Kur'an'da yer alan şura ve müşavere kavramlarından hareketle danışma kavramı ön plandadır.

Öte yandan SDA, 'Kırklar Açıklaması' ile yönetimlerinin şu ilkelere bağlı olacağını beyan etmiştir: Demokratik mücadele, serbest seçimler, gizli oy, demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet, uluslararası hukuk belgelerine bağlılık, çok partili hayat, yargı bağımsızlığı, yasa denetimi, dini özgürlükler, ekonomik reform, parasız ilk ve orta eğitim, ailenin korunması, kanunların düzeltilmesi ve çevrenin korunması.²⁶⁵ Bu ilkeler, İzzetbegoviç'in siyaset felsefesini anlamak açısından önemli bir kaynaktır. Öyle ki, SDA'nın demokrasiyi temel düşünce olarak kabul etmesi, özgür birey olarak insanı merkeze alması; din, ırk, dil, cinsiyet, statü ve siyasi görüş farkını dikkate almadan insanlar arasında eşitliği benimsemesi vb. İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında da karşılığı olan ilkelere²⁶⁶

2.7. Aliya İzzetbegoviç'in Seçim Anlayışı

İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'i demokrasi ile yönetebilmenin bir aracı olarak gördüğü seçimlerin, serbest seçim ve gizli oy ilkeleri ile yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. Düşünürümüz ve SDA, seçimler konusunda şu ilkeyi kabul etmişlerdir: *"Ülke, halkın tüm tabaka ve sektörlerinden, genel, serbest seçimlerde, gizli oyla, doğrudan seçilmiş ve temsili heyetler içinde toplanmış temsilcileri tarafından yönetilmelidir. Federal Parlamento'nun eşit haklara sahip iki meclisten oluşması gerektiğine inanıyoruz: bir vatandaşlar konseyi ve bir halk konseyi. Kararlar, ilke olarak, birincisinde oy çokluğu ile ikincisinde ise oybirliği ile alınacaktır."*²⁶⁷

²⁶⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.75-82.

²⁶⁶ **Ayn.** s.75-76.

²⁶⁷ **Ayn.** s.77.

Düşünürümüz, seçimlerin önemi konusunda İslam Tarih'inin Dört Halife dönemindeki cumhuriyetçi yönetimini örnek göstermiştir. İzzetbegoviç, o dönemdeki cumhuriyetçi yönetimin, devlet başkanı seçimi, devlet başkanının millete karşı sorumluluğu ve toplumsal sorunları ortaklaşa çözüme sorumluluğu şeklinde gerçekleştiğini ve bunun örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir. Düşünürümüz, İslam'ın mülkiyet konusu dışında, babadan oğla geçen sistemlere ya da mutlak önceliğe sahip yönetimlere karşı olduğuna inanmıştır.²⁶⁸

İzzetbegoviç'in kendisi de seçim ile göreve gelmiştir. O, Bosna-Hersek'teki 1990 ve 1996 yılındaki seçimlerin sonrasında iki kez Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Düşünürümüz, kendisini sadece Boşnakların değil, parti programlarını destekleyen herkesin temsilcisi olarak görmüştür.

2.8. Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı

Adalet kavramı, hak ve hukuk gibi kavramlarla ilişkili bir kavramdır. Yunan filozoflarından Platon, '*Devlet*' isimli eserinde ilk defa sistematik olarak adalet kavramını ele almıştır.²⁶⁹ O, adalet kavramını, diğer insanlara hakkaniyetli davranmak ve herkese hak ettiğini vermek şeklinde bir erdem olarak tanımlamıştır.²⁷⁰ Türk felsefecilerinden Akarsu, adalet kavramını şöyle ifade etmiştir: "*Doğrunun, hakkın korunması; doğru olmanın özbelirtisi.*"²⁷¹ Çeçen'e göre, adalet duygusunun karşısında adaletsizlik duygusu yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında adalet kavramı, adaletsizlik duygusunu ortaya çıkaran nedenleri ortadan kaldırmak olarak yorumlanmıştır.²⁷²

Öte yandan İzzetbegoviç, adalet kavramını ispata ihtiyaç duymayan az sayıdaki şeyden biri olarak tanımlamıştır. Ona göre, "*Adalet ve hakkaniyete olan ihtiyacı ispatlamak, kalbi olanlar için abes bir durumken; kalbi olmayanlar içinse anlamsız bir eylemdir.*"²⁷³ İzzetbegoviç, haksızlığın ancak adaletle tedavi edilebileceğini düşünmüştür. Düşünürümüze göre haksızlıkların adalet ile

²⁶⁸ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.61.

²⁶⁹ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.9-10.

²⁷⁰ Cevizci, 2014, **Ön. Ver.**, s.139.

²⁷¹ Akarsu, **Ön. Ver.**, s.17.

²⁷² Anıl Çeçen, **Adalet Kavramı**, (İkinci basım. İstanbul: Gündoğan Yayınları, Ekim 1993), s. 22-23.

²⁷³ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.20-21.

düzeltilmesinin araçlarından biri cezalar olabilir. Ancak İzzetbegoviç'e göre ceza bir araç olsa da haksızlığın üstesinden gelmenin doğru yolu affetmekten geçmektedir. İzzetbegoviç, Kur'an'ın adaleti öğretmesine ve affi tavsiye etmesine dikkati çekerek, bu tavsiyenin Müslümanların yaşantısında önemli bir yol gösterici olduğunu ifade etmiştir. Düşünürümüz, İslam'ın tavsiyesi dışında, affetmeye olan gerekliliğin adalet denilen şeyin gerçekten adil olup olmadığını bilemeyeceğimizden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ona göre, adalet sanılan şey insanlar tarafından uygulanan yeni bir haksızlığın adı olabilir. Ve bu süreç devamlı yeni haksız durumlar ortaya çıkarabilir.²⁷⁴

İzzetbegoviç, iktidarların insanları zamanla bozup, değiştirdiğini vurgulamıştır. Ona göre, yöneticiler bu bozucu etkiye karşı ancak Allah'a güçlü bir iman ve sağlam bir ahlakî duruş ile direniş gösterilebilirler. İzzetbegoviç, İslam tarihi boyunca iktidarın yıpratıcılığına karşı direnebilen en önemli kişilerin Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki, onların döneminde yönetimde 'hak ve adalet' kavramları öne çıkmıştır. İzzetbegoviç'e göre, Allah'tan korkmak, yöneticilerin despotik uygulamalarına karşı önleyici bir duygu durumudur. Ancak hak ve adalet duygusu olan yöneticilerin iktidarında, herkes için adil bir yaşam ortamı sunulabilir.²⁷⁵

İzzetbegoviç'in amaçladığı İslam nizamının oluşturulması için verilen mücadelede suç işlemek ve ahlaktan uzaklaşmak dışında her yol mübah kabul edilmiştir. Düşünürümüz, '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserinde şunu ifade etmiştir: "*Hedef, vasıtayı aklamaz.*" O, bu anlayışı ile faydacı siyaset felsefelerinin, amaca varmak için her yolu mübah gören yaklaşımlarına karşı çıkmıştır. Ona göre, İslam toplumu, adalete ve ahlaka olan bağlılığını bütün eylemlerinde göstermek suretiyle amaçlarına ulaşmalıdır. Düşünürümüz, Kur'an'ın Müslümanlara, düşmanlara karşı bile adil ve bağışlayıcı olmayı emrettiğine inanmasından dolayı, dosta ve düşmana karşı adaletli duruşundan taviz vermemeye çalışmıştır.²⁷⁶ O, bu anlayışın bir sonucu olarak, Bosna Savaşı'nda, halkına ve askerlerine zalimlere adalaetten başka bir

²⁷⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.22-23.

²⁷⁵ Akın, **Ön. Ver.**, s.101-102.

²⁷⁶ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.77.

borçları olmadığını hatırlatmıştır. Düşünürümüz, *'Tarihe Tanıklığım'* isimli eserinde, adalet ile ilgili düşüncesini şöyle ifade etmiştir: *"Benim en çok hatırımda kalan iki olay var. İlki 1993'ün ortalarında olmuştur. Olovo yakınlarında imkânsızlıkları ve cesaretiyle tanıdığımız bir birlikle görüşme yapmıştık. Klasik konuşmalardan sonra bir asker öne doğru çıkıp bana şöyle bir soru sordu: Başkanım, barış gelince hiç adaletsizlik olacak mı? Soruya şaşırılmışım, ama yine de şöyle cevap verdim: Evet maalesef adaletsizlik olacak, sizin de ona karşı tıpkı şimdi düşmana karşı savaştığımız gibi savaşmanız gerekecek."*²⁷⁷ İzzetbegoviç, unutamadığını belirttiği ikinci olay ise bir cephe ziyareti sırasında yaşanmıştır. 1994 yılı sonbaharında, yağmurlu bir günde siperleri ziyaret eden İzzetbegoviç, zorlu geçen bu ziyaretten sonra çamur içinde oradan ayrılmıştır. Askerleri geride bırakarak, sıcak bir yerde yemek yediğini anlatan İzzetbegoviç, bu tablo karşısında adalet, adaletsizlik ve liyakat gibi konular üzerine sorgulamalar yaptığını ifade etmiştir.²⁷⁸

Öte yandan, bireysel ve toplumsal hayattaki en önemli ilkelerden birisi olan adalet kavramı, İzzetbegoviç'e göre, hoşgörü ile bir arada bulunan bir kavramdır. O kendi hoşgörüsünün İslam'dan kaynaklandığını ifade ederken, hoşgörüyü, doğal olarak her insanda bulunan bir özellik değil ancak kültür yoluyla kazanılan bir duruş olarak tanımlamıştır. Düşünürümüz ayrıca hoşgörü ile zaaf arasındaki ince çizgiye dikkat etmek gerektiğini belirtmiştir. Düşünürümüz bu konuda düşmanlarını kastederek olarak şunları ifade etmiştir: *"Onları dilersem, bana yaptıklarından dolayı affedebilirim ancak kadın ve çocuklarımıza yaptıklarını asla affetmeyeceğiz."*²⁷⁹ İzzetbegoviç'in adalet ve affetmenin erdemine inanan bir kişi olmasına rağmen düşmanlarını affetmeyi düşünmemesinin nedenleri, 1992-1995 yılları arasındaki Bosna Savaşı'nda ortaya çıkan tablodan kaynaklanmıştır. Karaarslan'a göre, özellikle Müslümanlar açısından olumsuz sonuçlar doğuran ve Avrupa'nın ortasında yaşanan bu savaş, yüz binlerce insanın ölümüne, binlerce

²⁷⁷ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.560.

²⁷⁸ **Ayn.** s.560.

²⁷⁹ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.147.

kadının tecavüzüne, milyonlarca insanın göçüne ve Boşnak halkın soykırımına neden olmuştur.²⁸⁰

Öte yandan İzzetbegoviç, Bosna Savaşı sırasında gerçekleştirdiği, BM Genel Kurulu'ndaki 07.10.1993 tarihli konuşmasında, Bosna-Hersek halkının ya adil savunma savaşı ya da adaletsiz barış seçimi ile karşı karşıya bırakıldığını vurgulamıştır. Ona göre her iki durumda da Bosna halkı zarar görecektir. Öyle ki, savaş devam ederse binlerce insan ölecek ve acılar dinmeyecektir. Adaletsiz barış durumunda ise etnik bölünme sebebi ile Boşnaklar ırkçılık sorunu yaşayacaklardır.²⁸¹

Bununla birlikte Bosna Savaşı devam ederken, tarafların adil bulmadığı pek çok barış planı gündeme gelmiştir. Bu planların hepsi çeşitli sebepler yüzünden başarısız olmuştur. ABD tarafından şartları oluşturulan 1995 tarihli Dayton Antlaşması ise Bosna Savaşı'nı bitiren antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Kararlan'a göre, antlaşmanın şartları, Bosna-Hersek için hayal kırıklığı olsa da, savaşı sonlandırması açısından olumlu bir gelişme olmuştur.²⁸²

İzzetbegoviç, Dayton Antlaşma ile ilgili duygularını şöyle ifade etmiştir: *“Uzun hayatımda çok çeşitli işler yaptım. Mahkûm olarak taş kurdum, ölü taşıdım, ağaç kestim ve daha sonra özgür biri iken inşaat alanında çalıştım, avukatlık yaptım, makaleler yazdım. Yine de en zor işim müzakerecilikti. Müzakere etmek karar vermektir ve karar vermede şanssız bir insan için çok zor bir iştir. Benim sorunum ne tatmin edici bir barışı elde edebilmek, ne de tatmin edici bir savaşı yürütebilmektir. Şantaj altında yapılan müzakereler Bosna'nın üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu. Saldırıya uğrayan, yok edilen ve silahsız kişiler, büyük ıstıraplar çekmişti ve önerilen barış sadece ilkelerime değil, adalete de uygun değildi. Böyle bir barışı kabul edemezdim; savaşın devam etmesi mesajını taşıyarak ülkeme dönmek de zordu. İkiğim büyükü. Kendimi çarpmıha gerilmiş gibi hissettim.”*²⁸³ Öte yandan Akın'a göre, Dayton Antlaşması'nın adil bir barış metni olmadığı Bosna Savaşı ile ilgilenen pek çok kişinin dile getirdiği bir gerçektir. Antlaşma, fiilî savaşı ortadan

²⁸⁰ Akın ve Kararlan, **Ön. Ver.**, s.41.

²⁸¹ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.92.

²⁸² Akın ve Kararlan, **Ön. Ver.**, s.41.

²⁸³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.315-316.

kaldırmak dışında hiçbir olumlu sonuç doğurmamıştır. Ayrıca, Bosna-Hersek'in karmaşık bir siyasi yapılanma içinde yönetilmesine neden olmuştur. Zaten İzzetbegoviç de Dayton Antlaşması'nın savaşı sonlandırsa dahi, adil bir antlaşma olmadığını sürekli belirtmiştir.²⁸⁴

Düşünürümüz, hayatı boyunca adalet düşüncesi ile hareket etmeye çalışmıştır. Adalet ilkesini dine dayandıran İzzetbegoviç, Bosna'da eşitlik ve adalet üzerine temellendirilmiş, Boşnakların, Sırpaları, Hırvatların ve diğer tüm Bosna halklarının barış içinde yaşayabileceği bir düzen kurmak istemiştir.

2.9. Aliya İzzetbegoviç'in Eşitlik Anlayışı

Eşitlik kavramı özellikle siyaset ile ilgili bir kavram olarak çağlar boyu tartışılmıştır. Siyaset Felsefesi Sözlüğü'nün '*eşitlik*' maddesinde, insanların birbiriyle aynı insan doğasına sahip olmaları sebebi ile ahlaki ve toplumsal bir ideal olarak aynı konum ve değerde olmaları, açıklaması yer almaktadır.²⁸⁵

İzzetbegoviç, hem genel olarak yaşam felsefesinde hem de özelde siyaset felsefesinde eşitlik kavramına çok önem vermiştir. O, '*Doğu Batı Arasında İslam*' isimli eserinde, insanların eşitliğinin ve kardeşliğinin ancak insanları Allah'ın yaratması durumunda mümkün olabileceğini belirtmiştir. Öte yandan İzzetbegoviç'e göre insanların bu eşitliği ancak manevî bir eşitlik olabilir. Çünkü insanlar fiziki veya entelektüel yönden birbirlerinden farklıdırlar ve eşit değildirler. Ona göre eşitlik, insanın şahsiyet olarak değerinden kaynaklanmaktadır. Düşünürümüz bu konuda şunu ifade etmiştir: "*İnsanın ruhî tarafını tanımazsanız, insanların eşitliğinin dayandığı yegâne esası kaybedersiniz.*"²⁸⁶ Bununla birlikte ona göre, insanların ruhî tarafı bilimsel olarak ölçülemez. İnsanın maddi dünyasının objektif yollarla ölçülmesi ise ancak insanların eşitsizliğini ortaya koyulabilir. Düşünürümüze göre eşitliği sağlayan asıl ilke olan şahsiyet veya ruh, her tür ölçüme kapalı bir alandır.²⁸⁷

İzzetbegoviç'e göre, semavî dinlerin ortak noktası, insanların tek bir Yaratıcı tarafından yaratılmış, birbirleriyle mutlak bir eşitlik içinde olan varlıklar oldukları

²⁸⁴ Akın, **Ön. Ver.**, s.31-32.

²⁸⁵ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.144.

²⁸⁶ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.78.

²⁸⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.79.

mesajı vermeleridir. Düşünürümüz, sadece dinlerin insanları eşit varlıklar olarak gördüğünü belirtmiştir. Çünkü ona göre, bilim ve siyaset gibi pek çok kurum insanların eşitsizliğine vurgu yapmıştır.²⁸⁸ İzzetbegoviç, dinlerin insanları eşit değerde gördüğüne bir delil olarak, mabetlere giden insanların farklılığını göstermiştir. Öyle ki, fakir-zengin, hasta-sağlıklı, suçlu-suçsuz vb. sıfatlarla anılabilecek pek çok insan, ibadet için mabetlere gitmektedir. Düşünürümüze göre bunun nedeni, maddi dünyada türlü eşitsizliklerle karşı karşıya kalan insanların, kendilerini diğer insanlarla eşit olarak gördüğüne inandıkları dinin çatısına sığınmalarındır.²⁸⁹

İzzetbegoviç, Allah'ın birliği ve insanların eşitliği bilgisinin, Kur'an'da açık bir şekilde bildirildiği kanaatinde olmuştur. Öte yandan İzzetbegoviç, İslam dininin insana yaklaşımı ile Hıristiyanların bazı uygulamalarını karşılaştırmıştır. Ona göre, Hıristiyan inancı sevgi üzerine yoğunlaşmasına rağmen, Amerikan Hıristiyanlığı uzun bir dönem ırkçı bir tutum sergilemiştir. 20. yüzyılın ortalarında bazı kiliselerde görülen '*Sadece beyazlar içindir!*' şeklindeki yazılar ve zencilere yönelik olumsuz tutumlar, ona göre insan eşitliğini göz ardı eden örneklerdir.²⁹⁰ Bununla birlikte, İzzetbegoviç halkların ırkçılığa olan tutumunun devlet politikalarını nasıl etkilediğini şöyle ifade etmiştir: "*Halkın insanların eşitliğine inanması ile derin ırkçı önyargılara sahip olması başka başka hallerdir. İkinci durumda eşitliğe saygı gösteren bir anayasa güçlüğüle sindirilecektir ve hayata geçirilme şansı çok az olacaktır*".²⁹¹ İzzetbegoviç'in bu ifadesinden halkın gerçeklerine uygun bir yasanın halkta bir karşılığı olabileceğini anlıyoruz. Düşünürümüz bu konuda İslam toplumu ve yasalar konusunda da benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.

İzzetbegoviç, '*İslam Deklarasyonu*' isimli eserinde, İslam dininin insanları toplumsal sınıflar veya başka dış ölçütlerle ayırmaya karşı olduğunu belirtmiştir. Çünkü dinî ve ahlaki bir hareket olan İslam düşüncesine göre, ahlaki ölçütlerin dışında kalan hiçbir sınıflandırma kabul edilemez. Şayet insanlar sınıflandırılacaksa

²⁸⁸ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.79-80.

²⁸⁹ **Aynı.** s.80.

²⁹⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.86.

²⁹¹ **Aynı.** s.80.

bunun, onların özüne manevi ve etik değerlerine dayanması gerekir.²⁹² Düşünürümüz ayrıca İslam'ın ümmet anlayışını değerlendirmiştir. Ona göre ümmet anlayışı, toplumsal, dinî, kültürel ve siyasî bir birlik içerisinde tüm Müslümanları birleştirme isteğidir. İzzetbegoviç'e göre bu anlayış bir tür milliyetçilik değildir hatta toplumlar için milliyetçilik üstü bir duruştur. Ümmet anlayışında, insanları ayıran tarikat, mezhep, siyasi görüş, zenginlik, sınıf gibi her tür ayırıcı topluluk ortadan kalkmaktadır çünkü bunların hepsi birlik prensibine aykırıdır.²⁹³ Düşünürümüz, insanların eşitlik konusundaki samimi arzusunun hac görevinde kendini gösterdiğini belirtmiştir. O, bu konuda şunları ifade etmiştir: *“Eşitlik asla tamamen gerçekleştirilemeyecektir, fakat daima insanoğlunun daha iyi bir dünya rüyasının parçası olarak kalacaktır. Hac, bir tür ütopyadır, âlemşümul bir kardeşlik ve eşitlik anıdır.”*²⁹⁴ İzzetbegoviç, kardeşlik hukuku ile bağlı olan Müslümanların, eşitlikçi bir düzen için İslam'ı rehber almasını istemiştir.

İzzetbegoviç'in, kadın-erkek eşitliği konusunda da tespitleri mevcuttur. O, İslam'da aynı ve eşit değerde insan ve şahıs olarak; etik, ahlaki ve insani sorumlulukların yüklenicisi olması bakımından kadın-erkek eşitliğinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Öte yandan kadın ve erkeğin varoluşundan gelen farklılıkları sebebiyle sosyal hayattaki rolleri değişebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslami olarak kadın ve erkeğin eşitliği söz konusu değildir. İzzetbegoviç'e göre bu durum erkeğin ya da kadının üstünlüğü anlamına gelmemektedir. Aksine o, kadın ve erkeğin birbirini tamamlayıcı bir tabiatta yaratıldığını belirtmektedir.²⁹⁵

Eşitlik tartışmalarında özel mülkiyet konusu önemli bir başlıktır. Düşünürümüz bu konuyu dinî bir bakış açısı ile ele almıştır. O, Kur'an'ın özel mülkiyeti reddetmediğine inanmıştır. Ancak İzzetbegoviç'e göre İslam dini, özel mülkiyeti kabul etse de, büyük toplumsal zenginliklerin, özellikle doğal kaynakların topluma ait olmasını ve toplumun tüm bireylere katkı sağlamasını emrederek toplum

²⁹² İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.51.

²⁹³ **Ayn.** s.55.

²⁹⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.178.

²⁹⁵ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.208-209.

yararını öne çıkarmıştır.²⁹⁶ İzzetbegoviç, İslam dininden hareketle, toplumsal bölünmelere yol açan her tür adaletsizliğin sonlandırılmasını tavsiye etmiştir. O, *‘İslam Deklarasyonu’* isimli eserinde, Müslüman toplumların gösteriş ve israfa son vermesini gerektiğini vurgulamıştır. Öyle ki İzzetbegoviç’e göre, Müslüman toplumlar İslam nizamının gerektirdiği şekilde davranmazlarsa, büyük bir varlık savaşı vereceklerdir.²⁹⁷

İzzetbegoviç, SDA’nın kuruluş açıklamasında, ekonomideki ve mülkiyet hakkındaki yapısal değişimlerin, kişilerin kazanılmış haklarını tehlikeye düşürmeyecek şekilde düzenleneceğini belirtmiştir. Bununla birlikte refah devletini koruyacak her tür düzenlemenin yanında, ücretsiz sağlık hizmeti, işsizlere, yaşlılara ve hastalara asgari geçim standardı, parasız ilk ve orta öğretim gibi tedbirler, İzzetbegoviç ve SDA’nın, Bosna-Hersek halkının eşit ve adil bir yaşam sürmesi için kabul ettikleri ilkelerdir.²⁹⁸

İzzetbegoviç, SDA’nın kuruluş ilkelerinde demokrasiden yana olduklarını belirtirken; demokrasi anlayışlarının sadece yasaların egemenliğini değil, halk idaresini de kapsadığını vurgulamıştır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek’in nasıl yönetileceği ile ilgili şunları ifade etmiştir: *“Yasalar, özgür bir birey olarak insanı merkeze alan; din, ulus, ırk, dil, cinsiyet ya da toplumsal statü veya siyasî kanaat farkı gözetmeksizin halkın ve vatandaşların eşitliğini, özgürlüğünü ve haklarını kayıtsız şartsız olarak tanıyan yasalardır.”*²⁹⁹ SDA, eşitlik ilkesinin uluslararası bağlayıcılığına kaynaklık eden İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Sivil ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi başta olmak üzere insan hakları ile ilgili sözleşmelere bağlı kalarak, uygulamalarını bu sözleşmelere uygun olarak yürüteceğini vaat etmiştir.

Öte yandan, 1994 yılı sonbaharında, Bosna Savaşı’nın sürdüğü bir dönemde, Papa II. Jean Paul’ün Saraybosna ziyareti gündeme gelmiştir. İzzetbegoviç, Papa II. Jean Paul’ü karşılama konuşması için hazırladığı metinde şunları ifade etmiştir: *“Eşit*

²⁹⁶ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.57.

²⁹⁷ **Aynı.** s.58.

²⁹⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.80-81.

²⁹⁹ **Aynı.** s.76.

olmayan bir var olma mücadelesine zorlandık ve kaderden kaçamadık. Yaşama ve özgürlük hakkının korumak için kanlı bir bedel ödedik. Sırp saldırganın, var olduğundan beri halkımıza ait olan toprağı gasp etme hevesi yüzünden 200 binden fazla masum insan katledildi ve bir milyonu aşkın kişi evlerinden sürüldü.”³⁰⁰ İzzetbegoviç, Papa'nın Saraybosna ziyaretini çok önemsemiştir. Çünkü ona göre, Bosna konusunda tepkisini yitiren pek çok insan bir yana, Papa henüz ahlaki değerlerini yitirmemiş, adaletli biridir.³⁰¹ Öte yandan Papa'nın Saraybosna ziyareti, Birleşmiş Milletler yetkililerinin güvenliği garanti etmemesi üzerine gerçekleşmemiştir.³⁰² Hıristiyan dünya için çok önemli olan Papa'nın Bosna ziyareti ile eşitlik, özgürlük ve barış talebini dünyaya duyurmak isteyen İzzetbegoviç, bu olaydan sonra hayal kırıklığı yaşadığını ifade etmiştir.

Düşünürümüz, eşitlik ilkesinin göz ardı edilmediği Bosna-Hersek için mücadele etmiştir. Savaş koşullarının eşitlik ve adaletten uzak ortamında, dünyayı bu haksızlık karşısında ayaklandırmak ve Bosna-Hersek halkının yaşadığı dramı sonlandırmak istemiştir. İzzetbegoviç, 5 Aralık 1994'te Budapeşte'deki AGİT Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında şunları ifade etmiştir: *“Bizim Bosna'da yaptığımız şey, en koyu ulusalcılığa ve ırkçılığa karşı demokrasinin verdiği mücadeledir. Rakiplerimiz yalnızca bir dini, kendi dinlerini ve yalnızca bir siyasi partiyi, kendi siyasi partilerini kabul ediyorlar. Onlara göre Sırp olmayan her şeyin imha edilmesi gerekiyor. Mezarlarımız dahi yerle bir ediliyor.”³⁰³ Diğer taraftan Bosna Savaşı'nı sonlandıran Dayton Antlaşması, İzzetbegoviç'in istediği şekilde eşitlikçi hükümler içermese de, onun deyişle kötünün iyisi denilen bir sonuç ortaya çıkarmıştır. İzzetbegoviç, kendi cumhurbaşkanlığı döneminde, halkının eşit koşullarda yaşaması için azami çabayı gösterdiğini; bazı haksız uygulamalar karşısında kendisine eleştiri eleştirerek dürüst bir siyaset ortaya koymaya çalıştığını ifade etmiştir.*

³⁰⁰ İzzetbegoviç, 2017ç, **Ön. Ver.**, s.136.

³⁰¹ **Ayn.** s.139.

³⁰² **Ayn.** s.135.

³⁰³ **Ayn.** s.192.

2.10. Aliya İzzetbegoviç'in Özgürlük ve Direniş Anlayışı

Özgürlük kavramı, 'Özgürlük nedir?', 'İnsan özgür müdür?', 'Özgürlüğün sınırı var mıdır?' şeklindeki pek çok soru ile felsefenin konusu olmuştur. Siyaset felsefesi açısından anayasa düşüncesi ve kanun hâkimiyeti ilkelerine kaynaklık eden özgürlük kavramı, Siyaset Felsefesi Sözlüğü'nde genel bir tanımla şöyle ifade edilmiştir: "Özgürlük, kişinin kendi iradesi sonucunda gerçekleştirmek istediği eylemlerden dolayı kendi dışındaki diğer insanların tehdit veya kısıtlamalarına maruz kalmamasıdır."³⁰⁴ Her ne kadar özgürlük mutlak bir serbestlik hali olarak algılsa da modern dünyada insanlar birlikte yaşayabilmenin bir gerekliliği olarak yasa ile sınırı çizilmiş bir özgürlük yaşamaktadırlar.

İzzetbegoviç, özgürlük kavramını özellikle ahlak ve siyaset felsefesi yönünden ele almıştır. O, özgürlüğün niteliğini şöyle ifade etmiştir: "Özgürlüğün üstünlüklerinin bizzat özgürlük dışında bir şeyle ispatlanması gerekmez. O, kendi kendisinin teminatıdır."³⁰⁵ Özgürlük kavramının anlamının ancak Allah'ın varlığına imanla tamamlanabileceğini düşünen İzzetbegoviç, kişinin özgürlüğü ile Allah'ın varlığı arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Allah'ın iradesine teslimiyet, insan iradelerinde bağımsızlık demektir ve Allah'a itaat, insana itaati men etmektedir. İzzetbegoviç için kişinin özgür varoluşu, bu varoluşunda Allah'ı bulması, onu tecrübe etmesi, amacını bu doğrultuda inşa etmesi ve o uğurda hayatını tamamlaması, insana şahsiyetli bir varlık niteliği kazandırmaktadır.³⁰⁶

İzzetbegoviç, 'İslam Deklarasyonu' isimli eserinde dile getirdiği düşünceleri nedeniyle yargılandığı Saraybosna Davası'nda özgürlük ile ilgili şunu ifade etmiştir: "Yugoslavya'yı seviyorum ama onun yönetimini değil... Bütün sevgimi özgürlüğe veriyorum ve geriye yetkililer için bir şey kalmıyor."³⁰⁷ İzzetbegoviç, bu davada kendisinin ve arkadaşlarının yasaları çiğnedikleri için değil, siyasal iktidarın yazılı olmayan yasalarını ihlal ettikleri gerekçesiyle yargılandıklarını vurgulayarak,

³⁰⁴ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.336.

³⁰⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.3.

³⁰⁶ Muhammet Enes Kala, "İzzetbegoviç ve Sartre'da Tek Kavram İki Pergel: İki Farklı Özgürlük Tasavvuru", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl: 20 Sayı: 229 Özel Sayı: 31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, (Ocak 2016), s. 393-399.

³⁰⁷ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.49.

konuşmasına şöyle devam etmiştir: *“Bu itibarla beyan ederim ki: Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı, dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.”*³⁰⁸ Bu ifade ile İzzetbegoviç’in, inancı ve özgürlük anlayışı gereği davasından geri adım atmaya razı olarak komünist rejimin kendisine vereceği cezaları göze aldığını görüyoruz.

Düşünürümüz, kırk yılı aşkın bir süre komünist rejim ile yönetilen Yugoslavya’da, Müslümanların dinî duygularının çeşitli politikalar ve davalarla sistematik olarak bastırılmak istendiğine tanık olmuş bir kişidir. Ancak o, söz konusu baskının diğer komünist ülkeler kadar aşırı olmadığını da belirtmiştir. İzzetbegoviç, yaşadıkları özgürlük ortamını denetimli özgürlük olarak tanımlamıştır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek’te yapılan tüm baskılara rağmen özellikle Müslüman halkın inancında bir eksilme olmadığını inanmıştır. Ona göre Müslüman halkın bu inancının gücü, sonraki süreçte Bosna direnişinde kendini göstermiştir.³⁰⁹

Düşünürümüz, Saraybosna Davası’ndan sonraki ikinci hapisane döneminde, *‘Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar’* eserini kaleme almıştır. O, 1984 yılında yazmaya başladığı bu eserin önsözünde şunları söylemiştir: *“Okuyucunun göz atacağı (ve belki de okuyacağı) şey benim özgürlüğe kaçışımdır. Maalesef bu gerçek bir kaçış değildi. Oysa ben öyle olmasını isterdim. Bu zihni ve fikri kaçış, yüksek duvarları ve demir parmaklıklarıyla Foça Hapishanesi’nden mümkün olan tek kaçış şekliydi. Eğer yapabilseydim, gerçek ve maddi kaçışa öncelik tanırdım.”*³¹⁰ Öte yandan İzzetbegoviç’in özgürlüğünden mahrum olduğu yıllar, aynı zamanda onun entelektüel birikimini artırmaya devam ettiği yıllar olmuştur. Düşünürümüz bu dönemde yüzlerce kitap okuyarak düşünce dünyasını zenginleştirmiştir.

³⁰⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.49-50.

³⁰⁹ **Ayn.** s.72-73.

³¹⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, XIII.

İzzetbegoviç, *‘Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar’* eserini yazdığı sırada hapiste olmasına rağmen, çocuklarından gelen yaklaşık bin beş yüz mektubu okurken kendisini hem özgür bir insan hem de Allah’ın dünyadaki tüm hazineleri kendisine bahsettiği biri olarak hissettiğini ifade etmiştir.³¹¹ Erkilet’e göre, İzzetbegoviç’in buradaki özgürlük anlayışı, dış dünyadan bağımsız, ancak sevgiyle elde edilebilen içsel bir özgür olma hali olarak yorumlanmıştır.³¹²

Bununla birlikte, İzzetbegoviç’in *‘Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar’* isimli eseri, hayat, özgürlük, adalet, din, varoluş gibi kavramlar üzerinden yapılmış felsefi sorgulamaların yanı sıra, insanlık tarihi üzerine bir değerlendirmedir. Bu eserinde İzzetbegoviç özgürlüğün niteliğini şöyle ifade etmiştir: *“Sadece özgürlük, sık kullanmakla eskimez.”*³¹³ İzzetbegoviç bu ifade ile özgürlüğün, değişen ahlaki değerlere rağmen sabit bir değer olarak kaldığına dikkat çekmiştir.

Düşünürümüz, özgürlük ve ahlaki bir arada değerlendirmiştir. Çünkü ona göre özgürlük, her tür ahlakın ön şartıdır³¹⁴ve özgürlüğün reddi ile ahlak da reddedilmektedir. İzzetbegoviç bu konuda *‘Doğu Batı Arasında İslam’* isimli eserinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Fizik için mekân veya miktar ne ise ahlak için de hürriyet odur. Akıl, mekân ve miktarı idrak eder ama hürriyeti edemez. Akıl ile her hakiki ahlak arasındaki ayrılış burada başlar.”*³¹⁵ İzzetbegoviç’in ahlakın kaynağı olarak akli değil dini kabul ettiğini ahlak konusunda belirtmiştik. Bu açıklamaya göre ahlakın özgürlükle ilişkili olması ise özgürlüğün de din ile ilgili bir kavram olduğu sonucuna bizi götürebilir. Keza İzzetbegoviç gerçek özgürlüğün ancak Allah’ın varlığına iman halinde mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Düşünürümüz, Kant’ın ahlak yasasını özgürlük konusunda dinî bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Ona göre, bir eylemin özgürlük alanında kabul edilmesi için ahlak yasası gerekir. Bu yasa zorunludur, evrensel ve mutlaktır. İzzetbegoviç’e göre böyle bir niteliğe sahip ahlak yasasını insan ortaya koymuş olamaz. Ona göre, ahlak

³¹¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.XV.

³¹² Alev Erkilet “Özgürleştirici Bir Önder: Aliya” **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.113.

³¹³ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.35.

³¹⁴ **Ayn.** s.73.

³¹⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.170-171.

yasasının koyucusu Allah'tır. Düşünürümüz, insanların Allah'ın emirlerine uyarak özgürlük olabileceklerine inanmıştır. Kala'ya göre, özgürlüğün imkânı İzzetbegoviç için bizzat aşkın bir varlığın imkânı ile mümkün hale gelmektedir.³¹⁶

Düşünürümüz, bir yaşam felsefesi olarak savunduğu İslam nizamının ancak bağımsız ve özgür bir ortamda ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Öte yandan İslam olmadan gerçek özgürlük ve bağımsızlığın olamayacağını vurgulayan İzzetbegoviç'in bu anlatımı çift anlamlı bir görünüm sergilemiştir. Ona göre, manevi ve ideolojik özgürlük kazanabilmek için bir milletin belli bir bilinç düzeyine ulaşması gerekmektedir.³¹⁷ Bu amaçla İzzetbegoviç, 'İslam Deklarasyonu' isimli eserinde Müslüman toplumların İslam fikri ile bilinç kazanarak özgürlüklerine sahip çıkmasını tavsiye etmiştir. Çünkü ona göre, Müslüman toplumların kendi güçlerinin farkına vararak harekete geçmesi özgürlük için ilk adımdır. İzzetbegoviç, 'Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar' isimli eserinde bu konu ile ilişkilendirilebilecek şu cümleleri ifade etmiştir: "Tepeden inme hiçbir özgürlük mümkün ya da gerçek değildir. Özgürlük verilmez, alınır."³¹⁸ Bununla birlikte İzzetbegoviç'e göre, özgürlük ve anarşi, birbiriyle karıştırılmaya müsait iki kavram olduğundan bu ayrıma dikkat etmek gerekmektedir.³¹⁹

Diğer yandan İzzetbegoviç, özgürlük konusunda Fromm'un düşüncelerine atıfta bulunmuştur. Öyle ki Fromm'a göre, özgürlüğü hiçe sayan yönetimler, sadece sosyal ve siyasi kurumlar yüzünden ortaya çıkmamaktadır. Fromm'a göre, bizzat insanın karakteri özgürlük ortamları için ön koşuldur. Fromm, özgürlüğün kendi başına anlaşılabilir veya bir değer olarak gerçekleştirilen bir şey olmaması sebebiyle insanların bir hak din gibi özgürlüğe davet edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin Fromm'a göre, bazı insanlar için özgürlük aşırı bir yük olduğundan özgürlükten kaçarlar. O, bu konuda 1930'lardaki Alman toplumunu hatırlatmıştır. Fromm bu konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Milyonlarca insan, babalarının özgürlük için savaşmaya istekli oldukları kadar kendi özgürlüklerini teslim etmeye"

³¹⁶ Kala, **Ön. Ver.**, s.397-398.

³¹⁷ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.71.

³¹⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.103.

³¹⁹ **Aynı.** s.97.

*istekliydiler.*³²⁰ İzzetbegoviç'in zayıf insanlar olarak adlandırdığı bu tarz insanlar, Fromm'un anlattığı şekilde, otoriter yönetimleri desteklemeye hazırdırlar. İzzetbegoviç, bu insanları, özgürlük ve bağımsızlığın kaynağı olan kendine değer verme hissinden mahrum kişiler olarak görmüştür. Çünkü İzzetbegoviç'e göre, ancak zayıf bir kişilik, özgürlük ve sorumluluktan kaçarak, otoriter bir yönetimi rahatça yaşanabilecek bir sığınak olarak görebilir.³²¹ Düşünürümüz, Ebner-Eschenbach'a atfen, özgürlüğün en büyük düşmanlarının, tiranlar ve bürokratların yanı sıra mutlu köleler olduğunu ifade etmiştir.³²² Öte yandan İzzetbegoviç, buradaki kölelik ifadesinden farklı olarak, bir kurum olarak köleliğin, herhangi bir ahlak standardına uymadığından değil; ekonomik ihtiyaçları karşılayamadığından kaldırıldığını düşünmüştür.³²³

Düşünürümüz, Batı demokrasileri ile komünist rejimlerdeki düşünce özgürlüğünü karşılaştırmıştır. İzzetbegoviç, Batı'da düşünce özgürlüğünün olduğuna inanmış birisidir. Bununla birlikte Batı'da da birtakım dayatılmış düşüncelerin olduğunu ama bu düşüncelerin dahi kişiye özgü bir tarafı olduğuna inanmıştır. Çünkü ona göre, bir kişi kendisine sunulan düşünceyi özümserken, ona kendisinden bir şeyler katmaktadır. İzzetbegoviç, komünist ülkelerde farklı bir düşünceyi ifade etmek yasak olduğundan Batı ile kıyaslanamaz bir durum ortaya çıktığını düşünmüştür. İzzetbegoviç bu konuda şunları ifade etmiştir: "*Demokrasinin ayırt edici özelliği olan çoğulculuk ve düşünme özgürlüğü, bir ferdin yaşayabileceği söz konusu iki farklı hal arasında bir sınır çizer.*" İzzetbegoviç'e göre, televizyon, radyo, basın, parti programları ve iş dünyası yoluyla kişilerin farklı düşüncelerle karşılaşma imkânının olduğu demokratik ülkeler ile kişilerin yalnızca tek bir düşüncenin taraftarlığına maruz bırakıldığı totaliter ülkeleri eşit görmek ikiyüzlü bir davranıştır.³²⁴

³²⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.111.

³²¹ **Aynı.** s.160.

³²² **Aynı.** s.162.

³²³ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.323.

³²⁴ **Aynı.** s.114.

Diğer yandan İzzetbegoviç, özgürlüğün bir türü olan düşünce özgürlüğü konusunda iki zıt örnek vermiştir. İlk örnek, Richelieu'nun: *“Bana en dürüst adamın eliyle yazılmış iki cümle verseniz, onlarda bile onu asacak bir sebep bulurum.”* sözüdür. İkinci örnek ise Voltaire'ın Helvetius'a yazdığı bir mektuptaki sözleridir. Voltaire mektubunda şunları yazmıştır: *“Sayın bayım, sizinle aynı görüşte değilim, görüşünüz bana tiksinti veriyor, fakat onu ifade etme hakkınızı sonuna kadar savunacağım.”*³²⁵ İzzetbegoviç'in düşünce özgürlüğüne inanan bir kişi olarak verdiği bu iki örnek, farklı fikirlerin insanları hangi uygulamalara götüreceği noktasında bir uyarı olarak kabul edilebilir.

Öte yandan özgürlüğün önemli bir türü olan din özgürlükleri konusuna İzzetbegoviç'in partisi SDA'nın kuruluş açıklamasında geniş yer verilmiştir. Partisinin kuruluş ilkelerinde din özgürlüğünü temel bir insan hakkı olarak kabul eden İzzetbegoviç, dinî öğretilerin güçlü bir ahlaki potansiyel taşıdığına inanmıştır. Öyle ki, Yugoslavya'daki tüm dinlere tam hareket özgürlüğü, dini cemaatlere tam özerklik ve bu özerkliğe tam bir saygı, dinî yayınlara erişim hakkı, dinî bayramlarda resmî tatil uygulaması, kamu kurumlarının yemekhanelerinde dinî hassasiyetlerin göz önünde tutulması gibi özgürlükler, SDA'ya yön veren ilkelerden bazılarıdır.³²⁶

Bununla birlikte İzzetbegoviç, kendi yönetimlerinde halka sahte özgürlükler yerine gerçek özgürlükler verileceğini ifade etmiştir.³²⁷ Düşünürümüz, bireyin ve özgürlüğün değerini anlamayan kişilerin, Huxley'in 'Cesur Yeni Dünya' eserini okumalarını önermiştir. O, bu konuda şunları ifade etmiştir: *“Cesur dünyada yanlış olanın ne olduğunu soranlara cevap vermeyin. Onun sorusu sizin her çabanızın beyhude olduğunu ortaya koymaktadır.”*³²⁸ Çünkü İzzetbegoviç'e göre ütopyalardaki kurguyu yadırgamayan insanlar, insan şahsiyetinin ancak ahlak ve özgürlük ile anlamını bulacağı düşüncesinden uzaktırlar.

İzzetbegoviç, sadece düşünsel boyutta özgürlük ve bağımsızlığın değerini savunmak ile kalmayıp Bosna Savaşı'nda inandığı değerler için mücadele eden ve

³²⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.105.

³²⁶ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.79.

³²⁷ **Ayn.** s.81.

³²⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.131-132.

halk direnişini örgütleyen simge bir isim olmuştur. İzzetbegoviç, Bosna'da gerilimlerin başladığı günlerdeki, 19.04.1991 tarihli 'İyi Niyet İnsanları Toplantısı'nda şunları ifade etmiştir: "...Sıcak kalp ve serin kafaya ihtiyacımız var. İyi ile kötüyü ayırt edebilmek için sıcak kalp, hata yapmamak, yanlış düşünülmeden adım atmamak için de serin kafa gerek. Bu sebeple, hüküm vermek için sıcak kalp ve serin kafanız olsun. Şimdi akluma, benzer sıkıntılarla karşı karşıya bulunan ve halkı karşısına çıkan bir şair hakkındaki hikâye geldi. O zaman demiş ki: Esir mi, yoksa özgür mü olmak istiyorsunuz? Yeminle bitirmiş ve ben de böyle bitiriyorum. Büyük Allah'a yemin ederiz ki köle olmayacağız."³²⁹ Düşünürümüz, aynı zamanda tarihi Allah'ın yönettiğine ve Allah'tan başka kimseye kul olunmayacağına inanmıştır.

İnsanların tarih içindeki rolünü, "Balık suya hükmedemez." cümlesi ile özetleyen İzzetbegoviç, bu durumu kadercilik şeklinde yorumlamamıştır. Ona göre insanlar, yaşamları boyunca karşılaştıkları her zorlukta, ellerinden gelen çabayı göstermeli ve sonucu tarihin akışına bırakmalıdırlar. O, Bosna halkına da direniş boyunca aynı mesajı vermiştir. İzzetbegoviç, Sırp'ların ve Hırvatların isteklerine boyun eğmeyerek mücadele eden Boşnakların, büyük kayıplar verseler de sonuçta zafer elde ettiklerini ifade etmiştir.³³⁰

Bununla birlikte İzzetbegoviç, geçmişteki çatışmalar ile ilgili bir örnek üzerinden, askerlerine Partizanlar gibi olmayı emretmiştir. Öyle ki komünist dönemdeki çatışmalar sırasında halk, Çetnik ve Ustaşa gruplarından kaçarken, komünist Partizanlardan kaçmamışlardır. Bunun nedeni Çetnik ve Ustaşa askerlerinin savaş ahlakına uymayacak şekilde kadın ve çocukları öldürmeleri; Partizanların ise böyle bir suçla itham edilmemeleridir. İzzetbegoviç, bu konuda şunu ifade etmiştir: "Ancak halkın ordusu olduğunuzda ve insanlar bizden korkmadığında muzaffer olabiliriz."³³¹ İzzetbegoviç, Bosna direnişinde askerlerine Partizanlar gibi davranıp, savunmasız insanlara zulmetmemeyi emretmiştir.³³²

³²⁹ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.38.

³³⁰ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.125.

³³¹ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.20.

³³² **Aynı.** s.20.

İzzetbegoviç, farklı toplantılardaki konuşmalarında birçok kere, korkunun normal bir duygu olduğundan bahsetmiştir. Hiçbir şeyden korkmayan insanların yalan söylediğini düşünen İzzetbegoviç, Bosna ordusunun normal insanlardan oluşan, korkularına rağmen cesur bir ordu olduğunu belirtmiştir. İzzetbegoviç bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: “*Cesaret, hemen herkeste olduğu gibi, hiç korkmadığımız anlamına gelmez. Cesaret, güdülerinizi korkularınızdan daha kuvvetli hale getiren şeydir. Bu örnekte bizi harekete geçiren şey, şiddet karşısında özgürlük için verdiğimiz mücadeledir.*”³³³ Öte yandan İzzetbegoviç, askerlerine, insanlara güvenmeyi tavsiye etmiştir. İzzetbegoviç, dürüstçe mücadele eden herkesle omuz omuza savaşmanın, Bosna halkına şüphe tohumları atmak isteyenlere en iyi cevap olacağına inanmıştır. Çünkü tarihin zor günlerinde insanların kimin yanında olduğu konusu güç anlaşılabilirdiğinden, İzzetbegoviç’e göre önemli olan, insanların savaş sırasında kimin yanında mücadele ettiğidir.³³⁴ Düşünürümüz, Bosna Savaşı’nda sadece Boşnakların değil, bazı Sırp ve Hırvatların da kendi taraflarında savaştığını ifade etmiştir. Kendilerine vatan haini denilmesine rağmen, Boşnaklarla aynı safta savaşan Sırp ve Hırvatlara teşekkür eden İzzetbegoviç, Bosna direnişinin şaşırtıcı tarafının bu gibi durumlarla ortaya çıktığını belirtmiştir.³³⁵

Öte yandan İzzetbegoviç, Bosna Savaşı sırasında düşmanlarının büyük nefretine rağmen, askerlerine ahlaklı bir savaşı emretmiştir. O, Bosna direnişinin ahlakî bir mesele olduğunu düşünmüştür. Düşünürümüz, bu direnişin yanında olanların, iyi ve doğrunun yanında olup olmamak gibi bir seçimle yüzleştiğine belirtmiştir. İzzetbegoviç’e göre, tarih Bosna halkının, savaş, ölüm, yıkım, soykırım, işkence, tecavüz gibi pek çok zulmün yarattığı intikam duygusuna rağmen, nasıl ahlaklı bir direnişte bulunduğunu tüm dünyaya göstermiştir.³³⁶

Sonuçta Bosna Halkının direniş mücadelesi, tüm dünyanın ve medenî kabul edilen Avrupa’nın gözü önünde yaşanmıştır. İzzetbegoviç, devlet adamı olarak gerçekleştirdiği ziyaretlerinde, kendisinin ve çalışma arkadaşlarının Bosna

³³³ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.16.

³³⁴ **Aynı.** s.21.

³³⁵ **Aynı.** s.18.

³³⁶ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.11.

konusunda övgüler aldığından bahsederken, övgüyü asıl hak edenin Bosna halkının mücadelesi, direnişi ve özgürlük isteği olduğuna dikkat çekmiştir.³³⁷

2.11. Aliya İzzetbegović'in Savaş, Soykırım ve Barış Anlayışı

Bosna Savaşı başlamadan önceki dönemde Balkanlardaki siyasî ve sosyal yapı oldukça karışık bir görünüm sergilemiştir. Balkanlar, uluslararası güç mücadelesinin en kanlı safhaları olan I.ve II. Dünya Savaşı'nda önemli bir çatışma alanı olmuştur.³³⁸ II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Tito'nun lideri olduğu Yugoslavya Birliği, 1980'lerin sonuna doğru, bünyesindeki devletlerin ekonomik farklılıkları ve artan milliyetçilik hareketleri etkisi ile merkezi gücünü kaybetmeye başlamıştır. Öte yandan milliyetçilik düşüncesinin özellikle Sırbistan dışındaki devletlerde yaşayan Sırplar üzerinde etkili olduğu görülmüştür.³³⁹

İzzetbegović, Bosna Savaşı'nı ortaya çıkaran gelişmeleri '*Tarihe Tanıklığım*' isimli eserinde anlatmıştır. O, savaşı başlatan olayların 1990 yılında Slovenya, 1991 yılında da Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılması ile başladığını belirtmiştir. Öyle ki İzzetbegović, ilerleyen yıllarda Bosna Savaş ile ilgili olarak kendisine yöneltilen "Savaş önlenebilir miydi?" sorusuna şu ifade ile karşılık vermiştir: "*Slovenya ve Hırvatistan ayrılıncaya dek önlenebilirdi; sonrasında önlemezdi.*"³⁴⁰ Öte yandan İzzetbegović, bu iki devlet ayrıldıktan sonra, birliğin adının artık Yugoslavya değil, '*Büyük Sırbistan*' olduğunu düşünmüştür. Bütün bu gelişmeler yaşanırken Sırp lider Karadžić'in, Müslümanlara yönelik olarak, Sırpların onları imha etmekten çekinmeyeceklerini içeren ifadeleri gündeme gelmiştir. İzzetbegović, Karadžić'in açıklamalarını şöyle değerlendirmiştir: "*Karadžić'in beyanatu ve mesajı, bizim Yugoslavya'nın içinde kalmama ihtimalimizin, olabilecek en iyi açıklamasıdır.*"³⁴¹ Bundan dolayı İzzetbegović, kendilerinin de birlikten ayrılabilmeleri için gereken süreci başlatmıştır.

³³⁷ İzzetbegović, 2003, **Ön. Ver.**, s.27.

³³⁸ Esat Ertaç Erbesler, **Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Antlaşması**, (İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık Hizmetleri, Mayıs 2014), s.13.

³³⁹ Akın ve Karaarslan, 2016, **Ön. Ver.**, s.34-35.

³⁴⁰ İzzetbegović, 2017b, **Ön. Ver.**, s.138.

³⁴¹ İzzetbegović, 2017b, **Ön. Ver.**, s.108-109.

Bosna Savaşı'nın kendini göstermeye başladığı günlerde, SDA'nın 1 Aralık 1991 tarihli I.Kongresi gerçekleşmiştir. İzzetbegoviç buradaki konuşmasında, yaklaşan savaş hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Bunlar gerçekten olağandışı koşullar ve zamanın olağandışı ifadesini maalesef olumsuz anlamda kullanıyorum. Bosna- Hersek ve onun vatandaşları ve bu suretle de Müslüman halk, ülke tarihindeki son yüzyılın en dramatik anlarını geçirmektedir. Bu, bir savaş ve barış meselesidir.”*³⁴² Düşünürümüz konuşmasının devamında, Bosna'nın daha önce de savaş gördüğünü ancak yaşanan durumun önceki savaşlardan farkının, bunun topyekûn bir savaş olmasıyla ortaya çıktığını belirtmiştir. İzzetbegoviç'e göre, Bosna yalnızca Balkanlardaki bir toprak parçasından ibaret değildir. Bosna bir ideal olarak, farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere sahip insanların bir arada yaşayabilmesinin sembolüdür. Bu nedenle İzzetbegoviç, mücadelesinin nedeni olarak özgürlük isteği yanında, Bosna'nın bu özel kimliğini koruma isteğini göstermiştir.³⁴³

Bununla birlikte İzzetbegoviç, Sırbistan ve Hırvatistan'ın ulus devletler olduklarını, Bosna-Hersek'in ise Boşnak, Sırp, Hırvat milliyetleri dışında daha pek çok milliyetin yaşadığı bir bölge olmasından dolayı, ulus devlet olamayacağını vurgulamıştır. Ona göre Bosna, bir Sırp Devleti'nin parçası olamayacağı gibi, Bosna'da demokrasi kurmanın yolu, kan dökmek değildir. İzzetbegoviç'e göre Bosna, farklı halkların birlikte yaşayabileceği sivil bir cumhuriyet olarak yönetilmelidir. İzzetbegoviç, Bosna'da yaşananları kardeş kavgası olarak yorumlarken, bu kavgada köle olan taraf olmamak için tüm güçleri ile direneceklerini belirtmiştir.³⁴⁴

İzzetbegoviç, Bosna'da yüzyıllardır farklılıklarıyla bir arada yaşayabilmiş halkların, askerlerin ve siyasetçilerin 90'lı yıllardaki durumunu, bir barut fıçısına benzetmiştir. Ona göre, kutuplaşan bu kesimler arasındaki savaş, barut fıçısının patlayışı gibi gerçekleşmiştir ve *“her şey toz ve utanç bulutu”*³⁴⁵ içinde kalmıştır. İzzetbegoviç, yaşanan karamsar tabloya rağmen, kendisinin ve SDA'nın, barıştan

³⁴² İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.117-118.

³⁴³ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.122.

³⁴⁴ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.120-121.

³⁴⁵ **Ayn.** s.121.

yana olduğunu ve bunun, cumhuriyetin bütün vatandaşlarının en önemli hakkı olduğunu belirtmiştir. İzzetbegoviç, barışçı yaklaşımı hakkında şunları ifade etmiştir: “...Çatışmayı önlemek için elimizden gelen her şeyi yapmak zorundayız çünkü eğer işler bu noktaya gelirse -bu nizamî ve sınırlı bir çatışma olmayacağından-, her şey anlamsızlaşacaktır. Bizler bunu tam olarak anlamış bulunmaktayız. Diğerleri de anlamalıdır. Bu itibarla bizim barışı seçmemiz, sıradan bir barışseverlikten öte bir şeydir. Bu, kelimenin tam anlamıyla bir sorumluluk duygusudur.”³⁴⁶ Düşünürümüz bu anlayışı sebebiyle bir süre, savaşın tarafları ile müzakereler yapmıştır. Aynı dönemde uluslararası diplomasiye de önem veren İzzetbegoviç, savaşı son seçenek olarak kabul etmiştir.

Öte yandan İzzetbegoviç'in benzetmesi ile Bosna'daki barut fıçısı, Bosna-Hersek'in bağımsızlık referandumu yapması ile patlamıştır. Bosnalı Sırp liderler, Bosna Hersek referandumunu ve Sırp toplumunun, bu seçimdeki oy kullanma hakkını engellemeye çalışmışlardır. Bütün bu gelişmelere rağmen 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihlerinde bir bağımsızlık referandumu yapılmıştır. Bağımsızlık referandumuna halkın %63.4'ü katılmış ve katılanların %99'undan fazlası egemen ve bağımsız bir Bosna Hersek için oy vermiştir.³⁴⁷ 5 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek Parlamentosu, Bosna-Hersek'in Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden ayrıldığını ilan etmiştir.³⁴⁸ Bu gelişmeler karşısında Avrupa Birliği, 6 Nisan 1992, ABD ise 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmiştir.

Bosna Savaşı'nda yaşanan süreci değerlendiren Latic'e göre, bağımsızlık kararından sonra Sırp liderler Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni parçalamak ve orada yaşayan Müslümanları ve diğer tüm yurtsever vatandaşları yok etmek için planlarını devreye sokarak, geniş çaplı bir askerî saldırı ve katliam başlatmışlardır.³⁴⁹ Latic ise, Miloseviç başkanlığındaki Sırbistan rejimi tarafından desteklenen Bosnalı Sırpların, özellikle Sırp akademisyenlerin milliyetçi planlarını gerçekleştirmek için harekete geçtiklerini ifade etmiştir. Sırpların öncelikli amaçları, Bosna Hersek'te 'Sırp Özerk

³⁴⁶ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.118.

³⁴⁷ Latic, **Ön. Ver.**, s.66.

³⁴⁸ Erbesler, **Ön. Ver.**, s.14.

³⁴⁹ Latic, **Ön. Ver.**, s.66.

Bölgeleri' ve *'Sırp Cumhuriyeti'* oluşturmaya çalışmak olmuştur. Öyle ki, Sırp'lar o dönemde işgal ettikleri Bosna Hersek topraklarına, hemen Sırp Cumhuriyeti demeye başlamışlardır. Sırp devleti teorisyenleri ise bağımsız ve ortak Bosna Hersek için mücadele eden İzzetbegoviç'e ve Boşnak milletine, Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin varlığını kabul etmeyeceklerini ve bu devletin ve halkının yok edilmesi için zafere ulaşana kadar savaşıacaklarını belirtmişlerdir.³⁵⁰ Latic'e göre, İzzetbegoviç'in savaş sırasında en çok dile getirdiği düşünce, Bosna'nın çok milliyetli, çok dinli yapısı sebebiyle üniter bir devlet olamayacağıdır. Latic, İzzetbegoviç'in Bosna'da kurulmak istenen *'Büyük Sırbistan Devleti'* planına karşı, halkıyla birlikte direniş gösterebilmek için acilen Bosna-Hersek Ordusu ve Savaş Hükümeti kurulmasına karar verdiğini ifade etmiştir.³⁵¹

Bosna Savaşı öncesinde, Sırbistan Başkanı Miloseviç ve Hırvatistan Başkanı Tudman'ın, Bosna'nın, Sırbistan ile Hırvatistan arasında bölüşülmesi için gerçekleştirdikleri müzakerelerin ilki, 25 Mart 1991'de Karadordevo'da yürütülmüştür. Karadordevo Mutabakatı'na göre Bosna'nın, Hırvatistan ve Yugoslavya arasında tampon bölge olacak bölümünün bir kısmının, Müslümanlara bırakılması öngörülmüştür. Öyle ki, bu bölge, Saraybosna'nın ve merkezî Bosna'nın bir kısmının içine alacak ve Boşnakların mutlak bir çoğunluk oluşturdukları Podrinije bölgesini dışarıda bırakacaktır. Böyle bir plan ile Bosna, ne denize, ne Sava, Drina veya Una nehirlerine açılan bir kapısı olmayacak şekilde bölüşülmüştür.³⁵² Öte yandan Bosna-Hersek yönetimi, bu mutabakata karşı çıkmıştır. Bu durum neticesinde, Bosna Savaşı Boşnaklar için iki cepheli bir savaşa dönüşmüştür.³⁵³

İzzetbegoviç, Bosna'nın farklı bölgelerinde meydana gelen şiddet olaylarına rağmen uzun bir süre barışın olabileceğine inanmıştır ancak süreç içinde şöyle bir yargıya varmıştır: *"Bunun bir savaş olduğunu, bundan geriye dönüş imkânı*

³⁵⁰ Senadin Lavic, "Bir Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç", **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.52.

³⁵¹ Latic, **Ön. Ver.**, s.66.

³⁵² İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.144.

³⁵³ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.155.

olmadığını ve bunun bir süre böyle devam edeceğini kabul etmek yetmiş günümüzü aldı. Bosna-Hersek cumhurbaşkanlığı ancak 20 Haziran 1992’de savaş hali ilan etti. O zamana dek bizler, bu anlamsız kan dökümüne son verecek bir mucize olacağı gibi çılgınca bir umudun pençesindeydik.”³⁵⁴ Öte yandan Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı, savaş hali ilan ettikten sonra ayrıca bir siyasi program açıklamıştır. Bu program, Bosna-Hersek’in tüm vatandaşlarına, saldırıya karşı duran vatanperver cephenin aktif üyeleri olmaları yönünde bir çağrı olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı savaş koşullarında bağlı kalmaya çalışacağı ilkeleri şu şekilde sıralanabilir: Parlamenter sivil demokrasi, piyasa ekonomisi, parti çoğulculuğu, insan hak ve özgürlükleri, Bosna-Hersek’in uluslararası ölçekte tanınmış sınırları, halkların eşitlik ve mutabakat ilkeleri üzerinde duran kurucu statüsü ve Avrupa yönelimli siyaset.”³⁵⁵

Bosna’da savaşın belirginleşmesi ile birlikte, BM Güvenlik Konseyi, 1991 yılının Eylül ayında, eski Yugoslavya’nın tamamı üzerine silah ambargosu konulması yönünde bir karar almıştır. Ancak bu ambargo, sadece Bosna’nın silahlanmasına engel olmuştur. Çünkü Sırlar, Avrupa’nın en iyi donatılmış dördüncü ordusu olarak kabul edilen Yugoslavya Ordusu’nun silahlarının çoğuna önceden sahip olmuştur. İzzetbegoviç’e göre bu silahların Sırlara geçmesi, Bosna Savaşı’nda taraflar arasındaki silah kaynağı eşitsizliğini gözler önüne sermiştir.³⁵⁶ Düşünürümüzün bu konu ile ilgili ifadeleri şöyledir: *“Eğer klasik savaş iki ordu arasındaki bir çatışma anlamına geliyorsa, Bosna’daki savaş ilk evrelerinde klasik bir savaş değildi. Güçlü bir savaş makinesinin silahsız bir halka saldırısıydı. Hedef, büyük Sırbistan yaratmaktı.”³⁵⁷ Bununla birlikte İzzetbegoviç, BM Genel Kurulu’nun 49. oturumunda yaptığı, 27 Eylül 1994 tarihli konuşmasında, silah ambargosu kararından olumsuz etkilendiklerini, bu savaşın silahlanmadaki eşitsizlik sebebi ile uzadığını belirtmiştir. Barış görüşmelerinin güçlünün yani daha iyi silahlanmış olan tarafın istediği yönde ilerlediğini düşünen İzzetbegoviç: *“Gelmek ve bizi savunmak**

³⁵⁴ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.137.

³⁵⁵ **Ayni.** s.137.

³⁵⁶ **Ayni.** s.141.

³⁵⁷ **Ayni.** s.144.

zorunda değilsiniz. Ancak, bizim önümüze koyduğunuz engelleri kaldırın ve bizim, kendimizi savunmamıza izin verin. Çocuklarımızı öldürdüklerinde, kadınlarımıza tecavüz ettiklerinde ve mabetlerimizi tahrip ettiklerinde, kendimi savunma hakkımız olduğunu kabul edebilirsiniz.”³⁵⁸ Düşünürümüz, insan şahsiyetini hiçe sayan savaş koşullarının sona ermesi için yoğun diplomatik faaliyet yürütmüştür. Lavić’e göre İzzetbegović, taraflar arasında zorlama yapılmadan diyalog kurulmasını istemiş bir devlet adamıdır.”³⁵⁹ Akın ise onun müzakereciliğini şöyle değerlendirmiştir: “İzzetbegović’in siyaset felsefesinde siyaset, savaş esnasında geriye çekilir; savaşı diplomatik yollarla bitirmek ve savaş sonrası şartları düzenlemek için yeniden siyasete başvurulur.”³⁶⁰ Düşünürümüz, tarihteki bütün savaşların bir şekilde barış ile son bulduğunu vurgulayarak, önemli olanın en az kayıpla barışa ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. O, barışçıl tutumu bir yana, Bosna-Hersek’te savaş ve zor yoluyla elde edilmiş işgallere ve demografik değişikliklere izin vermeyeceklerini her fırsatta vurgulamıştır.³⁶¹

Öte yandan İzzetbegović, savaşın soykırımı da kapsayan yönünü, BM Genel Kurulu’nun yine 27 Eylül 1994 tarihli konuşmasında dile getirmiştir. Ona göre tek suçları Sırp olmamak olan binlerce sivilin, Banja Luka, Bijeljina ve Yanya’da soykırım suçu işlenerek katledilmesi ve Karadziç’in ordusunun kontrolü altında tutulan pek çok kasabadaki evlerinden sürülmeleri medenî dünyanın gözü önünde gerçekleşmiştir.³⁶² Bununla birlikte bu konuşmadan yaklaşık bir yıl sonra Bosna’da yaşanan dram ise, 11 Temmuz 1995 tarihinde Srebrenitsa şehrinde yaşanmıştır. BM tarafından güvenli bölge ilan edilen Srebrenitsa’da, Sırlar BM’nin koruması altında olmaları gereken çoğunluğu erkek sekiz binden fazla insanı öldürmüşlerdir.³⁶³ Bu olay daha sonra Lahey’de soykırım olarak kabul edilmiştir.

Bosna Savaşı’nda yaşanan olayları genel anlamda sıralamaya çalışığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: “Bir tarafta sivillere yönelik katliamlar, toplu

³⁵⁸ İzzetbegović, 2003, **Ön. Ver.** s.121.

³⁵⁹ Lavić, **Ön. Ver.**, s.55.

³⁶⁰ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.128.

³⁶¹ İzzetbegović, 2017b, **Ön. Ver.**, s.137.

³⁶² İzzetbegović, 2003, **Ön. Ver.**, s.123.

³⁶³ Yorulmaz, **Ön. Ver.**, s.175-183.

sürgünler, kadınlara-kızlara karşı sistematik toplu tecavüzler... Toplama kampları ve buradaki işkenceler, cinayetler... Çocuk ve organ mafyasınca kaçırılıp satılan çocuklar, öldürülüp organları çalınan insanlar... İçme suyu kaynaklarını zehirlenmeler, gıda ambargoları... Pazar yerlerine, su kuyruklarına, ekmek fırınlarına en ağır silahlarla saldırılar neticesindeki katliamlar... Tarihî eserleri, insanlarla doldurulmuş camileri, kütüphaneleri, müzeleri, hatta mezarlıkları yakıp yıkmalar(...) Srebrenitsa'da ve başka şehirlerde BM güçlerince güvenliğini sağlamakla görevli oldukları sivil halkı canilere teslim etmeler ve neticesinde uygulanan soykırımlar...”³⁶⁴ Öte yandan İzzetbegoviç, Sırpların Bosna'daki bu şiddetinden en çok Müslümanların etkilendiğini, BM Güvenlik Gücü'nün ise şiddetin boyundan haberdar olmasına rağmen, olanları görmezden geldiğini düşünmüştür.³⁶⁵

İzzetbegoviç, özellikle Keraterm ve Omarsko'daki kampların, Nazi kamplarını andırdığı bilgisini paylaşırken şunları söylemiştir: *“Dünya, bu tür şeylerin hiçbir yerde bir daha asla tekrarlanmayacağına yemin etmişti. Ama onlar tekrarlandı hem de Avrupa'nın tam kalbinde.”*³⁶⁶ Düşünürümüz, Bosna'da bütün bu acılar yaşanırken, dünyanın büyük bir bölümünün savaşa olan kayıtsızlığı hakkında şunları ifade etmiştir: *“Bir kez daha bunu engellemek için yapılabilecek bir şey yok. Dünya, uluslararası hukukun en temel kaidelerinin çiğnenmesine alışmış gözüküyor. Bu, Bosna'ya uzakta ya da yakında yaşasınlar, dünyadaki her erkeği ve kadını ilgilendiren hastalıklı bir durum.”*³⁶⁷ Öte yandan İzzetbegoviç Bosna Savaşı'nın ahlaki bir tercih olduğunu vurgulayarak savaşa destek olanların ahlaki konumlarını tartışmaya açmıştır.

³⁶⁴ Bahadır İslam, “İnsan Olmak, İnsan Kalmak”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans Ekim 2010), s.164-165.

³⁶⁵ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.145.

³⁶⁶ **Aynı.** s.145.

³⁶⁷ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.123.

Bununla birlikte İzzetbegoviç, ülkesi üzerine bir çeşit siyasal vivisection³⁶⁸ uygulanmak istendiğini vurgulamıştır. Ona göre, Bosna Hersek örneğinde bunu yapanlar, ülkenin komünizm sonrasındaki durumu üzerinden çeşitli yönetim modelleri test eden uluslararası toplumdur. İzzetbegoviç, bu tür hipotezlerin Bosna'nın canlı halk ve hükümet bedenleri üzerinde denenerek, Bosna Hersek halkının, toprağının ve devletinin öldürülmek istendiğine dikkat çekmiştir.³⁶⁹

İzzetbegoviç, Bosna'da yaşanan olayların aktif bir komple olduğu düşünmemiştir. Ona göre Bosna'da olanlar pasif bir komplodur. Bu komplo, dünyanın Bosna'yı görmezden gelişi ve tepkisizliği ile ortaya çıkmıştır. Öyle ki o, Bosna'daki gibi bir dramın Müslüman bir halkın değil de Hıristiyan bir halkın başına gelmiş olsaydı, Amerika'nın ve Avrupa'nın tepkisinin daha hızlı ve farklı olacağını belirtmiştir.³⁷⁰ Düşünürümüz, bütün açık ve gizli planlarla büyük bir kararlılıkla mücadele ettiklerini çünkü devrolunamaz insan haklarına sahip olduklarını ifade etmiştir.³⁷¹

İzzetbegoviç, her zaman barıştan yana olmuş bir devlet adamı olsa da, bir zorunluluk olarak yaşadıkları savaş olgusunu değerlendirirken şöyle bir tespitte bulunmuştur: *“Barış yapmak için iki, savaş için tek kişi yeterlidir, derler. Aklımda bir seçenek var. Eğer ailenizle yürüyorken kötü adamlar size saldırdıklarında, nazik bir kişi olarak kalmayı tercih ederseniz eğer, hiçbir kurtuluş seçeneğiniz olmaz. Ne pahasına olursa olsun, ailenizi savunmak için her şeyi yapmak zorundasınız. Bizim durumumuz da buna benziyor.”*³⁷² Bu nedenle, Bosna-Hersek'te özgür yaşamak isteyen Boşnaklar ve bu devletin varlığına inanan farklı milliyetlerden halk, hep beraber bir varlık mücadelesi vermişlerdir. İzzetbegoviç bu mücadeleyi *'Bosna Mucizesi'* olarak isimlendirmiştir.

³⁶⁸ **Vivisection:** Türkçe'ye diri kesim olarak çevrilmiştir. Diri kesim, canlı hayvanları kesme, onlara ilaç verme, yakma, kör etme, elektrik verme, bağımlı yapma, vurma, dondurma, hastalık bulaştırma ve cerrahi olarak kötürüm yapma işlemleridir.

bk. <https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2014/03/22/dirikesim-vivisection-hakkinda-sorunsallar> [27.12.2017]

³⁶⁹ İzzetbegoviç, 2017d, **Ön. Ver.**, s.91.

³⁷⁰ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.159.

³⁷¹ **Ayn.** s.125.

³⁷² İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.156.

Bosna Savaşı'nın yarattığı dramı sayılarla ifade etmeye çalıştığımızda şöyle bir görünüm ortaya çıkmaktadır: İki yüz bini Müslüman olmak üzere toplamda üç yüz bin civarında insan öldürülmüştür. İki milyon insan Bosna-Hersek'ten zorla göç ettirilmiştir. Savaş sırasında binlerce kadına tecavüz edilmiştir. Bunun yanı sıra tüm resmi verilere göre Bosnalı Müslümanlar açık seçik bir şekilde soykırıma tabi tutulmuşlardır.³⁷³ İzzetbegoviç, 25 Mart 1994 tarihinde Demokratik Eylem Partisi'nin Kongresi'nde şunları ifade etmiştir: *“Saraybosna'dan söz ederken, Bosna'nın bütünüyle iyinin ve kötünün mücadele alanı olduğunu söylemişim. Dünya, Saraybosna'yı- her ne kadar direnişin sembolü olarak hatırlanmasını tercih etsem de- acının sembolü olarak hatırlayacak. Üzerimize yedi yüz bin bombanın düştüğünü söylüyorlar. Bu, insan varlığının direnişine bir imtihan oldu. Bu imtihana katlanmamızı sağladığı için Allah'a şükürler olsun. Bu, şunun kanıtı: Önemli olan, bir insanın dövüşmek için ne denli kuvvetli olduğu değil, sizlerin mücadeleyi omuzlamak için ne kadar güçlü olduğunuzdur.”*³⁷⁴ Bosna Savaşı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın gördüğü en kanlı savaş olmuştur.

Öte yandan, Londra Konferansı, Vance-Owen Planı, Güvenli Bölgeler Planı, Owen-Stoltenberg Planı, Boşnak-Hırvat Federasyonu Planı ve Batı Temas Grubu Planı vb. düzenlemelere rağmen uzun bir süre anlaşmanın sağlanamadığı Bosna topraklarındaki savaş, Kasım 1995 tarihinde ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton kentinde paraf atılan Dayton Barış Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşma, çatışmaların başlamasından yaklaşık üç buçuk yıl sonra imzalanmıştır. Bu belgenin, savaşın tarafları olan Hırvatistan başkanı Franjo Tudjman, Sırbistan başkanı Slobodan Miloseviç ve Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç tarafından resmen imzalanması 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te gerçekleşmiştir.³⁷⁵

Dayton Barış Antlaşması imzalandıktan sonra bölgeye öncelikle NATO askeri gücü gönderilmiştir. Antlaşma gereğince Bosna-Hersek iki özerk bölgeye/kantona ayrılmıştır. Bunların dışında bir de özel statülü Brčko Bölgesi bulunmaktadır. Bu bölge seksen bin nüfuslu, karma milliyetli ve herhangi bir

³⁷³ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.41-42.

³⁷⁴ İzzetbegoviç, 2003, **Ön. Ver.**, s.49-50.

³⁷⁵ Erbesler, **Ön. Ver.**, s.7-15.

entiteye bağılı olmayan bir bölgedir. Bosna Hersek'in %49'unu oluşturan özerk bölgelerden birisi doğrudan Sırbistan'ın kontrolüne bırakılırken, %51'ini oluşturan diğer kısmı ise Hırvatların ve Boşnakların kontrolüne bırakılmıştır. Böylece taraflar Sırp Federasyonu ve Bosna-Hersek Federasyonu olmak üzere iki özerk bölgede yaşamaya razı olmuşlardır. Karaarslan'a göre, Bosna Savaşı'nda istediği sonuca en çok yaklaşan taraf Sırbistan olmuştur. Boşnaklar ise şiddetin durması için Dayton Antlaşması'nı mecburen kabul etmek zorunda kalmışlardır.³⁷⁶

Erbesler'e göre Dayton Barış Antlaşması sonrasında, daha önce hiçbir yerde ülkede denenmemiş bir yönetim modeli ortaya çıkmıştır.³⁷⁷ Örneğin bu modele göre, Bosna-Hersek Anayasası'nın 5.maddesinde açıklanan cumhurbaşkanlığı kurumu, biri Boşnak, biri Hırvat ve diğeri Sırp olmak üzere üçlü bir mekanizmadan oluşmaktadır. Boşnak ve Hırvat üyeler, Bosna-Hersek Federasyonu'ndan, Sırp üye ise Sırp Cumhuriyeti'nden seçilecektir. Anayasa'ya göre, Sırp Cumhuriyeti'ndeki Boşnak ve Hırvatlar ve Bosna-Hersek Federasyonu'nda yaşayan Sırp'ların cumhurbaşkanlığına seçilemeyecektir. Bu durum ülkedeki halkın birer vatandaştan çok entite vatandaşı olduğunu göstermektedir. Bu sistemde, mecliste bir karar alınabilmesi için, her entiteden gelen milletvekillerinin belli yüzdesinin o karara onay vermesi gerektiğinden, idari işlerin yapılması gecikmekte ve vatandaşlık açısından sorunlu bir durum ortaya çıkmaktadır.³⁷⁸

Öte yandan Dayton Barış Antlaşması, Bosna'da hâkim unsurlardan birinin diğerine baskınlık kurmasına izin vermemektedir. Antlaşmanın tarafları, insan haklarına ve mülteci haklarına saygı gösterme yükümlüğü altına girmişlerdir. Ayrıca taraflar, barış kararlarının uygulanması ve savaş suçları ve uluslararası insanlık yasasını ihlal eden eylemlerin soruşturulmasında işbirliği içinde olmaya mecbur bırakılmıştır. Dayton Antlaşması'nın, barış kararları ve bölgesel istikrar konularının askerî, siyasî ve sivil yönlerini düzenleyen on bir eki mevcuttur. Bosna-Hersek'te,

³⁷⁶ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.40.

³⁷⁷ Erbesler, **Ön. Ver.**, s.14-20.

³⁷⁸ **Ayn.** s.22-23.

uluslararası toplum tarafından atanan, Dayton Antlaşması'nın uygunluğunu denetleyen bir temsilci bulunmaktadır.³⁷⁹

Sonuç olarak İzzetbegoviç, yaşamı boyunca “*Mümkünse müzakere et; zorunluysa savaş!*”³⁸⁰ prensibini benimseyen, barış yanlısı bir insan olmasına rağmen, müzakerenin çare olmadığı bir ortam gereğince, Bosna Savaşı'nda, halkına liderlik etmiştir. İzzetbegoviç, üç buçuk yıl süren büyük bir savaş ve beraberinde yaşanan soykırımın sonunda, Dayton Barış Antlaşması'nı adaletsiz bulmasına rağmen imzalamıştır. İzzetbegoviç, Dayton Antlaşması'nı imzaladıktan sonraki konuşmasında, Bosna için savaşın yerini barışın almasını umduğundan söz etmiştir. Bosna'da yaşananları ahlakî bir sorun olarak gören İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'te, halkının bağımsızlığını sağlamayı, hoşgörüye ve özgürlüğe açık bir toplum kurmayı garanti etmiştir. Bununla birlikte İzzetbegoviç, dış ülkelerden ve özellikle ABD'den yardım talep etmiştir. İzzetbegoviç, adil olmayan bir savaşın sonunda, Boşnaklar açısından adil olmayan bir barışa imza atılması konusunda, siyaseten buna mecbur olduklarını ve Boşnak halkın daha fazla acı yaşanmaması adına bu kararı verdiğini ifade etmiştir.³⁸¹

2.12. Aliya İzzetbegoviç'in Dram ve Ütopya Anlayışı

İzzetbegoviç, ‘*Doğu Batı Arasında İslam*’ eserinde yer verdiği zıtlıklar cetvelinden yola çıkarak, dram ve ütopya kavramlarını karşılaştırmıştır. Düşünürümüzün bu iki kavrama yüklediği anlam, onun ahlak, özgürlük ve insana dair fikirlerini anlamak açısından önemlidir. İzzetbegoviç bu konuda şunları söylemiştir: “*Dram insanla, ütopya ise dünyayla uğraşır. İnsanın muazzam iç dünyası, ütopyada hayalî bir yardımcı mevkiine indirilmiştir. İnsanın ruhu olmadığından bu görüş ütopyanın şartlarındandır. Ütopyada beşerî problemler yoktur. Bu ise ahlaki problemlerin de yokluğu demektir. Ütopyada insanlar yaşayamazlar, sadece fonksiyon icra ederler. Yaşamazlar, zira hürriyet yoktur. Burada insanın şahsiyeti yoktur. Onun yerine psikolojisi vardır. İyi veya kötü*

³⁷⁹ Erbesler, **Ön. Ver.**, s.76.

³⁸⁰ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.273.

³⁸¹ **Aynı.** s.355.

*tabirleri burada bir mana taşımaz. Çünkü ütopyada değer yargıları bulunmaz. Her şey şemadır. Her ütopya prensip olarak iyi ile kötünün ötesindedir.”*³⁸² İzzetbegoviç, ütopyaların bir tasarım olarak mükemmel ancak tekdüzeliği sebebiyle gayriinsanî olduğunu düşünmüştür.³⁸³ İzzetbegoviç dram kavramı ile hayatın iyisi ve kötüsü ile akışını ve bunun insan ruhu üzerindeki etkisini ifade etmiştir. Karaarslan, İzzetbegoviç’in dram ve ütopya zıtlığını, özgürlük ve esaret arasındaki geçiş olarak değerlendirmiştir.³⁸⁴

Bununla birlikte, vazife ve menfaat kavramları arasında ahlakî bir ayrım gören İzzetbegoviç, hümanizm ve ahlakî insanların şahsiyeti ile ilgili bir durum olarak görmüştür. Ona göre ahlak ve vazife birbirine bağlıdır. Ütopyaların vazifeden bağımsız olarak menfaat duygusu ile oluştuğunu düşünen İzzetbegoviç, ütopyadaki insanı gerçek insan olarak kabul etmemiştir. Çünkü onun felsefesinde insan sadece akıllı bir hayvan değildir. İnsan, ruh ve şahsiyet sahibi üstün bir varlıktır. Bu nedenler ahlak insana özgü iken, ütopyadaki insan sadece fonksiyonunu yerine getiren, ahlaktan bağımsız bir varlıktır.³⁸⁵ İzzetbegoviç’e göre, eylemimiz istemli değilse, yani ütopyadaki gibi mecburen çalışıyorsak ahlakî davranmamış oluruz. O, bu konuya uygun düşebilecek bir örnek olarak kışladaki askerlerden bahsetmiştir. Öyle ki, kışladaki askerin bütün temel ihtiyaçları; barınma, yemek, elbise ve iş devlet tarafından karşılanmaktadır. Burada her tür düzen, güvenlik, disiplin, sağlık gibi konularda da büyük bir eşitlik vardır. Ancak İzzetbegoviç’e göre bütün bu eşitliğe ve tekdüzeliğe rağmen kışlalar, insanlar için arzu edilen bir düzeni işaret etmemektedir. Öte yandan İzzetbegoviç’e göre, bazı toplumlar büyük kışlalara benzemektedirler.³⁸⁶

İzzetbegoviç, dram ve ütopyanın birbiriyle uzlaşamaz iki fenomen olduğunu belirtmiştir. O, dramın, insana ruhuna ait bir duygu olarak, kâinatta mümkün olan var oluşun en yüksek şekli olduğuna inanmıştır. Ütopya kavramını ise insan toplumuyla ilgili bir kurgu olarak kabul eden İzzetbegoviç’e göre ütopyalar, dünyada bir cennet

³⁸² İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.223.

³⁸³ **Aynı.** s.221.

³⁸⁴ Akın ve Karaarslan, **Ön. Ver.**, s.181-182.

³⁸⁵ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.225.

³⁸⁶ **Aynı.** s.225.

hayalidir. İzzetbegoviç'e göre dramın olduğu yerde ütopya olamayacağı gibi, ütopyanın olduğu yerde de, her tür duygu bastırılmış olduğundan, dram mümkün olamayacaktır. İzzetbegoviç, dram-ütopya zıtlığını, insan ile dünya ve şahsiyet ile toplum arasındaki zıtlığa benzetirken,³⁸⁷ şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Eflatun'dan Marx'a kadar tüm ütopyaların gayriinsanî tabiatı...*”³⁸⁸ Çünkü İzzetbegoviç'e göre, ütopyaların bir kurgu olarak dünyaya dönük olması, şahsiyet olarak insanı yalnızca bir nokta konumuna sokarak değerini azaltmıştır. İzzetbegoviç dramı ise şöyle ifade etmiştir: “*Dramda insan, büyüklüğüyle bütün dünyayı gölgede bırakıyor ve dünya sadece görünüş, dekor, hemen hemen hayal oluyor.*”³⁸⁹ Bu doğrultuda dramın insana bakışı ile ütopyanın bakışı tam tersi olarak kabul edilebilir.

İzzetbegoviç, ütopya ve dram arasındaki karşıtlığı, toplum ve topluluk arasındaki farklılıklar üzerinden de netleştirmeye çalışmıştır. Öyle ki, ona göre toplum, kişilerin menfaatler doğrultusunda bir araya getirdiği bir yapıdır. Topluluk ise, kişilerin beraberlik hissi ile birbirine bağlı olduğu, maneviyat merkezli bir yapıdır. İzzetbegoviç, toplum denilince maddi ihtiyaçları ve menfaatleri merkeze alırken alan, topluluk için duygusal ilişkileri ön planda tutmuştur. Düşünürümüzün topluluk kavramına örnek olarak gösterdiği aile kavramı, ona göre toplumun en küçük birimi değildir çünkü aile ve toplum birbirine ters kavramlardır. Toplum ve topluluk ayrımındaki ilişki yapıları göz önüne alındığında bir topluluk olarak aile, bireylerin sevgi ve birincil ilişkiler ile birbirine bağlıdır. Oysa toplumu, menfaat veya ikincil ilişkiler oluşturmaktadır.³⁹⁰ İzzetbegoviç'e göre, toplumun gelişmesindeki her adım, aynı ölçüde ailenin bertaraf edilmesi demektir. O, bu konuda şu sözleri söylemiştir: “*Somuna kadar yani ütopyaya kadar tatbik edilen sosyal prensip, aileyi artık hiç tanımaz. Dâhili, romantik, şahsi bağ ve ilişkiler ocağı olarak aile ütopyayla ilgili bütün tasavvurla çatışır.*”³⁹¹ İzzetbegoviç'in topluluk ve toplum arasındaki bu ayrımı, dram ile ütopya arasındaki anlamak açısından önemlidir.

³⁸⁷ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.220.

³⁸⁸ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.245.

³⁸⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.234.

³⁹⁰ **Ayn.** s.229-232.

³⁹¹ **Ayn.** s.237.

İzzetbegoviç'in, Marx'a ait olan "*Her iki cinsiyetten çocukları, anne babalarından olduğu kadar hiç kimseden korumak icap etmez.*" sözü üzerinden, insanın ancak ailenin peyderpey ortadan kalkmasıyla toplumsallaşabileceği ve sosyal bir kimlik kazanacağı fikrine karşı çıktığını görüyoruz. Çünkü ona göre, insanın varoluşunun özü ve ahlakının kaynağı ailedir.³⁹² Ütopyaların sosyal eğitim, gündüz bakımevleri, kreşler ve çocuk bahçelerine verdikleri önemin, aile kavramının ikinci plana atılması amacıyla olduğunu düşünen İzzetbegoviç'e göre, bu kurumların ortak tarafı, annenin yokluğu ve çocukların ücretlilere terk edilmesidir. İzzetbegoviç, ütopyayı ilk olarak ortaya çıkaran Platon'dan başlayarak sosyal eğitimin, 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyalist yazılarda en yüksek dereceye ulaştığını belirtmiştir.³⁹³ Bununla birlikte İzzetbegoviç, huzurevlerini de ütöpik düşüncenin bir ürünü olarak görmüştür. O, bu konuda şu sözleri ifade etmiştir: "*Gündüz bakımevleriyle huzurevleri bize sunî doğurmayla sunî ölümü hatırlatmaktadır. Konforun varlığı ile sevgi ve sıcaklığın yokluğu her ikisinin ortak özellikleridir. Her ikisi de aileye karşı olan muhalefetin bir ifadesi ve insan hayatında kadın rolünün değişmesinin bir neticesidir. Anne-babayla olan münasebetlerin peyderpey bertaraf edilmesi onlarda ortak bir özelliktir: Çocuk bakımevlerinde anne-babasız çocuklar, huzur evlerinde ise çocuksuz anne-babalar. Her ikisi de uygarlığın harikulade ürünü ve her ütopyanın idealidir.*"³⁹⁴ Öte yandan İzzetbegoviç, dinlerin aileyi insanın yuvası, anneyi de ilk ve yerine kimsenin geçemeyeceği bir öğretmen olarak kabul ederek bu kurumu yüceltmeye devam edeceğine inanmıştır.³⁹⁵

İzzetbegoviç, ütopyalardaki filozof-kral konusuna da değinmiştir. Ona göre ütopyalardaki gibi bir filozof-kral olmaktan daha önemli olan şey, ahlakî temelde ve mevcut şartlar içinde olabilecek en yüksek iyinin gerçekleştirilmesi ve uygulanmaya çalışılmasını sağlamaktır.³⁹⁶ Bunun yanında İzzetbegoviç'e göre ütopyalar otoriter bir tutumun tezahürüdür. Onun, '*Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*' isimli

³⁹² İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.238.

³⁹³ **Aynı.** s.241.

³⁹⁴ **Aynı.** s.245.

³⁹⁵ **Aynı.** s.242.

³⁹⁶ Mahmut Hakkı Akın "Aliya İzzetbegoviç'in Entelektüel Mirası", **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans Ekim 2010), s.101.

eserinde şöyle bir ifadesi yer almıştır: “Ütopyaların kaderi niçin tiranlık üretmek oluyor? Aradaki bağlantı konusunda şüpheye mahal yok, fakat bunun gerçek sebepleri ne? Belki de cevap, şu sorunun cevabı içinde: Allah olmaksızın ve Allah’a karşı dünyevi bir krallık tasavvur olunabilir mi? Her ütopya, açıkça veya iktiza yoluyla tam da bunu, yani Allah olmaksızın var olan bir krallığı savunur.”³⁹⁷ Düşünürümüz, ütopyaların bir kurgu olarak insan özgürlüğünü yok sayması ve bu şekilde dramın öznesi olan insanı değersizleştirilmesi sebebiyle bütün ütopyalara karşı çıkmıştır.

İzzetbegoviç, ‘Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar’ isimli eserinde ütopyalar konusunda bir karşılaştırma yapmıştır. O, More ve Campanella’nın ütopyalarını edebî ütopya olarak sınıflandırırken; Stalin, Mao Zedung ve Pol Pot’un ütopyalarını gerçek ütopya olarak kabul etmiştir. Huxley ve Orwell’in ütopyaları üzerinden olumlu ve olumsuz ütopya ayırımına da değinen İzzetbegoviç, şöyle ifade etmiştir: “İster edebi ister gerçek; ister müspet isterse menfi olsun, ütopya olarak adlandırılan bu fenomenler arasında esasa müteallik hiçbir farkın bulunmadığı tezi üzerine bir kitap yazabileceğimi sanıyorum. Edebi ütopyadaki ferdin inkârı, Stalin ve Pol Pot’un ütopya devletlerinde insanın pratik olarak yok edilmesine, ortadan kaldırılmasına dönüşür. Sözde müspet ütopya, menfi ütopyadan daha az gayriinsanî değildir. Ütopya, tanrı olmaksızın ve O’na rağmen yeryüzü yaratma teşebbüsünden başka bir şey değildir”.³⁹⁸ İzzetbegoviç’in yaşadığı dönemde, komünist rejimlerin hem Yugoslavya’daki hem de dünyadaki uygulamalarının, onun ütopya karşıtı bir lider olmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Zaten İzzetbegoviç, ütopya kavramını genel olarak komünizm ve totaliterlik üzerinden ele almıştır. O, komünizmde, insanın en insanî davranışının bile insanî sayılamayacağını belirtmiştir. Öyle ki, Marksistlerin “Komünizmde ahlak diye bir şey yoktur veya mümkün değildir.” iddiası ve uygulamaları onun bu görüşüne kaynaklı etmiştir.³⁹⁹ İzzetbegoviç, Marksizm hakkında şu tanımlamayı yapmıştır: “Marksizm, bilhassa bilimsel olan kısmında ütopyadır. Her ütopyanın sebebi ise insan hayatının

³⁹⁷ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.213.

³⁹⁸ **Ayn.** s.299.

³⁹⁹ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.226.

sadece bir dış tezahür sayılmasında; ilim sayesinde ve ilim metotlarının tatbikiyle düzene sokulabildiğinin telakki edilmesinde ve meselenin burada bittiğine inanılmasında yatmaktadır.⁴⁰⁰ İzzetbegoviç, insanın bireyselliğini dikkate almayan, insanı sırf toplum üyesi olarak görmek isteyen her sistemin yanlış yolda olduğuna inanmıştır.

İzzetbegoviç'e göre: *İnsana arı ve karınca misalini göstermek manasızdır. Bir arı düşünebilseydi ve içgüdünün hâkimiyeti altında olmasaydı çalışmaktan kaçınır ve arkadaşlarının biriktirdiği balı yemek isterdi. İnsana gelince çoğu hallerde toplumun menfaati için konuşur, propaganda yapar; gerçekte ise kendi şahsi menfaati için uğraşır.*⁴⁰¹ Bunun yanında İzzetbegoviç dram-ütopya zıtlığını, Marx ve Hegel örnekleri üzerinden de açıklamıştır. Öyle ki, Hegel'e göre tarih ancak özgürlük fikrinin zaferi ile anlamlı olabilir. Marx'a göre ise, tarihin neticesi olan komünizm, herkes için ürün bolluğu, tamamen maddi tatmin olarak gerçekleşecek bir eşitliktir. İzzetbegoviç'e göre Marx'ın bakış açısı ütöpiktir. Öyle ki İzzetbegoviç bu konuda şunları söylemiştir *“Sosyalizm, maddi dünyanın kanunlarının insan ve toplum hayatı üzerine bir projeksiyonudur. Ebedi barış veya sınıfsız toplum ile ilgili komünizm tasavvurlarında, gelişmenin sonunda maddi dünyanın çözülme entropi halindeki uzak istikbalinin tasviri tekrarlanmaktadır. Sınıfsız toplum Clausius'un entropi kanununun sosyal hayat üzerine projeksiyonudur. Entropinin yerine din sonunda ancak korkunç mahkemeyi; genel eşitlik yerine de dramı görmeye mecburdu. Onun için dram hem prensip olarak hem de tarih bakımından dinin devamı demektir. Her ütopyanın bir nevi bilim oluşu gibi”*⁴⁰²

İzzetbegoviç, dram-ütopya zıtlığını genel olarak ahlak üzerinden temellendirse de, ahlak kavramını dayandırdığı din anlayışı fikirlerinin çıkış noktası olmuştur. Öyle ki İzzetbegoviç'e göre: *“Ütopya ateistlerin inancıdır, inananların değil. Denilebilir ki, ideal denilen toplum alternatifi ta yaratılıştan, insanın insan olmasından beri imkân dışıdır. Bu andan itibaren insan daimi çatışma, huzursuzluk, memnuniyetsizlik ve dramla karşı karşıyadır. İdeal toplum, kişiliğinden sıyrılmış*

⁴⁰⁰ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.226.

⁴⁰¹ **Ayn.** s.227.

⁴⁰² **Ayn.** s.223.

*kuşakların monoton ve sonsuz bir şekilde birbirlerini takip etmesi demektir. Yaradılış gerçeği ve insanın varoluşuna Allah'ın müdahalesi bu mekaniği imkân dışı bir hayal kılmıştır. Bütün ütopyaların Allah'a ve dine fanatik muhalefeti bu yüzdendir.*⁴⁰³ Oysa İzzetbegoviç'e göre Allah, en yüksek kanunun insan olmasını istemiştir. Dünyanın bir sınav yeri olabilmesi, insanın kendi inancını ve sorumluluk duygusunu gösterebilmesi için ona özgürlük vermiştir. Ona göre sırf bu nedenle bile, ütopyanın mümkün olduğunu düşünmek, insan ruhunun inkârına neden olabilir.⁴⁰⁴ İzzetbegoviç, ütopyaların bu yüzden tehlikeli olduklarını belirtmiştir.

Sonuç olarak İzzetbegoviç'in dram ve ütopya hakkındaki fikirleri, onun siyaseten bireyi ön planda tutan, özgürlükçü bir lider olmasına neden olmuştur. Ütopya fikrine zıt bir şekilde, özgürlüğü, ailenin korunmasını ve farklılıklara saygıyı temel alan ilkeler, İzzetbegoviç ve Demokratik Eylem Partisi'nin siyasi programlarında kendini göstermiştir. İzzetbegoviç, bir lider olarak Bosna-Hersek halkının, demokratik haklara sahip, ahlakî bütünlüğü korunan bireyler olarak yaşaması için mücadele etmiştir. İzzetbegoviç'in, Balkanlarda kurulmak istenen Büyük Sırbistan projesi için verdiği mücadele, onun ütopyalara olan direnişinin en somut örneğidir. Bu yönüyle İzzetbegoviç'in, Bosna-Hersek topraklarındaki ırk, dil, din çeşitliliğine rağmen dramın risklerini göze almış bir lider olduğu söylenebilir.

2.13. Aliya İzzetbegoviç'te Siyaset ve Ahlak İlişkisi

İzzetbegoviç, siyaset anlayışının temelini ahlak felsefesini koyan entelektüel bir liderdir. Ahlaklı bir birey olmanın yanında ahlak ile sınırlandırılmış bir devlet anlayışı, onun felsefesini faydacı anlayışlardan ayırmaktadır.

Düşünürümüz, halk ve kalabalık kavramlarına siyaset-ahlak ilişkisi yönünden anlamlar yüklemiştir. Ona göre halk, bilince, ahlaka ve ideallere sahip bir topluma denir. Diğer yandan halk ahlak ve bilinç ile olan ilişkisini kaybettiğinde kalabalık ya da sürü haline gelmeye başlamaktadır. Düşünürümüze göre sürünün diğer bir özelliği ise her biri kendisi için yaşayan, arzularının peşinde koşan bir insan topluluğu olmasıdır. Oysa İzzetbegoviç, halkın idealleri olan bir topluluk olduğunu

⁴⁰³ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.235.

⁴⁰⁴ **Aynı.** s.236.

düşünmüştür. O, bu konuda şunu ifade etmiştir: “Sürüyü tarihi yolun sonunda, yıkılışın eşiğinde görürüz. Bunun tipik bir misali, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı öncesinde var olan Romalı lümpen proleteriyadır.”⁴⁰⁵ Öte yandan İzzetbegoviç, ahlak ve ideallerin korunmasını, insanın Allah ile olan bağı korumasına bağlamıştır. Bu noktada Allah ile olan bağ ise ona göre kültür öğeleri olan din, ahlak, sanat, felsefe vb. yollarla korunabilir.

Düşünürümüz, sürünün ahlaki duruşunun, siyasilerin düşünce ve davranışlarını etkilediğini belirtmiştir. O, bu konudaki tespitini şöyle ifade etmiştir: “Bazen siyasetçilerin ağızından duyduğumuz boş sözler için sadece onları suçlamayın. Onların kamuoyu çoğu kere bundan daha fazlasını hak eder. Bir siyasetçi bazen kendi kanaatlerinin aksine kendisinden duyulması beklenen şeyleri söyler. Doğru ve akıllıca mesajlar çoğunlukla istenmez ve kamuoyunda kabul görmez. Hak ettiği liderlere sahip olan bir halkın hikmeti işte böyle gerçekleşir. İşte, bir taraftan zeki fakat ikiyüzlü siyasetçi manzarasına sahip olmamızın, diğer taraftan da zeki ve şerefli insanların bu işe girmeyi tamamen reddetmelerinin sebebi budur.”⁴⁰⁶ İzzetbegoviç, halkın gerçeklerinin siyaset anlayışında karşılığı olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak ahlakını, bilincini kaybetmiş bir halka göre siyaset yapmak şüphesiz onun İslam nizamı anlayışına ters düşecektir. Bu noktada siyaseten doğru olan ahlakı merkeze alan bir siyaset anlayışı ile idealleri korumaktır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek’te yaşanan ahlaki krizin karşısında İslam nizamı ve demokrasi ilkelerine olan bağlılığı ile durmuştur.

2.14. Aliya İzzetbegoviç’te Siyaset ve Din İlişkisi

İzzetbegoviç’in siyaset anlayışının temelinde demokrasi ve İslam nizamı yer almıştır. Düşünürümüz İslam nizamı fikrini, mutlak otorite ile mutlak demokrasinin sentezi olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁷ Ona göre, İslam nizamının demokrasi karakteri, yönetim biçimi olarak demokrasi değil uzlaşma anlamında demokrasidir. İzzetbegoviç uzlaşma anlamında demokrasi kavramı ile iktidarın halkın duygularını

⁴⁰⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.79.

⁴⁰⁶ **Aynı.** s.149.

⁴⁰⁷ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.63.

düşüncelerini ve iradesini harekete dönüştürme başarısını kastetmiştir. İzzetbegoviç, İslam nizamının uygulanışını, demokrasinin zirvesi olarak görmüştür.⁴⁰⁸ O, zenginlerin ve aydınların istekleri her ne olursa olsun, sıradan insanların isteğinin, İslam ve İslam toplumunda sürdürülen bir yaşam olacağına kesin gözüyle bakmıştır. Ona göre İslam toplumundaki demokrasinin temelini ise kurallar ve bildirgeler değil, gerçekler oluşturur.⁴⁰⁹ İzzetbegoviç, bir devlet düzeni kurmak için hazırlanan kanunların, o milletin ruhuna dayalı olması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü ona göre kanunlara şeklini veren prensiplerin, halk içinde yaşaması için bu gereklidir. İzzetbegoviç'e göre, bazı temel değerler halk tarafından bilinmez ya da hissedilmezse, yasa koyucu zor durumda kalabilir. Çünkü bu şekilde, devletin kanunları boş beyannameler halinde kalabilir.⁴¹⁰ Düşünürümüze göre, Müslüman halkların iktidarlara hangi kriterlere göre destek verdiği noktasında ise, iktidarın İslami karakteri ile halkın desteği arasında doğru orantılı bir durum söz konusudur.

2.15. Aliya İzzetbegoviç'in Totalitarizm'e Bakışı

Devletin ya da devlet yapısı altında örgütlenmiş olan herhangi bir grubun, toplum üzerinde yoğun bir hâkimiyete sahip olduğu totalitarizm, devlet gücünün, mutlak bir iktidara sahip olması ile ortaya çıkmaktadır.⁴¹¹ İzzetbegoviç'e göre, bireylere özgürlük alanı bırakmayan totaliter bir devletin baskı miktarı, o devletin gerçek otoritesi ile ters orantılıdır.⁴¹² Düşünürümüz, totaliter yönetimlerin propaganda, medya ve eğitim yolu ile halklarının köle olarak yaşamayı sevmesini sağladığını ifade etmiştir.⁴¹³ İzzetbegoviç bu hususta şöyle bir tespitte bulunmuştur: *“Kullanılan metot ne olursa olsun netice hep aynıdır: Hür olmayan, bağımlı bir adam; her şey ama bir vatandaş değildir.”*⁴¹⁴ O, totaliter yönetimlerin bireylerin

⁴⁰⁸ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.71.

⁴⁰⁹ **Aynı.** s.72.

⁴¹⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.80.

⁴¹¹ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.422.

⁴¹² İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.143.

⁴¹³ **Aynı.** s.88.

⁴¹⁴ **Aynı.** s.160.

bağımsızlığını yıldırma, sürekli ikna ve beyin yıkama faaliyeti yoluyla engellediğini düşünmüştür.⁴¹⁵

İzzetbegoviç, 'Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar' eserinde medeni kabul edilen Avrupa toplumlarında ortaya çıkan totaliter yönetimleri şöyle değerlendirmiştir: "Avrupa tuhaf bir yer. Kendisini demokrasinin beşiği ve muallimi olarak görür, ama aynı zamanda diktatörlükler ve totaliter fikirler konusunda da sıra dışı bir kabiliyet gösterir".⁴¹⁶ Düşünürümüz, uzun yıllar totalitarizmin özellikle Boşnaklar üzerindeki baskıcı yönetimini tecrübe etmiştir. O, bu nedenle hayatı boyunca bu durumun sonlandırılması için çeşitli özgürlükçü eylemlere katılmıştır.

Öte yandan İzzetbegoviç'e göre, totaliter yönetimlerin toplumu ve bireyleri kendi güdümleri altında kolayca yönetebilmek amacıyla birtakım araçları bulunmaktadır. Ona göre, bu araçlardan biri, ideolojik ve tekdüze bir eğitimidir. İzzetbegoviç, farklılıkları göz ardı eden böyle bir eğitim modelinin, insanların davranışlarını öngörülebilir hale getirdiği için otoritenin faydasına olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁷ İzzetbegoviç, kendi okul hayatında da Sırp totalitarizmi ve komünist ideoloji baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Düşünürümüz, totaliter eğitimin etkisi altında özellikle Müslüman kimliği ile ilgili krizler yaşasa da sistemin onu bütünü ile değiştirmesine izin vermemiştir.

Düşünürümüze göre, totaliter yönetimler eğitim dışında ayrıca televizyon ve diğer medya araçları yolu ile insanları etkilemeye çalışmaktadırlar. O, bu araçlar yoluyla insan özgürlüğünün kısıtladığını belirtmiştir. Totalitarizmin birey özgürlüğünü dışlayan yapısı, İzzetbegoviç'in ahlak ve siyaset felsefesine aykırı bir durumdur. Çünkü onun felsefesinde esas olan birey özgürlüğüdür. İzzetbegoviç'e göre, herhangi bir iktidarın yasa ile belirlenmiş kurallar dışında bireylere müdahalesi söz konusu olmamalıdır. O, totalitarizme karşısı yeni anayasalar yaparak bireyin her tür özgürlük alanının genişletilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.160.

⁴¹⁶ **Ayni.** s.130.

⁴¹⁷ **Ayni.** s.83.

⁴¹⁸ İzzetbegoviç, 2017c, **Ön. Ver.**, s.100.

2.16. Aliya İzzetbegoviç'in İdeolojilere Bakışı

Siyasal ideolojiler, kişilerin, zümrelerin, sınıfların ve ulusların tarih içinde iktidar eksenindeki ilişkilerini ve konumlarını çalışan fikirlerdir. Her siyasi ideoloji, kendine özgü insan ve toplum anlayışı çerçevesinde sosyal ilişkileri belirli bir adalet görüşüne göre düzenler.⁴¹⁹

Düşünürümüz, tarihte İslam devletleri de dâhil olmak üzere bütün ideoloji devletlerinin, halklarına öğretti telkininde bulunarak insanlara kendi inanç ve düşünce sistemini kabul ettirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁴²⁰ İzzetbegoviç, geçmişte din adına, günümüzde ise ideoloji adına milyonlarca insanın öldürüldüğünü ifade etmiştir.⁴²¹

Çalışmamızda, İzzetbegoviç'in komünizm, nazizm, faşizm, Bolşevizm ve milliyetçilik olmak üzere dünya tarihine etki eden başlıca ideolojiler karşısındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

2.16.1. Komünizm

İzzetbegoviç, II. Dünya Savaşı sırasında kurulan Nazi güdümlü Hırvat devletine karşı ortaya çıkan komünist hareketlerin bir dönem etkisi altında kalmıştır. Komünistlerin dini kabul etmeyişleri, insanların eşitliği hakkındaki fikirleri, onun iki yıl süren kriz dönemlerine neden olsa da, İzzetbegoviç bu durumdan İslam dinine yeniden yaklaşarak sıyrıldığını ifade etmiştir. Düşünürümüz, bu dönemde anti-faşist oldukları için ilgi duyulan komünizmin Nazizm kadar totaliter olduğunu düşünmüştür. O, komünizmin amacını şöyle değerlendirmiştir: "*Kızıl totalitarizm KaraTotalitarizme karşı durmak için geldi.*"⁴²² İzzetbegoviç sonraki dönemde anti-faşist ve anti-komünist çizgide bir hayat sürmüştür.

İzzetbegoviç, 1945 yılında kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti döneminde komünizm karşıtı kişilere yoğun baskı yapıldığını ifade etmiştir. Düşünürümüz, özellikle Boşnakların uğradığı baskıları, şeriat mahkemelerinin ve

⁴¹⁹ Turan, **Ön. Ver.**, s.144-145.

⁴²⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.281.

⁴²¹ **Aynı.** s.94.

⁴²² İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.13.

Kur'an kurslarının kapatılması; Müslüman derneklerinin ilga edilmesi, vakıfların devlet denetimine alınması şeklindeki örnekler ile ifade etmiştir.⁴²³

İzzetbegoviç'in komünist rejimi tecrübe etmesi, eleştirilerinde komünizm üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. İzzetbegoviç'e göre, komünistler, klasik özgürlüklerin sadece formal bir mahiyete sahip olduklarını ve bunların hiçbir değerinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Düşünürümüz ise komünistlerin bu düşüncesine şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *"Buna benim cevabım şudur: Bu 'formal' özgürlüklerden verebildiğiniz kadar fazlasını verin bize ve sağlığımız hakkında da endişelenmeyin."* Çünkü İzzetbegoviç'e göre, komünistlerin özgürlüğün formallığına yönelik bu eleştirileri aslında totaliter bir yönetim sistemini meşrulaştırmak için ortaya atılmıştır.⁴²⁴

İzzetbegoviç, komünistlerin özellikle hukuk devleti ve yasallık anlayışına karşı devrimci meşrutiyet prensibini savunmalarını eleştirmiştir. Çünkü ona göre devrim, hukuksuzluk ve keyfiliğe yol açacaktır. Zira İzzetbegoviç, komünist liderlerin, bağımsız yargının yıkılması, sahte davalar düzenlenmesi, sansür konulması, aydınların yok edilmesi, diğer ülkelerinin işgali ve sürgünler gibi olaylarla, hukuk devletinden uzaklaşan ve devrimci bir nitelik taşıyan yönüne dikkat çekmiştir.⁴²⁵

İzzetbegoviç, eserlerinde komünist yönetimlerin uygulamalarına sık sık yer vermiştir. İzzetbegoviç, bu yönetimlerin insan haklarını hiçe sayan uygulamaları, komünist ülkelerdeki idamlar, toplama kampları, toplu sürgünler, kitap yasakları, konuşma yasakları vb. uygulamaların insanı bir ütopya nesnesi haline getirmek için yaşandığını belirtmiştir. Düşünürümüz, komünizmin amacını Allah'a karşı bir yeryüzü cenneti yaratma isteği olarak ifade etmiştir.

⁴²³ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.7.

⁴²⁴ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.112.

⁴²⁵ **Ayn.** s.287-288.

2.16.2. Nazizm

İzzetbegoviç, hayatı boyunca eleştirel bir tavır içinde yaşamıştır. Örneğin, onun Avrupalı olması, Avrupa toplumuna yönelttiği eleştirilerine engel olmamıştır. Öyle ki İzzetbegoviç, Avrupa toplumunun medeni olarak kabul edilmesine rağmen Nazizm ve Bolşevizm gibi ideolojilerin Avrupa kökenli olmasına dikkati çekmiştir.⁴²⁶ O, Nazizmi, Darwin ve Nietzsche'den etkilenilerek ortaya çıkmış bir ideoloji olarak görmüştür.

Düşünürümüz, Nazilerin aşırı ırkçılık, üstün ırk ve kitlesel soykırım anlayışı ile II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya topraklarını işgal etmesi sonucunda kurulan Ustaşa Devleti'nde askerlik yapmamış ve bir yıl kaçak olarak yaşamıştır. Çünkü İzzetbegoviç, Allah'ın yaratması sebebiyle insanların eşitliği fikrini benimsemiş ve her tür üstünlük anlayışına ve bu anlayışlara hizmet etmeye karşı çıkmıştır. O, aynı şekilde Hitler diktatörlüğü başta olmak üzere bütün diktatörlüklerin insan özgürlüğüne düşman olduğunu ifade etmiştir.

2.16.3. Faşizm

Diğer taraftan, 20. yüzyıl başlarında İtalyan lider Mussolini'nin öncüsü olduğu örgütün hareket tarzı için kullanılan faşizm kavramı, daha sonra siyasal bir ideoloji olarak farklı anlamlarda kullanılmaya devam etmiştir. Faşizm kavramı genel olarak İtalya ve Almanya'da, iki dünya savaşı arasında uygulanan aşırı milliyetçi siyaset biçimini ifade etmek için kullanılmıştır.⁴²⁷

Düşünürümüz hayatı boyunca anti-faşist ve anti-komünist bir düşünceye sahip olmuştur. Eğitimde, dini yaşantısında ve siyasette Sırp faşizminden etkilendiğini özellikle *'Tarihe Tanıklığım'* isimli eserinde dile getiren İzzetbegoviç, SDA Yönetim Kurulu'na hitaben yaptığı 12 Ocak 1994 tarihli konuşmasında şunu ifade etmiştir: *"Savaşta ve barışta faşistlerin geleceği yok. II. Dünya Savaşı'nda güç kullanılarak ortadan kaldırıldılar."*⁴²⁸ Çünkü İzzetbegoviç'e göre, tarih faşist rejimlerin hayatta kalamayacağını kanıtlamıştır. Öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan

⁴²⁶ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.91.

⁴²⁷ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.147.

⁴²⁸ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.33.

yaklaşık olarak elli yıl sonra yaşanan Bosna Savaşı, İzzetbegoviç'e göre özellikle Sırp'ların faşist ideoloji ile hareket etmeleri sonucu yaşanmıştır. O, bu nedenle faşizmin yok edildiği tespitinde yanılmıştır.

Düşünürümüz, Bosna Savaşı sırasında faşist bir düşünceden hareketle Bosna halkına kötülük yapan düşmanlarının bir gün hatalarının farkına varacağını umut etmiştir. O, ulusçuluk ve nefret duygusunun sona ermesinin zaman alacağını da belirtmiştir. İzzetbegoviç, Bosna'da barışa ulaşıldığında ilan edilecek cumhuriyetin, dinlerin, ulusların ve politik kanaatlerin eşitliği ilkesi üzerine kurulacağını vurgulamıştır. İzzetbegoviç için böyle bir cumhuriyet aynı zamanda Müslüman halka karşı yapılacak herhangi bir yeni saldırıya da engel olacaktır.⁴²⁹

2.16.4. Bolşevizm

İzzetbegoviç'e göre Bolşevizm ise hayatın tüm yönlerini kontrol altına almaya çalışan devrimci ve komünist bir ideolojidir.⁴³⁰ O, Bolşevizmin hukuku bir kenara bırakan devrimci yönünü, radikal solun en belirgin eğilimi olarak görmüştür.⁴³¹ Ona göre Bolşevizm, yıkım veya tahrip etme ile kendini ortaya koyan bir ideolojidir. Çoğunluk kavramını devlet yönetiminin temelini koyan Bolşevizm, eğitim yolu ile siyasetini güçlendirerek burjuvaziye yok etmek amacıyla olan bir ideolojidir. Düşünürümüzün siyaset felsefesinde ise çoğunluk kavramından çok, azınlık kavramı ön planda tutulmuştur. İzzetbegoviç, Nazizm ve Bolşevizmin en başta kültür ve medeniyete büyük darbe vurduklarını ifade etmiştir. Bunun nedeni söz konusu ideolojilerin insan özgürlüğünü yok saymalarından kaynaklanmıştır.

2.16.5. Milliyetçilik

İzzetbegoviç milliyetçilik kavramını milli kavramı ile karşılaştırarak değerlendirmiştir. Ona göre milli olan şeyler, bir ülke üzerinde yaşayan milletin halkını, kültürünü, ahlakını ve devletini sevmesidir. Milliyetçiliği ise kendi halkını sevip başka halklara nefret duymak şeklinde tanımlayan İzzetbegoviç, bu yönü ile milliyetçiliğin hoşgörüsüz bir ideoloji olduğunu ifade etmiştir. Düşünürümüz ayrıca

⁴²⁹ İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.33-34.

⁴³⁰ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.283.

⁴³¹ **Aynı.** s.92.

aşırı milliyetçiliğin özünde ise bir Allah inancı olamayacağını belirtmiştir.⁴³² Öyle ki, bir Müslüman olarak, Allah tarafından yaratılmış insanların eşit olduğu fikrini benimsemiş olan İzzetbegoviç, takva üstünlüğü dışında insanlar arasında herhangi bir üstünlüğün varlığını kabul etmemiştir. Üstünlük iddiasında olanları ise inanç yönünden eleştirmiştir.

İzzetbegoviç, Müslümanların kardeş olduğu inancından dolayı, manevi toplum ilkesini, milliyetçilik ilkesinden daha önemli bir ilke olarak kabul etmiştir. O, Müslüman toplumların dünya üzerinde birlik içinde bir İslam nizamı yaygınlaştırmaları konusunda, Avrupa Birliği ülkelerinin birlik ruhunu örnek göstermiştir. Düşünürümüz, Müslümanların Batı uygarlığı karşısında eğitim, bilim, teknoloji alanları başta olmak üzere geri kalmasının ancak Müslüman toplumların enerjilerini ve sermayelerini ortaklaşa kullanarak aşılabileceğini ifade etmiştir. İzzetbegoviç, Müslüman toplumların aralarındaki farklılıkları dengeleyebilmeleri için milliyetçilik üstü bir İslam anlayışını gerekli görmüştür.⁴³³

2.17. Aliya İzzetbegoviç'in Bürokrasi'ye Bakışı

Bürokrasi, siyasette sık sık dile getirilen bir kavramdır. Bürokrasi kavramı Weber'in tanımı ile uzmanlardan kurulu, belirlenmiş kurallar neticesinde ilerleyen mantıksal bir işleyişi anlatmak için kullanılmıştır. Böyle bir tanım, bürokrasiyi, kırtasiyecilik ya da işlerin yavaşlatılması olarak ifade eden tanımlardan uzaklaştırmıştır. Çünkü Weber'e göre bürokrasi hiçbir şey yapmamak değil, tam tersi iş bölümü ve hiyerarşi ile iş yapmaktır⁴³⁴

Öte yandan İzzetbegoviç'e göre, bürokrasi statüko taraftarıdır. Düşünürümüz, bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Hiçbir şey yapmamak daha iyidir; çünkü hiçbir şey yapmayan hiç hata yapmaz ve hiç kimse fiilsizlik sebebiyle sorumlu tutulamaz."* O, bürokrasinin yeniliklere karşı oluşunun sorumluluktan kaçmanın bir tezahürü olduğunu belirtmiştir.⁴³⁵

⁴³² İzzetbegoviç, 2017b, **Ön. Ver.**, s.550.

⁴³³ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.95-101.

⁴³⁴ Torun ve Macit, **Ön. Ver.**, s.73.

⁴³⁵ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.103.

2.18. Aliya İzzetbegoviç'in Kapitalizm'e ve Sosyalizm'e Bakışı

Kapitalizm, liberal yönetim anlayışlarının ekonomik sistemidir. Düşünürümüz, serbest piyasa ekonomisine, özel mülkiyetin, özel girişimlerin ve sermayenin varlığına dayanan kapitalizmi, insanların bireysel yetenekleri ile ilişkili bir sistem olarak değerlendirmiştir. Ona göre kapitalizmin tüm iyi ve kötü insani yönleri buradan kaynaklanmıştır.⁴³⁶ İzzetbegoviç'e göre, gerçek kapitalizmin temeli harcama değildir. Ona göre kapitalizm biriktirme ve ona dayalı yeni bir üretim düzeni kurmaktır. Düşünürümüz bu yönü ile kapitalizmi lüks veya savurganlık olarak değerlendirmemiştir.⁴³⁷ İzzetbegoviç, kapitalizmin ekonomi, bilim, siyasi haklar ve hukuk ilkelerini geliştirici rolü olduğunu ve bunun takdir edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O, ayrıca kapitalizmin üretimi ve çalışmayı artırıcı etkisi olduğunu vurgulamıştır. İzzetbegoviç, Bilimsel Sosyalizm'in kurucusu Marx'ın iddiasının aksine kapitalist sistemdeki işçilerin devrimci bir ruh taşımadıklarını ifade etmiştir.⁴³⁸ Düşünürümüz ayrıca kapitalizmin demokratik ve özgür ülkelerde daha iyi uygulanabildiğini belirtmiştir.⁴³⁹

Öte yandan ekonomik faaliyetlerinin devlet tarafından yürütülmesini ve kapitalizmin çöküşünü temel alan sosyalizm, insanlar arasındaki eşitliğin sadece ekonomik faaliyetler ile gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. İzzetbegoviç, Marx'ın teorilerinin tutarlı teoriler olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Marksizm uygulamada tutarsız bir teoridir. Çünkü dünya ekonomi tarihi, kapitalizmin yıkılmak yerine güçlendiğini göstermiştir. Düşünürümüz, Marksizmin özellikle gelişmemiş ülkelerde benimsenmesini ise bu ülkelerin özgürlük anlayışları ve totaliter yönetimleri daha kolay kabul etmeleri ile ilişkilendirmiştir. İzzetbegoviç'e göre, özel mülkiyete karşı olan sosyalizmin maddi kaynakların kullanımı ve eğitimi yükseltici rolü gözardı edilmemelidir.⁴⁴⁰ İzzetbegoviç, Avrupa'daki refah devletleri incelendiğinde kapitalizm ve sosyalizm ile ilgili çelişkili bir sonuçla karşılaştığını belirtmiştir. Öyle ki sağlık, eğitim, boş zaman, kültür ve genel hayat konusundaki sosyalist hedeflerin

⁴³⁶ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.119.

⁴³⁷ **Aynı.** s.112.

⁴³⁸ İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.108-109.

⁴³⁹ **Aynı.** s.108-110.

⁴⁴⁰ **Aynı.** s.107-110.

Avrupa'daki kapitalist düzen içinde gerçekleştiği görülmüştür. Çünkü İzzetbegoviç'e göre, bu büyük harcama kalemlerini destekleyebilecek şekilde üretken olmak ve bununla birlikte üretimi artırma kabiliyetini sürdürmek ancak kapitalist ekonomi için mümkündür.⁴⁴¹ Öte yandan İzzetbegoviç, *'İslam Deklarasyonu'* isimli eserinde dünya üzerinde kapitalizmin ve sosyalizmin salt şekillerinin bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁴² İzzetbegoviç, İslam nizamının ekonomik sistemi için belirgin bir sistem kabulünde olmamıştır. O, *'İslam Deklarasyonu'* isimli eserinde kapitalizmin ve sosyalizmin olumlu ve olumsuz taraflarını ortaya koymuş, bunlar arasından bir tercihte bulunmamıştır. Öyle ki onun için önemli olan, ticaret, bilim ve teknolojinin sürekliliğini sağlayacak bir düzen kurmaktır. Düşünürümüze göre bu konudaki önemli ayrıntı, seçilecek modelin İslam hukuku ile uyumlu olmasıdır.⁴⁴³

---

⁴⁴¹ İzzetbegoviç, 2017a, **Ön. Ver.**, s.131.

⁴⁴² İzzetbegoviç, 2016, **Ön. Ver.**, s.108.

⁴⁴³ **Ayn.** s.110-111.

SONUÇ

Aliya İzzetbegoviç, Balkan coğrafyasında savaşların, siyasi ve toplumsal karışıklıkların yaşandığı bir dönemde doğmuştur. O, Müslüman bir entelektüel olarak, farklılıkları olan insanların bir halk olarak birlikte nasıl yaşayabileceği problemi üzerine sorgulamalar yapmıştır. Onun bu sorgulamaları, Yugoslavya'daki komünist ve faşist ideolojiler sebebiyle özgür bir hayat yaşayamayan Boşnakların ve dünyadaki tüm Müslümanların geleceğine yöneliktir.

İzzetbegoviç, insan, eğitim, kültür, uygarlık, tarih, ahlak, kadın, aile vb. kavramları İslamî bir yorum ile ele almıştır. Düşünürümüzün, Allah tarafından çift boyutlu bir varlık olarak yaratılan insanın, ruhen aynı kaldığı fakat beden en evrimleştiği düşüncesi ise İslam uzmanları tarafında tartışılabilir bir yön taşımaktadır.

İzzetbegoviç, Allah'ın varlığının bir sonucu olarak insanı yüceltmıştır. Düşünürümüz, her şeyin insana, insanın ise Allah'a hizmet etmesini hümanizm olarak yorumlarken, siyaseti de bu kategoride değerlendirmiştir. Öte yandan İzzetbegoviç, ahlakın insanı hayvandan farklılaştıran ve insana şahsiyet katan bir kavram olduğunu düşünmüştür. Ahlak için özgürlüğün varlığını ön şart olarak kabul eden İzzetbegoviç, totaliter yönetimlerin insanı değersizleştirdiğini düşünmüştür. O, kendi siyaset felsefesinde siyaset-ahlak ilişkisini önemseyerek, siyasetin menfaat ya da faydadan ayrı olarak vazife ahlakı ile yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Düşünürümüz, uzun yıllar baskıcı rejimler altında yaşamının etkisi ile olsa gerek demokrasiden yana bir düşünceye sahip olmuştur. O, ancak demokrasi ile Bosna-Hersek'te barış ortamı kurulabileceğine inanmıştır. İzzetbegoviç ayrıca demokrasi anlayışını, İslam nizamı adını verdiği bir kavramla desteklemiştir. İslam nizamı kavramı, İslamî bir bakış açısı ve İslam toplumunun varlığı ile eğitim, kültür, siyaset gibi alanlarda ortaya çıkan bir güç birliğini ifade etmektedir. İzzetbegoviç, İslam nizamı ile yürütülen bir demokrasiyi, demokrasinin zirvesi olarak kabul etmiştir. Düşünürümüzün siyaset felsefesinde ayrıca uzlaşma anlamında demokrasi kavramı dikkat çekmiştir. Ona göre uzlaşma anlamında demokrasi, siyasetçilerin halkın gerçeklerinden yola çıkarak oluşturdukları kanunlarla ortaya çıkan, bu

doğrultuda halkta bir karşılığı olan yönetim anlayışının sonucudur. İzzetbegoviç, demokrasinin gücünün, azınlıklara verilen değer ile doğru orantılı olduğunu düşünmüştür. Ona göre Bosna-Hersek özelinde demokrasinin başarısı da büyük halkların ya da çoğunluğun taleplerinden önce azınlık haklarının ne ölçüde korunduğu ile ilgilidir.

Aliya İzzetbegoviç'in, bilge bir lider olarak anılması onun hayatı boyunca eleştirel bir tavır içinde olmasından kaynaklanmıştır. Düşünürümüz, kendisini her zaman Avrupalı bir Müslüman olarak tanımlamıştır. Ancak bu tanımlama onun Avrupalıları ve Müslümanları eleştirmesine engel olmamıştır. Onun Avrupa siyasetine ve halklarına, ortaya çıkardıkları baskıcı ve şiddet yanlısı rejim ve ideolojileri ve haksızlıklara sessiz kalışları yönünden ciddi eleştirileri olmuştur. Öyle ki en son Bosna Savaşı'nda Boşnakların yaşadığı dram, İzzetbegoviç'e göre medeni kabul edilen Batı'nın ikiyüzlülüğünün bir göstergesidir.

Bununla birlikte o, Müslüman toplumlara yönelik de eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle '*İslam Deklarasyonu*' ve '*Doğu Batı Arasında İslam*' isimli eserlerinde İslam'ın bir din olmanın dışında bir yaşam biçimi olarak hem Müslümanlar, hem de uygarlıkların kaynaşması için önemini vurgulayan İzzetbegoviç, Müslümanların İslam fikrini yeterince özümsememesini eleştirmiştir.

Düşünürümüze göre, Müslümanlar ancak eğitim yolu ile Batı karşısındaki geri kalmışlıklarını yok edebileceklerdir. O, İslam'ın Hz. Muhammed ve ondan sonraki parlak dönemlerine benzer bir ortamın ancak İslam nizamı ile kurulabileceğini belirtmiştir. İzzetbegoviç, Müslümanların kardeşlik hukuku ile hareket ederek birlik olmalarını, sermaye ve enerjilerini eğitime yönlendirmelerini, Batı uygarlığının teknik gelişmelerini reddetmemelerini, kadın ve aileye değer vererek yeni nesilleri yetiştirmeye özen göstermelerini tavsiye etmiştir. İzzetbegoviç'e göre, Müslümanlar bunu yaparken Batı'nın çalışma ahlakını ve teknik üstünlüklerini örnek almalı ve kendi akıllarını kullanarak bilinç düzeylerini artırmalıdır.

Düşünürümüz, dünya görüşlerini semavi dinler üzerinden açıklamıştır. O Yahudiliği seküler olması sebebiyle materyalizmin kaynağı olarak görürken,

Hıristiyanlığı öbür dünya odaklı inancı nedeniyle saf din olarak yorumlamıştır. İzzetbegoviç'e göre bu iki anlayış, üçüncü yol olarak tanımladığı İslam'ın uzlaştırıcılığı ile biraraya getirilmelidir. O, Allah'ın insanı ruh ve beden olarak yaratmasındaki düalizmdeki birlik gibi, İslam'ın da dünya ve ahiretin her ikisine birden yönelik olmasının bütünleştirici özelliğini vurgulamıştır. İzzetbegoviç bu düalist yaklaşımını kendi siyaset felsefesinde de ifade etmiştir. O, siyaset felsefelerinin, insanın her iki dünyadaki mutluluğu için, iki dünyayı da önemseyen bir anlayış ile oluşturulmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Düşünürümüzün siyaset felsefesinde İslamî yön ağır basmasına rağmen, o amacının bir İslam Cumhuriyeti kurmak olmadığını ifade etmiştir. İzzetbegoviç'in ideal sistemi demokrasi ile yönetilen sivil bir cumhuriyettir. O, ayrıca serbest seçimlerin, çok partili hayatın, hukuk güvencesinin önemini vurgulamıştır.

Düşünürümüz, Bosna-Hersek'te eşitlik, adalet ve özgürlük ilkeleri ile güvence altına alınmış bir yönetim kurma isteğini, Demokratik Eylem Partisi'ni kurarak eyleme geçirmek istemiştir. İzzetbegoviç, 1990 yılı seçimlerinde milletvekili ve Bosna Federasyonu'nun cumhurbaşkanı seçilmiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Yugoslavya'nın dağılmaya başlaması gibi gelişmelerden sonra Bosna-Hersek'te yapılan referandum, 5 Nisan 1992'de bağımsızlığını ilan etmesi ile sonuçlanmıştır.

Öte yandan İzzetbegoviç, bağımsız Bosna-Hersek cumhurbaşkanı olarak 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı'nda halkına liderlik etmiştir. O, eşitsizliklerle dolu bir savaş olarak gördüğü bu savaşta Sırlara ve Hırvatlara karşı halkı ile birlikte mücadele ederken, hiçbir zaman zulmeden olmamaları gerektiğini askerlerine tavsiye etmiştir. Düşünürümüz, savaşı her zaman son seçenek olarak değerlendirmiştir. Hayatı boyunca müzakere ve diplomasiye önem veren İzzetbegoviç, mecbur bırakıldıkları Bosna Savaşı'nda ahlaklı bir direniş gösterdiklerini ve bunun Bosna'nın direniş mucizesi olduğunu ifade etmiştir.

Bu doğrultuda, Aliya İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinin, demokrasiyi ve değerleri ön planda tutması açısından siyaseten dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 11.Baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1998.
- Akın, Mahmut Hakkı. “Aliya İzzetbegoviç’in Entelektüel Mirası”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010.
- _____. **Çağa İz Bırakan Önderler**, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017.
- Akın, Mahmut Hakkı, Faruk Karaarslan. **Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü**, 3.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Avcı, Mahmut. “Ernst Cassirer’de Kültür Felsefesinin Temellendirilmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.
- Bardhi, İsmail. “Aliya İzzetbegoviç-Bir Dindar ve Din Eğitimcisi”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, 2010.
- Başagiç, Safvet Beg. **Bosna-Hersek Tarihi 1463-1850**, Çeviren: Saffet Atalay, Editör: Nusret Sancaklı, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Baykan, Erdal. **Aliya Okumaları İslam Deklarasyonu**, Konya: Çizgi Kitabevi, Ekim 2016.
- Bayram, Fatih. “Rahman Sûresinin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi: Aliya’nın Çocukluk ve Gençlik Yılları”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.
- Bertrand, Alexis. **Ahlak Felsefesi**, Çeviren: Salih Zeki, 2.Baskı, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.
- Bıyıklı, Şaban. “İzzetbegoviç’e göre Doğu Batı Düalizmi ve İslam”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.
- Birgül, Mehmet Fatih. “İki Hür Müslüman Mütefekkir: İzzetbegoviç ve Topçu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.
- Bolay, Süleyman Hayri. **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü**, 11.Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, Haziran 2013.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Mayıs 2012.

_____. **Felsefeye Giriş**, 4.Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, Kasım 2014

Coşkun, M.Yahya. “Aliya İzzetbegoviç’in Kültür ve Medeniyeti”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Çeçen, Anıl. **Adalet Kavramı**, 2.Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları, Ekim 1993.

Daver, Bülent. **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993. (Aktaran Turan, Erol. **Siyaset**, Konya: Palet Yayınları, Şubat 2017.

Demirci, İbrahim. “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Eliaçık, R.İhsan. **Aliya İzzetbegoviç Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 2**, İstanbul: Tekin Yayınevi, Temmuz 2016.

Erbesler, Esat Ertaç. **Bosna’da Egemenlik Sorunu Dayton Antlaşması**, İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık Hizmetleri, Mayıs 2014.

Erkilet, Alev. “Özgürleştirici Bir Önder: Aliya”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010.

Ertürk, Mustafa. “Sınır Ya da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Görgün, Tahsin. “Bir Düşünür”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010.

İsakoviç, Zehrudin. “Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografi”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

İslam, Bahadır. “İnsan Olmak, İnsan Kalmak”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans Ekim 2010.

İzzetbegoviç, Aliya. **Bosna Mucizesi-Konuşmalar**, Çeviren: Fatmanur Altun, Rıfat Ahmedoğlu, İstanbul: Yöneliş Yayınları, Nisan 2003.

İzzetbegoviç, Aliya. **İslam Deklarasyonu**, Çeviren: Sanela Crnovrsanin, Mirela Crnovrsanin Kurtali, İstanbul: Yarın Yayınları, Kasım 2016.

_____. **Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar**, Çeviren: Hasan Tuncay Başoğlu, 24.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017a.

_____. **Tarihe Tanıklığım**, Çeviren: Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, 17.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017b.

_____. **Doğu Batı Arasında İslam**, Çeviren: Salih Şaban, 16.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017c.

_____. **Konuşmalar**, Çeviren: FatmaNur Altun, Rıfat Ahmetoğlu, 23.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, Şubat 2017ç.

_____. **Köle Olmayacağız**, Çeviren: Rahman Ademi, 27.Baskı, İstanbul: Fide Yayınları, Ocak 2017d.

Kala, Muhammet Enes Kala. “İzzetbegoviç ve Sartre’da Tek Kavram İki Pergel: İki Farklı Özgürlük Tasavvuru”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Kapani, Münci. **Politika Bilime Giriş**, 13.Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 2001.

Korlaelçi, Murteza. “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Din-Ahlak İlişkisi”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Lavic, Senadin. “Bir Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri** (İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010), s.50.

Latic, Cemalettin. “Batı’daki İkbal”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010.

Neimarlija, Hilmo. “Üçüncü Yol Tezi”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Etkin Ajans, Ekim 2010.

Ocaktan, Orhan. “Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Öz, Asım (der)., **Geleceği Yenilemek**, İstanbul: Pınar Yayınları, Şubat 2017.

Özyurt, Cevat. “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Platon. **Sokrates’in Savunması**, Çeviren: Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Saygılı, Serdar. “**Paul Karl Feyerabend’de Yöntemsel Çoğulcu Eğitim Anlayışı**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

Şentürk, Habil. **Yahya Kemal ve Din**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Taşdelen, Vefa. “İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Tekin Haliloviç, Cemile. **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, Konya: Çizgi Kitabevi, Haziran 2012.

Torun, Yıldırım, M.Hanifi Macit. **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Ankara: Orion Kitabevi, 2014.

Tozlu, Necmettin. **Eğitim Felsefesi**, 2.Baskı, Ankara: MEB Yayınları, 2003.

Turan, Erol. **Siyaset**, Konya: Palet Yayınları, Şubat 2017.

Uğurlu, Yaşar. “Doğunun Çocuğu Batının Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Ulukütük, Mehmet. “Ahlak ile Siyaset Kıskaçında Dünya Görüşünün Pratikteki Aynası: İzzetbegoviç’in Siyasal Ontolojisinde Düalizm Karşısında Bütünlük Arayışı”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Ülger, İrfan Kaya. **Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası**, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2016.

Ünal, Halil. “Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Yıldırım, Ercan. “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi** Yıl:20 Sayı:229 Özel Sayı:31 Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Ocak 2016.

Yorulmaz, Hüseyin. **Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç**, İstanbul: Hat Yayınevi, Ekim 2015.

Weber, Max. **Basic Concepts in Sociology**, London: Peter Owen, 1962'den aktaran Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş** (13.Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 2001.

İNTERNET KAYNAKÇASI

Durak, Nejdet. “Mevlâna'nın Ahlak Öğretisinde İyi ve Kötü Kavramları” makalesi, http://www.academia.edu/35289132/Mevlana_Ahlak [11.04.2018]

“Vivisection”, <https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2014/03/22/dirikesim-vivisection-hakkinda-sorunsallar>, [27.12.2017]

